

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

ОЛІЙНИК СВІТЛАНА ЛЕОНТІВНА

УДК 911.3:30:/316.53

**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ
САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ**

11.00.02 – економічна та соціальна географія

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук

Науковий керівник

Дорошенко

Віктор Іванович

кандидат географічних наук,

доцент

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ	8
1.1. Сутність та характеристика процесу самоорганізації населення	8
1.2. Суспільно-географічні основи дослідження самоорганізації населення України	34
1.3. Методика суспільно-географічного дослідження самоорганізації населення України	40
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	49
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ	52
2.1. Зарубіжний досвід самоорганізації населення та діяльність міжнародних проектів в Україні	52
2.2. Передумови та чинники виникнення та функціонування самоорганізації населення в Україні	66
2.3. Адміністративно-територіальна реформа в Україні та самоорганізація населення	83
2.4. Взаємодія територіальних громад з органами державної влади, місцевого самоврядування в процесі самоорганізації населення	94
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	100
РОЗДІЛ 3. САМООРГАНІЗАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	102
3.1. Територіальна організація самоорганізації населення в Україні	102
3.2. Вплив самоорганізації населення на соціально-економічний розвиток регіонів України	119
3.3. Основні перспективні напрями самоорганізації населення України	139
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	145
ВИСНОВКИ	148
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	152
ДОДАТКИ	175

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні зміни в суспільстві, кризові явища, економічні труднощі ставлять перед суспільством завдання розроблення якісно нових підходів до вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіонів. Пошуки внутрішніх ресурсів розвитку, відмова від патерналістських очікувань, формування нових механізмів своєчасного та адекватного реагування на потенційні загрози та виклики суспільству сприятиме створенню нових можливостей для розвитку регіонів України, а також підвищенню життєвих стандартів населення. Саме в таких умовах результативність діяльності самоорганізації населення може бути значно вищою порівняно з аналогічними діями державних структур та фрагментарної діяльності окремих осіб. Аналіз територіальної організації форм самоорганізації населення в Україні та її тенденцій розвитку може стати важливою підвалиною для формування методологічної підтримки добровільного об'єднання територіальних громад України, що в подальшому може проявитися у вигляді змін до адміністративно-територіального устрою України.

Зв'язок наукової роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження пов'язано з тематикою науково-дослідної роботи, що виконується на кафедрі економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка: «Екологічна та природно-техногенна безпека України в регіональному вимірі» (№ державної реєстрації 0114U003476).

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є суспільно-географічний аналіз самоорганізації населення в Україні та її вплив на регіональний розвиток України.

З огляду на мету дослідження було поставлено такі завдання:

- поліпшити поняттєво-термінологічний апарат суспільно-географічного дослідження самоорганізації населення в Україні;
- удосконалити методикку суспільно-географічного дослідження самоорганізації населення в Україні;

– розкрити передумови та чинники самоорганізації населення регіонів України;

– виявити особливості просторової організації самоорганізації населення в Україні та оцінити її вплив на соціально-економічний розвиток регіонів України;

– проаналізувати роль самоорганізації населення в реформуванні місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою України;

– визначити основні проблеми самоорганізації населення України в регіональному розрізі та перспективні напрями їх вирішення.

Об’єктом дослідження дисертаційної роботи виступає самоорганізація населення в Україні.

Предмет дослідження є просторові особливості процесів самоорганізації населення в Україні.

У методологічну основу суспільно-географічного дослідження самоорганізації населення в Україні покладено три основні підходи: системно-структурний, біхевіористичний, самоорганізаційний (синергетичний).

Методологічним базисом дослідження також слугують сучасні теорії суспільної географії, синергетики, регіонального розвитку, концептуальні підходи вітчизняних та зарубіжних учених. У роботі використано положення наукових праць Е. Алаєва, О. Здіорука, М. Ейгена, Н. Мішиної, В. Нудельмана, Я. Олійника, Е. Остром, О. Орловського, Н. Пеліванової, І. Пригожина, М. Пістуна, Дж. Португалі, О. Топчієва, А. Сейтосманова, Г. Хакена, Б. Хорева та інших вчених.

Методи дослідження. Концептуальний етап дослідження включає використання методу узагальнення та історико-географічного методу (для узагальнення та систематизації поняттєво-термінологічного апарату). На аналітичному та синтетичному етапах дослідження використано методи кореляційного аналізу, математико-картографічний метод, метод ранжування та рангової кореляції Спірмена (для пошуку тісноти зв’язку між показниками соціально-економічного розвитку та показником, що характеризує

самоорганізацію населення), порівняльно-географічного аналізу (для виявлення регіональних відмін поширення явища самоорганізації населення), групування та типізації (об'єднання регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку та механізмами вирішення їх проблем), графічного та картографічного моделювання (для дослідження просторових відмін поширення форм самоорганізації населення та показників, що характеризують чинники впливу).

У процесі написання дисертаційного дослідження використано статистичні та аналітичні матеріали Державного комітету статистики України, Кабінету Міністрів України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Головного управління статистики у Львівській області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

вперше:

– визначено чинники, які впливають на розвиток самоорганізації населення в Україні;

– виділено компоненти самоорганізації населення в Україні та визначено їх територіальну організацію;

– проаналізовано сфери впливу самоорганізації населення в регіонах України відповідно до їх соціально-економічного розвитку;

удосконалено:

– методичні підходи суспільно-географічного дослідження самоорганізації населення, що включає три взаємозв'язані етапи: теоретико-методичний, аналітичний та синтетичний;

– підходи до оцінки впливу самоорганізації населення на соціально-економічний розвиток регіонів;

– визначення ролі самоорганізації населення в реформуванні адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування;

отримали подальший розвиток:

– дослідження зарубіжного досвіду самоорганізації населення та позитивних світових тенденцій;

– визначення просторових проблем соціально-економічного розвитку регіонів України, їх розв'язання з урахуванням діяльності форм самоорганізації населення.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки, отримані за підсумками дисертаційного дослідження, можуть бути використані для удосконалення співпраці державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з територіальними громадами, зокрема з метою добровільного об'єднання територіальних громад та децентралізації влади, а також дають можливість поглибити наукові основи вивчення і практичного вирішення місцевих проблем територіальних громад, що пов'язані з отриманням необхідних соціальних послуг. Викладені в дисертаційній роботі теоретико-методологічні та аналітичні доробки можуть бути використані під час розроблення нормативно-правових актів, що регламентують доступ населення до ключових соціальних, адміністративних та інших послуг, а також програм, стратегій та планів регіонального розвитку. Зокрема, результати і матеріали дисертації враховано Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України у процесі підготовки до обговорення проекту Закону України «Про органи самоорганізації населення» (довідка від 03.10.2014 № 7/6-11821).

Одержані результати мають пізнавальне і виховне значення, можуть бути використані у процесі розроблення лекційних курсів з економічної та соціальної географії для загальноосвітніх та вищих навчальних закладів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, в якій запропоновано трирівневу систему самоорганізації населення; досліджено чинники та передумови, що впливають на самоорганізацію населення; визначено основні форми самоорганізації населення, досліджено територіальну організацію самоорганізації населення;

запропоновано включити самоорганізацію населення в механізми зростання рівня соціально-економічного розвитку регіонів України; проаналізовано вплив самоорганізації населення на соціально-економічний розвиток регіонів України; досліджено зарубіжний досвід самоорганізації населення та можливості його впровадження в Україні. У цілому всі здобутки дисертації, що характеризуються науковою новизною, мають практичне значення і становлять предмет захисту, належать винятково авторові та є його особистим науковим доробком.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень, викладені у дисертаційній роботі, оприлюднено на Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічні проблеми регіонального розвитку» (Павлоград, 2011), Міжнародній науковій міждисциплінарній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна» (Київ, 2012, 2014), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми розвитку географічної науки і освіти в Україні» (Київ, 2012), Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 2013), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми розвитку суспільної географії» (Київ, 2014).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 15 наукових праць загальним обсягом 5,79 друкованих аркушів (у тому числі 4,03 друкованих аркушів належать автору особисто). Серед них 9 статей у наукових фахових виданнях загальним обсягом 4,57 друкованих аркушів (у тому числі 2,81 друкованих аркушів – авторські) та 6 публікацій в інших виданнях.

Обсяг і структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 193 сторінки, з них основного тексту – 151 сторінка. Робота містить 13 таблиць, 22 рисунки, у т.ч. 13 картосхем, 10 додатків на 18 сторінках. Список використаних джерел включає 193 найменування на 23 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Сутність та характеристика процесу самоорганізації населення

Самоорганізація населення – це ініціативна діяльність населення, спрямована на об'єднання у певні групи для захисту та реалізації різноманітних прав та інтересів, а також вирішення проблемних питань території, на якій вони проживають.

Основними сферами самоорганізації населення, є:

– *житлово-комунальна сфера* (вирішення проблем щодо мереж водо -, тепло -, газо -, електропостачання та водовідведення, реконструкція застарілих об'єктів житлово-комунального господарства та підтримка діяльності існуючих, контроль за наданням соціальних та адміністративних послуг, створення та контроль за діяльністю ОСББ тощо);

– *екологія та природоохоронна діяльність* (боротьба з промисловим забрудненням території та організація громадського прибирання території проживання, вивезення і утилізація сміття і впровадження новітніх технологій з переробки відходів тощо);

– *економіка та підприємництво* (мікропроекти із розвитку підприємництва та кооперації, залучення інвестиції, розвитку ринку праці, мікропроекти із сільгоспвиробництва, збуту і переробки продукції, яка виробляється в регіоні, «зелений» туризм, розвиток ринку послуг у селі чи містечку);

– *соціальний захист* (надання соціальних послуг населенню, вирішення соціальних проблем незахищених верств населення тощо);

– *інформація* (мікропроекти, що сприяють отриманню суспільно-політичної інформації, накопиченню знань про досвід інших громад та його

поширенню, розвиток місцевих ЗМІ, надання інформаційних матеріалів щодо прав і можливостей населення, та їх захисту тощо);

– *освіта* (створення батьківських комітетів, організація «народної школи», мікропроекти з підтримки випускників та молодих талантів, удосконалення проведення навчального процесу та технічна підтримка (комп'ютеризація), матеріально-технічна підтримка проведення зовнішнього незалежного оцінювання, забезпечення навчальними посібниками, співпраця із зарубіжними закладами освіти (обмін досвідом, учнями, студентами, вчителями, забезпечення навчання закордоном (гранти, спільні проекти) тощо);

– *культура* (організація дозвілля, розвиток самодіяльної культури, створення самодіяльних гуртків, хорів, музеїв, реконструкція будинків культури, клубів, бібліотек, відродження національно-патріотичного виховання);

– *здоровий спосіб життя та спорт* (організація та залучення молоді до спортивних заходів всередині громади і між громадами, будівництво та реконструкція стадіонів та спортивних майданчиків тощо);

– *охорона здоров'я* (сприяння медичному обслуговуванню жителів громади, поширення медичної інформації, організація диспансерного медичного обстеження, забезпечення дешевими та якісними медикаментами, реконструкція старих будівель ФАПів та будівництво нових).

Механізм самоорганізації населення діє так, що спочатку територіальна громада вирішує першочергові, проте дрібні, соціально-економічні проблеми (водозабезпечення, ремонт житлових об'єктів та об'єктів соціальної сфери, утилізація сміття, реконструкція, будівництво медичних закладів та інше), а надалі це породжує ланцюгову реакцію для вирішення наступних проблем, які також відіграють важливу роль у життєзабезпеченні населення та соціально-економічному розвитку території, і є більшими, так як потребують залучення більших ресурсів (будівництво територіальною громадою водогону сприяє зменшенню витрат на підвезення води, як для населення, так і промислових об'єктів, покращенню стану об'єктів житлово-комунального господарства,

розвитку інших галузей господарства території, зміні виробничої спеціалізації території, забезпеченню населення власною сільськогосподарською продукцією, збільшенню робочих місць та доходів населення). В подальшому самоорганізаційна діяльність населення сприяє розвитку територій та реалізує принципи децентралізації, де управління територією та вирішення місцевих проблем покладено на місцеве населення.

У процесі самоорганізації населення крім, забезпечення соціально-економічних потреб, здійснюється забезпечення культурно-духовних та інформаційних потреб шляхом культурно-просвітницької діяльності (проведення семінарів, конференцій, тренінгів, виставок, культурно-освітніх ярмарок), а також обмін досвідом, як міжнародним, так і регіональним (поїздки, видання літератури тощо), що сприяє поступовій інтеграції самоорганізації населення в такі сфери людського життя, як *економічна* (встановлення рівноваги між попитом і пропозицією, конкурентоспроможність виробництва), *соціальна* (самоорганізація особистості та членів команди), *духовно-культурна* (реалізація всіх проявів культурної діяльності та поширення культурної та громадської свідомості), *політична* та інші сфери.

Поняття самоорганізація стосується багатьох сфер людського життя, проте виникло воно досить давно, з того часу як люди почали об'єднуватися в соціальні групи та формувати навколо себе загальні комфортні умови проживання.

Найперші спроби самоорганізації населення мали вигляд сучасного процесу організації і характеризувалися створенням однорідних статичних структур. У більшості випадків перші форми самоорганізації населення мали вигляд поселень, об'єднань, спільнот.

Самоорганізація, як усвідомлений та цікавий для людини з точки зору науки процес, взяла свій початок з античної натурфілософії і стосувалася здебільшого філософських ідей матерії та творення світу.

В ХХ столітті ідеї самоорганізації знайшли свій відгук у біології (теорії еволюції), загальній теорії систем *У.Р. Ешбі*, синергетиці *Г. Хакена*,

еволюційній концепції розвитку Всесвіту *Е. Янча*, концепції самоорганізації та інших.

Протягом певного часу ідеї самоорганізації були удосконалені багатьма світовими дослідниками. Феномен самоорганізації в різноманітних системах, від мікроскопічних до дуже великих, вивчався *І. Пригожиним* в Бельгії, *Г. Хакеном* і *М. Ейгеном* у Німеччині, *Дж. Лавлоком* у Великобританії, *Л. Маргулісом* у США, *У. Матураном* і *Ф. Варелом* у Чілі [64].

Надалі, ідея самоорганізації розглядалась як єдність матеріальних, лінгвістичних, соціальних, економічних, психологічних та біологічних явищ і процесів. Цей період дослідники історії самоорганізації називають початком «глобалізації». Такий етап характеризувався активною популяризацією ідей самоорганізації і міг би пройти не так успішно, якби не було зустрічної суспільної потреби у ньому.

Процес дослідження самоорганізації зачепив і географічну науку, проявляючись у тій чи іншій мірі в дослідженнях людиною географії. Соціально-географічні дослідження 40-50-х років ХХ століття були здійснені переважно іноземними науковцями, тому що процес самоорганізації населення найбільше розвивався в державах з високим демократичним рівнем суспільства. Варто відмітити, що наукові роботи того часу стосувались участі населення в самоорганізації та її просторових аспектів, а також сприйнятті населенням даного процесу як головного важеля багатостороннього розвитку території, на якій воно проживає. *Дж. Португалі* у своїх роботах досліджував зростання міст і структур міського населення з точки зору синергетичних принципів самоорганізації. Дослідження планування міст було здійснене на основі використання теоретичних напрацювань синергетики та математичного моделювання [192, 193].

У цей період починає активно використовуватися механізм самоорганізації, як процес упорядкування у відкритій системі, за рахунок узгодженої взаємодії більшості елементів її складових.

В 50 – 70 - х рр. ХХ століття основи концепції самоорганізації були взяті для теоретичних досліджень психології, соціології, екології, державного та місцевого управління, регіонального розвитку та регіональної економіки.

Дослідження процесу самоорганізації населення мало своє відлуння в таких теоріях: соціальної взаємодії (*Г. Бекер, М. Вебер, М. Ослон, Т. Парсонс*); відносної деривації, невдоволення наявним станом речей (*Д. Девіс, У. Рансімен*), суспільної самоорганізації (*Р. Аксельрод, Л. Козер, А. Лейпгардт, І. Лисенко, А. Сагден, Г. Хардін*), «статутного переставлення» (*Р. Дарендорф, С. Лінсет*), постіндустріального суспільства (*Дж. Маккарті, М. Зальд, Ю. Габермас, А. Турен* та ін.) [69].

У цей період самоорганізації, як унікальній соціальній характеристиці суспільства, було присвячено наукові дослідження багатьох вчених, що стали теоретичною основою для розвитку та використання терміну «самоорганізація», а саме: *Г. Хакена, Г. Ферстера, М. Ейгена, У. Ешбі, І. Пригожина, І. Стенгерс, Н.Н. Мойсєєва* [76, 82].

В математичних науках аспекти самоорганізації досліджувалися в теорії катастроф (*В.І. Арнольд, Р. Том*) [11, 146], на базі математичних моделей і обчислювальних експериментів (*А.А. Самарський, С.П. Курдюмов*) [67, 68], в сфері біофізики (*М. Волькенштейн, Д. Чернавский*) [68, 180].

Використання принципів самоорганізації в соціально-управлінській сфері були розглянуті в роботах *А. Урсула, Р. Абдєєва, Ю. Аверіна* [1], *В. Романова, Ю. Лагутова, В. Рубцова* [146]. В працях *К. Поппера, Ф. Хайека* парадигма самоорганізації адаптувалась до наукових досліджень складних соціальних процесів. Теоретичні положення самоорганізації різних наукових напрямів розвивалися в роботах науковців США – *Р. Анделсона, Н. Тідемана, Ф. Фолдварі*; Росії – *Е.Н. Князевої, Г. Малинецького, С. Капіци, А. Коротаєва* [68].

На сучасному етапі процес самоорганізації багатогранний і включає в себе різні сфери діяльності населення, що в свою чергу, сприяє дослідженню різних аспектів самоорганізації науковцями різних наук.

В працях *Н. Мішиної, Т. Проценка, С. Гуленка, І. Дробота, Д. Кольцова, А. Лукашенко, О. Прієшкіна* розглядались юридично-правові аспекти розвитку та діяльності органів самоорганізації населення [31]. *О. Здіорук* та *А. Сейтосманов* досліджували вплив органів самоорганізації на вирішення проблем на місцевому рівні [34, 58], *О. Орловський, Н. Пеліванова* – зарубіжний досвід різноманітних форм самоорганізації населення [108, 126]; *Л. Боєленс і Б. Бунстра* у своїх дослідженнях розглядають роль ініціатив громадян та їх самоорганізацію в просторовому плануванні та розвитку міст [189].

В роботах *Г. Атаманчука, В. Бабаєва, В. Бакуменка, В. Куйбіди* розкриті особливості та напрями сприяння інституту державної влади на розвиток самоорганізації населення та її форм в Україні.

У соціальній географії територіальна самоорганізація населення розглядалася в монографії *Г.А. Гольца*, де в якості закономірностей просторової самоорганізації досліджувався взаємопов'язаний розвиток транспорту і розміщення населення [24]. В останнє десятиліття в географії з'явилися роботи, що свідчать про формування нового напрямку в дослідженнях, які розглядають територіальну організацію населення з позиції теорії синергетики та самоорганізації. *Н.В. Каледін* запропонував виділити окремий напрямок в соціальній географії – геосоціальну самоорганізацію суспільства [63]. Самоорганізація суспільства в просторі забезпечує самоорганізацію окремих його сфер (*Н.В. Каледін* називає їх «приватні самоорганізації»), куди віднесені економічна (суспільний поділ праці), соціальна, політична і духовна самоорганізації [63, 146].

Дослідження різноманітних аспектів самоорганізації населення в контексті територіальної організації суспільства прослідковуються в роботах *В.І. Нудельмана*, щодо планування та розвитку територій, розвитку місцевого самоврядування та реформування адміністративно-територіального устрою [98]; *Б.С. Хорєва* в контексті територіальної організації суспільства, як комплексного поєднання всіх сфер життя населення з функцією управління та саморозвитку [179]; *Є.Н. Перцика, Ю.М. Палехи* через призму теоретичних

основ планування територій та геоурбаністики з врахуванням місцевих умов та ресурсів [116, 126].

Відомими у наукових колах стали роботи щодо самоорганізації населення *Е.Остром* [110], *В. Шупера* [186], *В. Бабуріна* [5], *Н. Слуки* [23], *З. Сидоркіної* [147]. Ідеї самоорганізації використовувалися в регіональних дослідженнях *В. Мартинова* [80], *А. Познякова* [124], *З. Сидоркіної*, *Р. Леонтева*, *І. Соколова*, *Г. Сирцева*, *Е. Маженіної*, де розкривалася ефективність методів нелінійної динаміки при дослідженні економічних та соціальних процесів [146, 87].

Проте однією з найбільш цікавих сучасних робіт, що привертають до себе увагу, як науковців, так і пересічних громадян є праця нобелівського лауреата *Е. Остром* «Управління громадськими ресурсами: еволюція інститутів колективних дій», головною метою якої є розкриття самоорганізаційної діяльності членів невеликих територіальних громад в процесі управління загальновикористовуваними природними ресурсами. Основою дослідницької роботи авторки стали практики використання громадських ресурсів територіальними громадами та механізми управління колективними благами в різних країнах світу. Робота *Е.Остром*, що стала узагальненням та систематизацією багатьох існуючих робіт та описів практик щодо управління загальними ресурсами, дозволила більш ширше розкрити питання стосовно здатності територіальних громад до самоорганізації та самоуправління колективними ресурсами, що є більш дієвими, а ніж дії державних інституцій. Варто зазначити, ця робота пронизана ідеєю, що кожна громада є індивідуальною в управлінні громадськими ресурсами, якість якого залежить від активності учасників громади та їх можливості до саморегулювання [110].

У контексті сучасних демократичних змін в Україні, а саме проведення добровільного об'єднання територіальних громад, актуальними для України будуть принципи, сформовані *Е. Остром*, а саме:

– якість управління територіальних громад колективними ресурсами залежить від активності учасників громади та їх можливості до саморегулювання;

– результативність створення громадських благ та їх використання суттєво залежать від створення та дотримання правил, які регламентують використання колективних благ;

– управління колективних благ на локальному рівні стає можливим та слухним лише за умови існування в членів громад почуття відповідальності за громадські ресурси та узгодженості інтересів стосовно їх використання.

Самоорганізація населення тісно пов'язана із багатьма гуманітарними науками, так як є вагомою підвалиною людського суспільства, яке за визначенням *Г.М. Васильєва* можна тлумачити як «цілісність, що самоорганізується і керується колективним розумом». При цьому «колективний розум виступає ядром процесів самоорганізації на рівні суспільства» [13].

Плідність співпраці самоорганізації населення з гуманітарними науками в першу чергу стосується **соціології та психології**. Соціологія з самоорганізацією пересікаються на межі дослідження відношень спільнот, досліджень соціальних інститутів суспільства, що ж стосується психології, то вона допомагає розкрити біхевіористичну сторону явища самоорганізації, передбачивши і прорахувавши поведінку людини залежно від її мислення, почуттів, середовища проживання та виховання.

Самоорганізація в той же час має великий зв'язок з іншими науками, такими як:

– **демографія**, що виражається у взаємозалежності демографічних показників з утворенням та діяльністю самоорганізації населення певної території;

– **біологія**, що проявляється у впливі біологічних показників людини на еволюційний розвиток людини як самоорганізаційної особистості;

– **культурологія** – самоорганізованість населення тісно пов'язана з культурною складовою території, на якій воно проживає;

– **економіка**, що відображає кількісну сторону результативності діяльності самоорганізації населення;

– **політологія** – вплив політичної системи суспільства на утворення та функціонування форм самоорганізації населення;

– **право** – як науки, що на основі норм, правил, нормативно – законодавчих актів координує відношення та діяльність людей в суспільстві;

– **урбаністика** – урбаністикою використовуються самоорганізаційні підходи для дослідження розселення населення, як просторової самоорганізації, планування територій тощо.

Теоретична частина процесу самоорганізації населення має тісний зв'язок з **математикою** та **кібернетикою**, які стали першовідкривачами формування теоретичної частини самоорганізації як наукового терміну.

Величезний вклад у формування самоорганізації та породження такої науки, як синергетика був здійснений філософією.

Значний вплив на розвиток самоорганізації населення здійснило розроблення методології таких наук, як синергетика (теорія самоорганізації), теорія місцевого самоврядування, теорія суспільно-географічної науки.

Для теоретичного дослідження самоорганізації населення з синергетики, як наукового напрямку, запозичено теоретичну основу з визначення основних понять та механізму діяльності системи самоорганізації населення, так саме ця наука розкриває перехід від нерівноважного стану до впорядкованого. Великий вплив на розвиток самоорганізації також здійснило розроблення та удосконалення методології, таких наук, як фізика, хімія, кібернетика, біологія [32].

Теорія вільної громади та господарська (громадсько-господарська) теорія, що стали базисом місцевого самоврядування, в окремих своїх аспектах проявляються в сучасному процесі самоорганізації населення [129]. Обидві теорії ґрунтуються на ідеях теорії природних прав, а саме можливості територіальним громадам самостійно вирішувати свої проблеми, при цьому держава не втручається в сферу діяльності територіальних громад [129].

Незважаючи на існування значної кількості різноманітних теорій регіонального розвитку територій, що визначають теоретичний вектор соціально-

економічного розвитку територій та зміни стану регіональних систем відповідно до нових суспільних вимог та уявлень, а також ускладнення форм суспільного життя, сучасні тенденції розвитку суспільства вимагають подальшого поєднання регіонального розвитку із самоорганізацією населення у межах регіональних систем та диференціації життєвого простору.

Нині самоорганізація населення, як елемент регіонального розвитку забезпечує адаптацію регіональних систем, таких як територіальні громади до умов невизначеності, пошуку оптимального співвідношення соціальної та індивідуальної діяльності населення, посиленням значущості інноваційних та культурно-духовних чинників, а також забезпеченням здорового і повноцінного життя людини.

Процеси самоорганізації універсальні і притаманні багатьом складним системам, включаючи і соціальні. Самоорганізацію можна розуміти, як спонтанний процес під час якого виникає, відтворюється і вдосконалюється організація складної динамічної системи. Самоорганізація – процес позитивний для соціальної системи, так як є відповіддю на внутрішні та зовнішні виклики при якій вирівнюються внутрішньо-системні відношення і регулюється взаємодія між елементами системи.

Самоорганізація населення виступає свідомим процесом, спрямованим на розвиток системи, в якій вона існує, і досягається не управлінням із центру, а регулюванням взаємовідносин між складовими елементами на низових рівнях на основі обраних найкращих напрямів діяльності, досвіду та нагромаджених знаннях.

Самоорганізація населення є репрезентацією поєднання взаємовідносин «індивід – індивід», «індивід – група» через спільну діяльність та співпрацю.

Сучасні тенденції розвитку світового суспільства сприяють дослідженню процесу самоорганізації населення в контексті системного підходу, як складної соціальної системи, так як регіони є динамічними самоорганізованими системами, де головними елементами є населення, що здійснює

багатосторонній зв'язок з усіма іншими елементами системи для задоволення загальних проблем, які поступово переходять в індивідуальні.

Самоорганізацію населення можна аналізувати як явище мікрорівня, а саме самоорганізація індивіда обумовлена функцією забезпечення безпеки (фізична безпека) і самозбереження, та явище макрорівня, що є більш складним та багатоваріантним і направленим на розвиток всього соціуму. У даному дослідженні проведено вивчення самоорганізації населення, як явища макрорівня, що ввібрало в себе сукупність індивідуальної самоорганізаційної діяльності на мікрорівні.

Сучасні форми самоорганізації суспільства важко віднести до раніше визначених видів соціальних явищ, у більшій мірі вони створюють новий вид, який буде об'єднувати в собі певні риси уже існуючих явищ, проте буде спрямований на різносторонній розвиток усіх елементів.

Самоорганізація населення як явище розвивається на регіональному і національному рівнях:

– *регіональний рівень* – процес утворення малих неформальних груп, мінісоціумів, основою яких є соціальна взаємодія і міжособистісна комунікація з метою реалізації головних громадянських, соціальних, побутових потреб;

– *національний рівень* – фізичний і соціальний простір, в якому здійснюється життєдіяльність населення, реалізуються фізіологічні, рекреаційні, побутові потреби людей, формуються життєві, поведінкові, соціально-культурні, економічні характеристики сімей, соціальних груп, складаються побутові, соціально – економічні та культурні традиції, цінності і норми життя, на основі самоорганізації населення.

Виокремлюють три типи самоорганізації населення:

– *технічна* – заснована на автоматичній процедурі зміни способу дій за умови зміни обставин;

– *біологічна* – заснована на генетичній програмі збереження виду та природному відборі;

– *соціальна* – заснована на забезпечення соціальної взаємовідповідності людських відносин, соціально-економічних процесів, суспільних цінностей, загальних норм (законів), рівня життя [129].

Головною дійовою особою усіх видів систем є індивід, що виконує в межах даної системи певну соціальну роль, а в сучасній інтерпретації – це їх сукупність, що утворює спільноту або територіальну громаду, на основі принципу територіальності. Територіальні громади розглядаються як ресурс регіонального розвитку та управління, джерело цілей місцевого самоуправління (самоврядування), суб'єкт розвитку соціального середовища і основа самоорганізації населення.

Спільноти, що утворилися на основі соціальних груп та територіальних громад для вирішення загальних проблем та суспільних викликів, є потенційним проявом самоорганізації населення. Такі об'єднання можуть ставити перед собою цілі і мобілізувати свої ресурси для їх досягнення, тобто служать джерелом розвитку територіальних громад і територій, на яких вони проживають.

Аналізуючи самоорганізаційну діяльність населення, визначено декілька видів самоорганізації, а саме: первинними видами самоорганізації населення є біологічна та соціальна самоорганізація, найдавнішими видами самоорганізації є демографічна, неформальна, трудова, територіальна самоорганізація. Найбільш сучасною та вживаною суспільством є суспільна самоорганізація населення.

Біологічна самоорганізація – це дії індивідів, підґрунтям для яких є генетична програма розвитку, що в подальшому забезпечує розвиток та пристосування до нових умов зовнішнього середовища.

Соціальна самоорганізація – процес соціальних взаємовідносин індивідів, що формується на основі соціальних ідеалів, системи виховання діяльності соціальних інститутів, особистісної діяльності людини в соціумі. Саме соціальна самоорганізація здійснює вагомий вплив на формування світогляду громадян, їх морально-етичних міркувань, практичного прояву

громадських ініціатив та почуття колективної відповідальності за якість життя суспільства. Соціальна самоорганізація може бути як індивідуальною, так і колективною. Важливим у соціальній самоорганізації є моральні характеристики людини, а саме: доброта, толерантність, відповідальність, щирість, сумлінність, негативне ставлення до аморальних якостей, почуття власної гідності тощо.

Демографічна самоорганізація розглядається як демографічні процеси в рамках теорії самоорганізації, забезпечуючи дотримання демографічної рівноваги, керуючись соціальними та морально-культурними нормами, внаслідок чого відбувається саморегуляція демографічних показників.

Неформальна самоорганізація – це об'єднання населення на основі виробничих стосунків, спільності дій, професійних навичок, дружніх відносин, знайомств, за суспільними інтересами (гра у футбол, проведення випускного вечора, озеленення території, сусідські зібрання тощо), національним походженням, ментальністю, релігійними переконаннями тощо.

Такі неформальні форми самоорганізації в подальшому можуть набирати більших масштабів та переходити у інші види самоорганізації залежно від мети їх утворення.

Трудова самоорганізація – це об'єднання населення з метою вирішення проблем, що виникають на ринку праці, та покращення рівня зайнятості населення на основі механізму залучення громадських ініціатив, органів влади та сфери бізнесу.

Доцільно виділити три види трудової самоорганізації – **біологічну, особистісну та професійну**. Перша зумовлена генетичною програмою, що закладена в людині природою, друга – впливом соціального середовища, освітніх систем, практичної діяльності та особистісної ролі в суспільстві, третя – цілеспрямованістю, активністю, обґрунтованістю мотивації й спланованістю праці, котра вимагає самостійності й швидкості ухвалення рішень, здатності адекватно оцінювати їхні наслідки та високого рівня професійної відповідальності.

Територіальна самоорганізація – це організація діяльності громадян та їх взаємодії на основі спільного місця проживання для забезпечення культурних, побутових, соціальних та інших потреб, що виникають на території загального проживання.

Головною формою територіальної самоорганізації населення можна вважати органи самоорганізації населення, які на місцевому рівні проявляються в діяльності будинкових комітетів, вуличних, квартальних, сільських, селищних комітетів, комітетів мікрорайонів, житлових комплексів та органів самоорганізації населення району у місті та інші [52].

Суспільна самоорганізація – це закладений в природу механізм індивідуального і колективного спонтанного реагування населенням своїми діями на зміни в соціальному середовищі. «Щось» спонтанно трапилося в родині, на вулиці, місті, регіоні, країні і це «щось» входить в інтереси кожного, несучи потенційну загрозу стійкому біологічному (їжа, тепло, соціальні послуги) та соціальному (культура, цінності) існуванню людини або групи людей. Люди реагують, об'єднуються, діють – ось девіз суспільної самоорганізації населення. Суспільна самоорганізація населення формується на основі самовиробництва стійких структур культурних традицій, колективної ідентичності, соціального порядку. Важливим у суспільній самоорганізації є громадянська активність, повага до прав та свобод інших людей, патріотизм, колективна свідомість, громадянська ідентифікація, індивідуальні та соціальні потреби тощо.

Організація територіальної громади є найважливішим елементом механізму місцевого розвитку, що об'єднує населення, яке проживає на одній території (село, селище, мікрорайон, багатоквартирний будинок) і стикається з однаковими складнощами.

У залежності від завдань та умов функціонування об'єднань громадян (фізичних осіб), нами виділено їх організаційні форми самоорганізації населення відповідно до законодавства України, основними функціями яких є:

– соціальна мобілізація колективної діяльності населення і громадських ініціатив, направлена на удосконалення процесів життєдіяльності в межах певної території;

– подолання проблем та недоліків взаємодії населення та влади;

– підвищення соціальної відповідальності населення за напрямками власного розвитку та подолання соціальної пасивності (рис. 1.1.).

Форми самоорганізації населення – це поєднання населенням певних способів самоорганізаційної діяльності, спрямованих на задоволення потреб, інтересів та вирішення окремих питань.

Такими формами є громадські організації, благодійні організації, органи самоорганізації населення, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ), кооперативи [45, 46, 48, 51, 52].

Самоорганізаційна діяльність населення у вигляді організаційних форм є певною моделлю соціальної поведінки індивідів з рівними правами, діяльність яких направлена на вирішення суспільних проблем (малих і великих) на основі взаємодовіри, толерантності, співробітництва та віри у власні сили

Організаційні форми самоорганізації населення в Україні можуть виступати:

– у ролі суб'єкта, що здійснює господарську діяльність, громадського об'єднання;

– посередника між державними органами влади та населенням;

– інтегратора інноваційних ідей/напрямів діяльності у вирішенні проблем з функціями обміну знаннями, генерацією ідей, первинного відбору та аналізу ідей/напрямів діяльності.

Класифікація організаційних форм самоорганізації населення сформована на основі аналізу порядку їх створення, внутрішньої структури, порядку реєстрації, їх ролі в суспільстві, порядку їх діяльності тощо (рис. 1.1.).

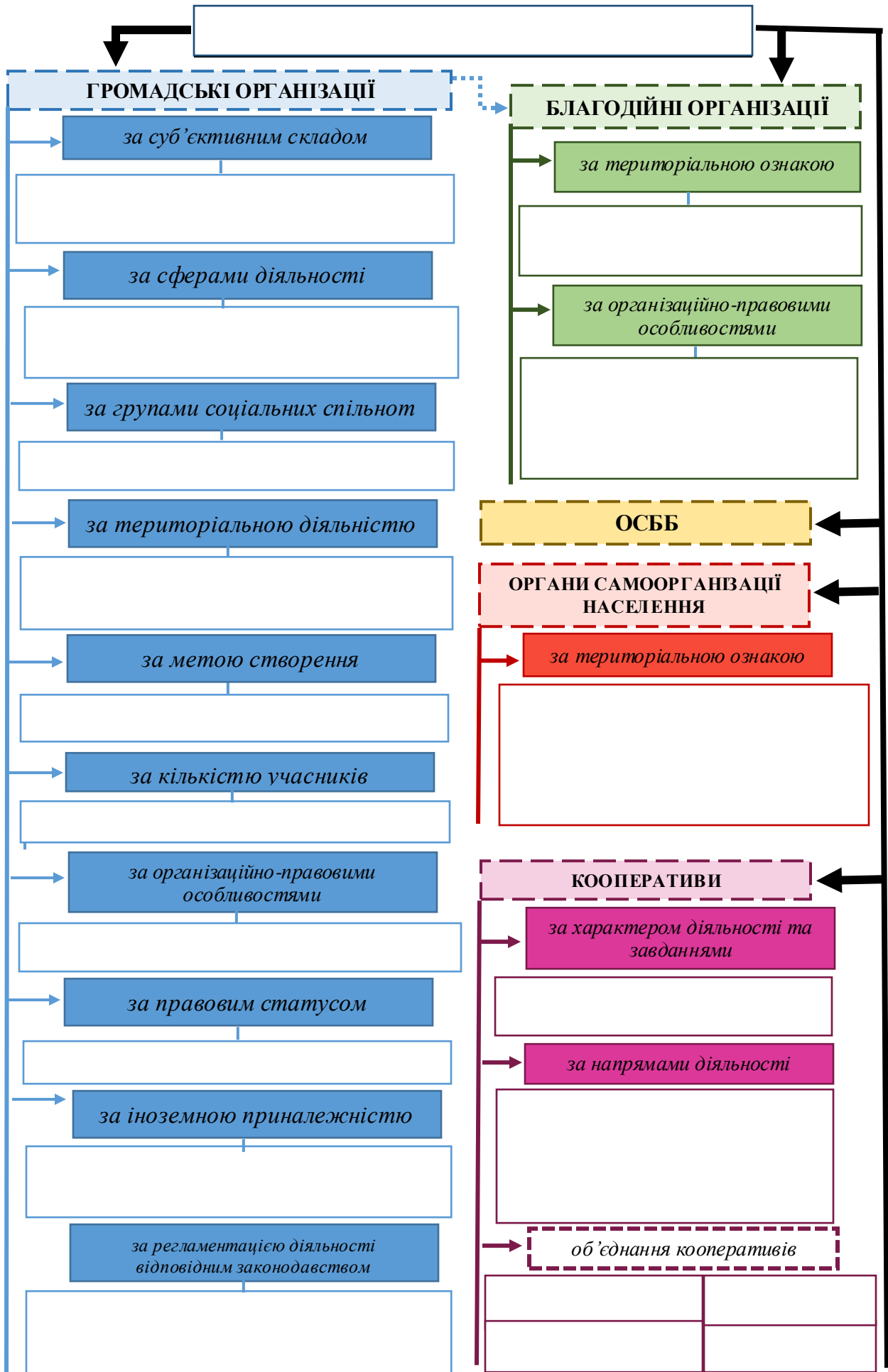

Рис. 1.1. Класифікація форм самоорганізації населення в Україні

Відповідно до законодавства **громадські організації** – об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів [46].

Громадські організації в Україні представлені досить великою кількістю організацій, що можуть бути класифіковані за багатьма ознаками:

за суб'єктивним складом (вік, стать, професія) – дитячі, молодіжні, жіночі організації, організації ветеранів, інвалідів та інші;

за галузями (сферами) діяльності – культурні, творчі, екологічні спортивні, наукові, технічні та інші;

за групами соціальних спільнот – класові (суспільні класи, внутрішньокласові, міжкласові), етнічні (національності, нації, племена), територіальні (мешканці адміністративно-територіальних одиниць), професійні (службовці, робітники, підприємці, селяни), демографічні (діти, молодь, чоловіки, жінки, особи середнього та пенсійного віку);

за статусом чи територіальною діяльністю – міжнародні, всеукраїнські, регіональні, місцеві;

за метою створення – суспільнокорисні, приватнокорисні;

за кількістю учасників – масові, окремі;

за організаційно-правовими особливостями – спілки, федерації, асоціації, фонди, місії та інші;

за правовим статусом – легальні, нелегальні;

за іноземною приналежністю – філії та представництва іноземних неурядових громадських організацій;

за регламентацією діяльності відповідним законодавством – типові громадські організації, професійні спілки, творчі спілки, молодіжні та дитячі організації, релігійні організації [46].

Варто відмітити, що діяльність *міжнародних громадських організацій* поширюється на територію України і хоча б однієї іншої держави, *всеукраїнських* – на територію всієї України і вони мають місцеві осередки у

більшості областей, *місцевих* – на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці або регіону.

На території України для підсилення діяльності основних громадських організацій можуть утворюватися *місцеві осередки* всеукраїнських, міжнародних громадських організацій; *філіали, відділення, представництва та інші структурні осередки* громадських (неурядових) організацій іноземних держав на території України.

Вітчизняним вченим *О. Держалюком* запропоновано класифікацію громадських організацій на основі спрямованості їх діяльності:

- організації «взаємодопомоги», які об'єднують людей за принципом спільних проблем чи біди;
- організації чітко вираженої соціальної спрямованості (вирішення гуманітарно-соціальних проблем на основі добродійності);
- організації «клубного типу», що включають різноманітні групи самовдосконалення, клуби за інтересами;
- організації, що мають має «суспільно-охоронний» характер, зосереджуючись на захисті природного та культурного життєвого середовища проживання людей;
- правозахисні організації, що здійснюють нагляд за законністю діяльності виконавчої влади;
- «інфраструктурні» неурядові організації, метою яких є сприяння діяльності інших неурядових організацій та становлення громадянського суспільства в регіоні або партнерських відносин суспільства і влади [110].

Основними функціями громадських організацій є інформаційна, просвітницька, сервісна, ідеологічна, організаційна, представницька.

Однією з особливих видів громадських організацій є благодійна організація, яка на основі територіального принципу за своїм статусом поділяється на:

– *всеукраїнські* – діяльність яких поширюється на територію всієї України та які мають свої відділення (філії, представництва) в більшості областей України;

– *місцеві* – діяльність яких поширюється на територію відповідного регіону або адміністративно-територіальної одиниці.

– *міжнародні* – діяльність яких поширюється на територію України і хоча б однієї іншої держави [45].

Зареєстровані всеукраїнські та міжнародні благодійні організації мають право створювати відділення, філії, а також представництва.

За організаційно-правовою формою благодійні організації можуть бути *членською благодійною організацією, благодійним фондом, благодійною установою, іншою формою благодійної організації* (фундація, місія, ліга тощо) [45].

Специфічними формами благодійницької діяльності є меценатство (добровільна безкорислива підтримка фізичними особами набувачів благодійної допомоги) і спонсорство (добровільна підтримка фізичними та юридичними особами набувачів благодійної допомоги з метою популяризації виключно свого імені (найменування), свого знака для товарів і послуг) [29].

Відповідно до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» сферами діяльності благодійних організацій визначаються: освіта; охорона здоров'я; екологія, охорона довкілля та захист тварин; запобігання природним і техногенним катастрофам та ліквідація їх наслідків, допомога постраждалим внаслідок катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; опіка і піклування, законне представництво та правова допомога; соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги і подолання бідності; культура та мистецтво, охорона культурної спадщини; наука і наукові дослідження; спорт і фізична культура; права людини і громадянина та основоположні свободи; розвиток територіальних громад; розвиток міжнародної співпраці України; стимулювання економічного росту

і розвитку економіки України та її окремих регіонів та підвищення конкурентоспроможності України; сприяння здійсненню державних, регіональних, місцевих і міжнародних програм, спрямованих на поліпшення соціально-економічного становища в Україні [45].

З точки зору суспільно-географічної науки найбільший інтерес становлять органи самоорганізації населення та об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, саме вони є найбільш близькими до соціальної та господарської діяльності населення і виділяються найбільш сформованою структурою серед форм самоорганізації населення.

Органи самоорганізації населення є специфічною формою самоорганізації населення, так як поєднують у собі риси як органу публічної влади, так і громадської організації [52].

Органи самоорганізації населення (ОСН) – це представницькі органи, що створюються жителями, які на законних підставах проживають на території села, селища, міста або їхніх частин, для забезпечення більш повного задоволення соціально-побутових, культурних та інших потреб населення, покращення умов його життя, побутового, комунального, торговельного, медичного та іншого обслуговування [52].

Органи самоорганізації населення формуються навколо певної території чи об'єкту (будинку) для комплексного розвитку та вирішення проблем і представлення інтересів населення всієї території, що відрізняє їх від громадських організацій, які формуються навколо ідей своїх членів. Вони діють винятково в межах частини території громади й об'єднують населення на основі спільної роботи з виконання певних завдань у галузі обслуговування суспільних потреб громадян, задоволення їх культурно-побутових і інших запитів [52].

За територіальним принципом органи самоорганізації населення в Україні поділяються на:

будинкові комітети – у межах будинку (кількох будинків) в державному і громадському житловому фонді та фонді житлово-будівельних кооперативів;

вуличні, кварталні та інші комітети – створені за територіальною ознакою в межах території кварталу, однієї або кількох вулиць з прилеглими провулками в місцях індивідуальної забудови;

сільські, селищні комітети – у межах території села, селища, якщо його межі не співпадають з межами діяльності сільської, селищної ради;

комітети мікрорайонів та житлових комплексів – у межах території окремого мікрорайону, житлово-експлуатаційної організації в містах;

органи самоорганізації населення району у місті (в разі не утворення районної у місті ради), села (сіл), селища, які не є адміністративними центрами [52].

Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ), незважаючи на їх вузьке «цільове призначення», можна розглядати як одну з форм самоорганізації громад, що спрямована на вирішення завдань місцевого розвитку. Таку форму можна використовувати в населених пунктах з багатоквартирними будинками і для реалізації тих проектів місцевого розвитку, які пов'язані із діяльністю в багатоквартирному будинку (наприклад, ремонт комунальних мереж, будівництво дитячого майданчика тощо) [51].

Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку для представлення спільних інтересів можуть здійснювати об'єднання в *асоціації власників жилих будинків*, основною метою якої є захист прав, представлення законних інтересів її членів в органах державної влади і органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності [51].

Продовження своєї діяльності у часи незалежності України знайшли кооперативи, що стали самоорганізаційною формою, спрямованою на задоволення економічних, соціальних та інших потреб населення.

Кооператив є первинною ланкою системи кооперації і створюється внаслідок об'єднання фізичних та/або юридичних осіб на основі членства для спільної господарської та іншої діяльності з метою поліпшення свого економічного стану [48].

Основними завданнями кооперації є:

- підвищення життєвого рівня членів кооперативів;
- захист їх майнових інтересів і соціальних прав;
- створення системи економічної і соціальної самопомоги населення та суб'єктів господарювання;
- залучення у виробництво товарів, робіт, послуг, додаткових трудових ресурсів;
- підвищення трудової і соціальної активності населення;
- створення і розвиток інфраструктури, необхідної для провадження господарської та іншої діяльності кооперативів з метою зростання матеріального добробуту їх членів та задоволення потреб у товарах і послугах;
- сприяння сталому розвитку та становленню засад демократичного розвитку суспільства [48].

Відповідно до завдань та характеру діяльності кооперативи поділяються на такі типи [48]:

- *виробничий* – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку;
- *обслуговуючий* – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу, а також іншим особам з метою здійснення їх господарської діяльності;
- *споживчий (споживче товариство)* – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції,

сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів.

За напрямками діяльності кооперативи можуть бути сільськогосподарськими, житлово-будівельними, садово-городніми, гаражними, торговельно-закупівельними, транспортними, освітніми, туристичними, медичними тощо.

З метою створення сприятливих умов для діяльності кооперативів може здійснюватися об'єднання певної кількості кооперативів (кооперативне об'єднання), яке можна класифікувати:

– *за організаційно-правовими особливостями* – спілки, ліги, асоціації, альянси та інші форми;

– *за статусом і територіальною діяльністю* – місцеві (сільським, селищним, міським, районним, обласним, республіканським в АР Крим статусом), загальнодержавні [48].

Аналіз діяльності та функціоналу організаційних форм самоорганізації населення дає змогу визначити основні їх функції, а саме: розпорядчі, виконавчі, інформаційні, представницькі та контрольні.

При розгляді та аналізі організаційних форм самоорганізації населення варто зазначити, що вони існують в чотирьох аспектах:

– як соціальне об'єднання, що на пряму або опосередковано бере участь в місцевому самоуправлінні;

– як проміжна ланка між населенням та державними органами влади, здійснюючи ряд функцій щодо забезпечення процесу життєдіяльності населення певної території;

– як інститут громадянського суспільства, що вирішують питання місцевого значення;

– як сукупність загальних цінностей і потреб, мотивів і традицій населення, що базуються на ототожненні себе з територією проживання і спільним вирішенням питань управління.

Розмаїття форм, видів та проявів самоорганізації населення передбачає формування довгострокових цілей економічного зростання на місцевому рівні; вирішення нагальних поточних проблем місцевого розвитку; вироблення спільного бачення з органами публічної влади, бізнесом та громадськістю щодо стратегічних пріоритетів діяльності, цілей і завдань економічного зростання на місцевому рівні; налагодження ефективної співпраці органів публічної влади, громадян і бізнесу щодо стимулювання місцевої економічної ініціативи, залучення та оптимального використання ресурсів (насамперед, місцевих), вирішення актуальних питань економічного зростання на місцевому рівні, забезпечення стабільного місцевого економічного розвитку; налагодження ефективної взаємодії із зовнішнім середовищем – регіонами та громадами, як інших регіонів України, так і інших країн.

Позитивним аспектом функціонування організаційних форм самоорганізації населення є формування громадських центрів місцевої активності, розроблення механізму залучення населення до загальних проблем територіальних громад, створення навколо себе осередків громадського суспільства, налагодження соціального партнерства та діалогу співробітництва між населенням, владою, громадськими об'єднаннями, бізнесом, державними структурами.

Перевагами форм самоорганізації населення є:

- залучення великої кількості населення (80% населення громади) до вирішення соціально-економічних проблем регіону, їх консолідацію на основі спільності дій, співпраці, співчутті та співпереживанні;
- співфінансування (надходження коштів від міжнародних організацій, місцевих органи влади, приватного сектору);
- конструктивне партнерство з органами влади та приватним сектором з переходом від конфронтації до розбудови діалогу співробітництва;
- інформаційно-методичне забезпечення та підвищення рівня соціальної свідомості населення;

– нагромадження соціального капіталу (знання уміння, навички, технології) та громадянської культури.

Недоліком є те, що жодну з цих організаційних форм самоорганізації не можна вважати ідеальною з точки зору найбільшої дієвості у вирішенні проблем регіонального розвитку та залучення громадян до їх діяльності. Жодна з форм самоорганізації населення не має механізмів та інструментів, які були б універсальними для всіх територіальних громад. Саме тому кожна громада обирає форму самоорганізації на основі власних уподобань, можливостей та ресурсів.

При визначенні компонентів самоорганізації населення в Україні до переліку форм самоорганізації населення не були включені політичні партії, хоча на первинному етапі їх утворення вони здійснюють самоорганізаційну діяльність. Аргументом для неврахування їх є те, що вони здійснюють владні функції, так як їх члени об'єднуються для участі у політичному житті з метою завоювання політичної влади, як інституту, здатного координувати і контролювати прийняття рішень на рівні держави.

Варто зазначити, що до переліку форм самоорганізації населення в Україні був віднесений лише один елемент системи місцевого самоврядування – органи самоорганізації населення [52]. Це спричинено тим, що відповідно до Конституції України місцеве самоврядування, може виступати публічною владою територіальних громад, а також із подібністю повноважень та функцій рад з місцевими органами виконавчої влади.

Враховуючи сучасні зміни, що відбуваються в українському законодавстві стосовно реформування місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою, варто відмітити, що науковцями визначається нова територіальна одиниця, де відбувається самоорганізація населення – спроможна територіальна громада.

Спроможна територіальна громада – це територіальна громада сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний

рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці [123].

Новоутворені спроможні територіальні громади у своїй діяльності проявляють самоорганізацію, проте на даний час вони відносяться до системи органів місцевого самоврядування.

Самоорганізація населення в новостворених територіальних громадах буде покликана забезпечувати регіональний саморозвиток територій, сприяти усуненню соціально-економічних розбіжностей територій та рівня життя населення, підвищення використання існуючих ресурсів та соціальної згуртованості населення.

Нині форми самоорганізації населення утворюються спонтанно і є потужною системою суспільного життя, а також основою громадянського суспільства, яка саморегулюється і самоорганізовується.

Громадянське суспільство *В. Новохацьким* визначається, як автономна, плюралістична, самоорганізована система зв'язків, відносин і взаємодії громадян та їх груп, яка утворюється внаслідок їх самоорганізації для захисту та реалізації різноманітних інтересів і прав людини, що виявляється у створенні ними відповідних інститутів і самодіяльних організацій, які забезпечують поєднання індивідуального та спільного інтересу і гарантують права людини і громадянина. [93].

Організаційні форми самоорганізації населення складають організаційну підсистему громадянського суспільства, що підтримують та забезпечують цілісний та динамічний розвиток, а також реалізують його можливості [29].

1.2. Суспільно-географічні основи дослідження самоорганізації населення України

Самоорганізація населення з точки зору суспільно-географічних досліджень є мало дослідженим та мало розробленим поняттям. Маючи в сфері своєї діяльності суспільство та територіальні громади, процес самоорганізації ввібрав велику кількість аспектів діяльності суспільства, які мають безпосередній вплив на рівень життєдіяльності населення та соціально-економічний розвиток регіонів. При дослідженні самоорганізації населення в Україні варто зазначити, що вона є динамічним явищем у соціальній системі зі своєю функціональною структурою, в якій зв'язки і взаємодії компонентів створюють нові властивості та можливості, відсутні до цього.

Самоорганізації населення притаманні здебільшого горизонтальні зв'язки, це пов'язано з тим, що в процесі самоорганізації населення відсутня ієрархічна підпорядкованість. Варто відзначити, що вертикальні зв'язки, які описують рівні комплексної та пропорційної взаємодії компонентів зустрічаються досить не часто. На основі раціональної дії зв'язків можуть бути знівельовані розбіжності територіальних громад шляхом узгодження інтересів окремих територіальних громад (місто, село, селище), узгодження інтересів регіону та країни в цілому. В основі узгодження інтересів покладено – стимулювання покращення соціально-економічного рівня розвитку на місцевому рівні, зростання добробуту людини незалежно від місця її проживання.

Для багатостороннього розкриття функціональної структури досліджуваного процесу слід проаналізувати його головні структури: компонентну, територіальну та управлінську [123].

Процес самоорганізації населення є складним і в той же час дуже специфічним явищем нашого суспільства. Саме тому компонентну структуру варто розглядати в двох аспектах, більш широкому та більш вузькому.

Перший аспект – це компонентна структура підсистем, до якої входять: територіальна громада, природні ресурси, що використовуються громадою для покращення соціально-економічного розвитку території, державні органи влади різних рівнів, приватний сектор (інвестори та бізнесові об'єднання), проекти за підтримки міжнародних організацій. Другий аспект – це самоорганізаційні форми, що складають основу процесу самоорганізації. До них віднесено громадські організації, благодійні організації, органи самоорганізації населення, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ), кооперативи. У свою чергу, кожна з форм самоорганізації населення поділяється на більш дрібні елементи, залежно від самоорганізаційних бажань і можливостей населення, що їх створює.

Компоненти самоорганізації населення, як було вже зауважено раніше, є досить самостійними, динамічними і сучасними утвореннями, які не мають горизонтального та вертикального підпорядкування. Територіальна структура форм самоорганізації цілком залежить від людського чинника (бажань, уподобань, пріоритетів та рівня розвитку). За класичною схемою форми самоорганізації населення охоплюють всі регіональні рівні. Більш дрібні форми самоорганізації населення з функціями місцевого характеру утворюються на локальному рівні (будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, комітети районів у містах, сільські, селищні комітети, ОСББ, кооперативи), а громадські організації, благодійні організації за своїми функціями можуть охоплювати місцевий, національний, світовий рівні.

За композиційною ознакою форми самоорганізації населення, як компоненти територіальної організації, виступають у вигляді точкових, а подекуди ареальних утворень та центрів.

Основними закономірностями просторової організації компонентів самоорганізації населення є такі:

– чим більший населений пункт, тим більше в ньому структурних елементів самоорганізації населення різних рівнів;

– зі зростанням чисельності населення в адміністративно-територіальних одиницях збільшується потреба в діяльності форм самоорганізації населення;

– відсутність територіальної ієрархії між компонентами;

– чим вищий рівень соціально-економічного розвитку території, тим більш розвинений рівень діяльності форм самоорганізації населення та більші масштаби їх діяльності;

– різноманіття форм самоорганізації населення територій залежить від їх демографічних особливостей (чим вищий рівень населення пенсійного віку, тим менша кількість компонентів самоорганізації населення).

На сьогодні елементи управлінської структури самоорганізації населення виконують функції координаторів та партнерів діяльності форм самоорганізації. Можна вважати, що до таких елементів належать :

представництва міжнародних організацій, які здійснюють освітньо-культурну діяльність (проведення навчання, створення сучасних центрів навчання, інформаційних шкіл в он-лайн форматі, видання періодики як зарубіжних авторів, так і національних науковців та аналітиків, виконання звітів та аналітичних робіт), створюють проекти розвитку територій, надають фінансову допомогу (50% фінансування проектів розвитку йде від міжнародних організацій);

регіональні ресурсні центри, які координують діяльність органів самоорганізації населення, здійснюють консультації, як створити та налагодити роботу ОСНів, досліджують умови для їх існування, розробляють рішення для їх розвитку, громадської участі, лобіюють їх участь у прийнятті рішень органів місцевої влади, інформують населення, щодо їх ролі в місцевих справах, навчають активістів, організовують круглі столи з представниками громадськості та влади. Регіональні ресурсні центри знаходяться в містах Києві, Дніпропетровську, Миколаєві, Львові, Луганську, Луцьку, Херсоні, трьох промислових районах АР Крим;

Для підтримки розвитку кооперації та співпраці між владою та громадянами Проектом ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на громаду» було створено 23 обласні ресурсні центри громад та 200 районних ресурсних центрів;

Національний ресурсний центр зі сталого місцевого самоврядування створений при Всеукраїнській асоціації органів місцевого самоврядування «Українська асоціація районних та обласних рад», робота якого спрямована на сприяння та удосконалення процесу місцевого врядування на основі співучасті та сталого розвитку;

Всеукраїнську громадську організацію «Асоціація сприяння самоорганізації населення», діяльність якої сприяє об'єднанню та підтримці організацій і людей, які прагнуть поліпшити якість життя у своїй громаді, вирішують місцеві проблеми спільно, намагаються вплинути на дії органів влади. Асоціація в Україні має 12 регіональних відділень (міста Київ, Запоріжжя, Кіровоград, Львів, Миколаїв, Луганськ, Одеса, Суми, Херсон, Чернівці, Макіївка, с. Врадіївка Миколаївської області) [111]. На базі Асоціації створено **Всеукраїнський центр підтримки органів самоорганізації населення**.

До організацій, що виконують партнерські та підтримуючі функції, можна віднести: **державні органи, що здійснюють легалізацію громадських об'єднань** (Державна реєстраційна служба України, яка здійснює свої повноваження через структурні підрозділи головних управлінь Міністерства юстиції України в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі, а також районних, районних у містах, міських, міськрайонних та міжрайонних управлінь юстиції); **одноособові представники, управління/відділи у державних органах виконавчої влади, структурні підрозділи центральних виконавчих органів влади**, які координують співпрацю форм самоорганізації з державними органами під час вирішення загальних місцевих проблем, здійснюють роз'яснювальну роботу щодо законодавчих норм у сферах, що стосуються діяльності форм самоорганізації

населення, здійснюють законодавче забезпечення діяльності форм самоорганізації населення.

Основними ж принципами самоорганізації населення, як соціальної системи є принцип системності, принцип поліпшення соціальних умов життя населення, принцип протистояння, принцип історизму, принцип перспективності, принцип відкритості для громадян, принцип субсидіарності, принцип збалансованості державних, регіональних і місцевих інтересів, принцип колегіальності, принцип багатофункціональності, принцип інтеграції.

Принцип системності – кожна форма самоорганізації є своєрідною системою, що є діалектично єдиною за змістом і формою та зумовлена людською діяльністю. Їх функціонування обумовлене відповідною структурою, системою суспільно-географічних зв'язків між компонентами, яка охоплює всі внутрішні та зовнішні процеси та зв'язки.

Принцип поліпшення соціальних умов життя населення – за цим принципом центром функціонування системи є людина з її потребами, інтересами та можливостями, що є основоположним принципом діяльності форм самоорганізації населення.

Принцип протистояння – діяльність форми самоорганізації населення направлена на протидію суспільним викликам та подолання соціальних проблем суспільства.

Принцип історизму – відповідно до якого досліджувані явища і процеси розглядаються в ретроспективі. На основі цього принципу виявляються залежності та тенденції функціонування об'єкту в майбутньому. Принцип історизму має тісний зв'язок з *принципом перспективності*.

В контексті суспільно-географічних аспектів варто відмітити *принцип відкритості для громадян*, за яким громадяни мають право на доступ до інформації, що стосується сфер їх життя, та право участі в самоорганізаційному процесі.

Принцип субсидіарності, відповідно до якого завдання мають вирішуватися на самому низькому рівні, віддаленому від центру, де їх вирішення можливе і ефективне, що є основним критерієм утворення самоорганізації територіальних громад.

Принцип збалансованості державних, регіональних і місцевих інтересів, за яким діяльність форм самоорганізації, органів влади та місцевого самоврядування не має перешкоджати інтересам кожного та бути направленим на загальний рівень добробуту суспільства.

Принцип колегіальності, за яким вирішення проблем здійснюється на основі колективного обговорення, що дозволяє врахувати весь спектр думок, варіантів, управлінських рішень, акумулювати знання і колегіальний досвід всіх учасників, врахувати інтереси всіх соціальних груп та державних органів влади.

Принцип багатofункціональності дозволяє формам самоорганізації населення вирішувати проблеми громад, які стосуються багатьох сфер життя населення та охоплюють різні аспекти діяльності: матеріальний (ресурси, послуги), функціональний (організація праці), змістовий (досягнення поставленої мети).

Специфічним принципом є *принцип інтеграції*, що дозволяє поєднувати у межах територіальної громади різних способів взаємовідносин і поглядів населення, тоді як поза межами форми самоорганізації населення відбувається їх диференція за напрямками діяльності.

Варто зауважити, що специфічність процесу самоорганізації населення та сучасні тенденції децентралізації місцевого самоврядування породжує потребу у більш детальному вивченні принципів, яким мало приділено уваги з боку сучасних науковців.

З точки зору соціально – географічного дослідження процес самоорганізації населення варто розглядати в трьох напрямках: *правовий* – розглядає нормативно-правову сторону створення та функціонування форм самоорганізації населення, їх співвідношення з уже існуючими і законодавчо

закріпленими формами місцевого самоврядування та управління; *географічний* – розглядається територія самоорганізації населення, взаємодія її територіальних елементів соціального і природного характеру, визначається просторова організація з її елементами на основі географічної моделі простору; *урбаністичний* – розглядає адміністративний поділ територій з використанням планів адміністративних одиниць, планувальну структуру у вигляді муніципальних районів, мікрорайонів та кварталів житлового будівництва.

Самоорганізація – характерний і неминучий процес розвитку як для однієї особистості, так і для групи населення. Як і будь-який процес самоорганізація має результат, який можна виміряти. Найкращим показником результативності діяльності населення в рамках самоорганізації є ефективність, що має різноманітні види прояву: економічна, психологічна, соціальна, технологічна, естетична, організаційна, етична, політична, екологічна, правова. В кількісних показниках можна оцінити тільки економічну результативність (досягнення результатів), а інші види, що є не менш важливими – якісно, у міру виникнення психологічно-культурних, соціальних, фізіологічних, духовних потреб населення (безпека, сім'я, стабільність, знання, творча робота, відпочинок, спілкування, віра тощо) та інтересів в самоорганізації.

1.3. Методика суспільно – географічного дослідження самоорганізації населення

Будь-яке наукове дослідження – від творчої ідеї до кінцевого оформлення наукової роботи проходить досить індивідуальний шлях. Проте в усіх наукових роботах спільним є методологічні підходи до їх розроблення, які обираються залежно від проблематики досліджень, власного мислення автора, його світогляду та бачення шляху розкриття досліджуваного питання.

Наукове вивчення суспільно-географічних аспектів дослідження форм самоорганізації населення в Україні проведене на основі опрацювання

інформації за допомогою методів та підходів, що використовуються на різних рівнях дослідження. Базовими міждисциплінарними методологічними підходами даного наукового дослідження стали: системно-структурний, біхевіористичний, самоорганізаційний (сенергетичний).

Системно-структурний підхід – це один із напрямів методології наукового дослідження, який використовуються для дослідження об'єкта, як цілісної сукупності елементів, а також зв'язків і відношень між ними. Соціально-структурний підхід здебільшого виступає як метод для визначення завдання дослідження і не вирішує конкретних наукових завдань, а лише дозволяє здійснити логічне вивчення процесу та отримання нових наукових знань. Водночас він є способом упорядкування і більш логічного використання знань, суджень та інтуїції науковця у процесі вивчення досліджуваної проблеми. Основними складовими системно-структурного підходу є системний та структурний аналіз [150].

Системно-структурний підхід розглядає регіон, де відбувається самоорганізація населення як систему, що має властивості (принципи) взаємозалежності системи та середовища, цілісності, автономності, емерджентності, стійкості, структурності, організованості та функціональності.

Основою розуміння принципів системного-структурного підходу є визначення двох основних понять: система та структура, так як цей підхід базується на розгляді об'єктів дослідження, як складної динамічної системи. З позиції системно-структурного підходу самоорганізація населення розглядається як складова соціально-економічної просторової системи з власною структурою та сукупністю зовнішніх та внутрішніх зв'язків.

Ще одним найбільш важливим підходом в наукових дослідженнях є **самоорганізаційний (сенергетичний) підхід**, у основу якого покладено дослідження здатності системи до самоорганізації.

Синергетика розглядається науковцями, як теорія самоорганізації та наука, що вивчає складні системи з великою кількістю складових (частин),

що знаходяться в складній нелінійній взаємодії між собою, а також процеси і загальні закономірності переходу складних систем від стану хаосу до стану впорядкованості та їх зворотній перехід.

Синергетика за останні роки суттєво розширила рамки власної науки і стала здобутком міждисциплінарних досліджень та однією з теоретичних основ гуманітарних та природних наук, спрямовуючи свої дослідження на розкриття здатності складних систем до самоорганізації, пов'язаних із свідомістю та мисленням індивіда.

Синергетичний підхід розглядає регіон, в якому відбувається самоорганізація, як систему, що самоорганізовується і має властивості нелінійного розвитку, не рівноважності, хаотичності, дисипативності і при досягненні певної точки біфуркації (зміна уставленого режиму) обирає більш стійкий рівень розвитку (атракт). Зростання ефективності самоорганізаційної діяльності відбувається за рахунок поєднання та інтеграції окремих частин в єдину систему, за рахунок так званого системного ефекту (емерджентності) [29]. Отже синергетичний ефект дій форм самоорганізації населення проявляється в тому, що поєднання зусиль людей, може бути більш дієвим, а ніж одноосібні зусилля.

Тісно пов'язаний з синергетичним підходом **біхевіористичний підхід**, спрямований на пошук регіональних реакцій населення та управлінців на ті чи інші події, сприйняття ними на чуттєвому рівні власного регіону та інших регіонів, проблематику регіону та шляхи їх вирішення [81]. Він полягає в аналізі інформації щодо ініціативності населення у створенні форм самоорганізації населення, які утворюються залежно від особистісних уподобань та рішень населення, участі в діяльності міжнародних організацій, бажанні самостійно виявити місцеві проблеми та вирішувати їх, шляхом власних зусиль та пошуком нових механізмів, сприйнятті переходу від архаїчних способів розвитку регіонів до сучасних механізмів, де об'єктом удосконалення підвищення якості життя є людина. При цьому додатковим є

аналіз парцепційної (чуттєвої) привабливості форм самоорганізації населення для територіальних громад в регіонах України.

Розвиток наукового дослідження від первинної ідеї до стадії вирішення поставлених завдань зазвичай здійснюється, як плановий процес дослідження, направлений на нове висвітлення тематики, що розглядається.

Під **методикою** *О. Топчієв* розуміє вчення про особливості застосування окремого методу чи системи методів для розв'язання типового пізнавального завдання [167]. Отже методикою можна вважати сукупність різноманітних прийомів.

Якщо така сукупність строго впорядкована щодо послідовності застосування дослідницьких процедур, її називають алгоритмом. Для вивчення об'єкта чи явища, вирішення наукової проблеми, що ставиться перед науковцем, використовується певний оптимальний набір методів дослідження [71].

За *О. Шаблієм*, **метод** наукового пізнання являє собою систему розумових і практичних операцій, які націлені на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети [184].

О. Топчієв розрізняє науковий метод та метод досліджень. Під **науковим методом** розуміється сукупність дослідницьких дій, що застосовують для здобуття нових знань. **Метод досліджень** визначається вченим як сукупність мислених логічних і практичних дій (операцій, процедур, алгоритмів), які мають на меті розв'язання певного пізнавального (наукового) завдання. За допомогою наукових методів отримують нову інформацію про досліджувані об'єкти і процеси, аналізують закономірності їх функціонування, зміст та розвиток, одержують змістовні узагальнення й висновки, які дають змогу поглибити теорію та практичне застосування набутих знань [167].

Під час наукового дослідження суспільно-географічних аспектів самоорганізації населення в Україні передбачено використання таких методів (літературний метод, метод узагальнення, історико-географічний метод, порівняльно-географічний метод, метод статистичного аналізу, метод

кореляційного аналізу, метод ранжування, суспільно-географічне прогнозування, метод регіонального аналізу, картографічні методи, соціологічний метод, метод опитування, метод аналізу взаємозв'язків, методи систематизації географічної інформації).

Поєднання та використання в тих чи інших комбінаціях методів є ваговою частиною будь-якого наукового дослідження та лівовою часткою методики і передбачає виділення трьох етапів: теоретико-методичного, аналітичного та синтетичного.

Основою *теоретико-методологічного етапу* дослідження є визначення загальної концепції суспільно-географічного дослідження самоорганізації населення в Україні. На даному етапі здійснюється аналіз наукових джерел, що дозволяють розкрити суть та зміст основних понять досліджуваної тематики, а саме, самоорганізації населення, виокремлення структурних елементів та визначення територіальної організації самоорганізації населення, визначення видів та типів самоорганізації населення.

Важливим елементом першого рівня дослідження є визначення етапів функціонування самоорганізації населення, формування її теоретичних основ, чинників та причин виникнення та поширення самоорганізації населення в Україні. На даному етапі дослідження проводиться збір літературних та статистичних джерел інформації, визначаються основні підходи дослідження самоорганізації населення, а також першочергові методи, що в подальшому будуть використовуватись в дослідженні.

Методика *теоретико-методологічного етапу* базується на загальнонаукових методах (індукція, дедукція, аналіз та синтез, методи порівняння і узагальнення), а також на історико-географічному та літературному методах, які на основі вивчення історичних джерел, фахової літератури дозволять визначити історичні етапи розвитку самоорганізації населення України.

На *аналітичному етапі* здійснюється аналіз факторів, що зумовили виникнення та діяльність самоорганізації населення, а також вплив самоорганізації на соціально-економічний розвиток регіонів України.

Оцінка впливу факторів здійснюється через призму аналізу кількісних показників, що здійснюють найбільший вплив на самоорганізацію населення та її особливості.

Методично важливим на другому етапі є визначення тісноти зв'язку між індексом рівня соціально-економічного розвитку регіонів та кількістю форм самоорганізації населення. Для визначення основних показників, що враховуються при розрахунку індексу рівня соціально-економічного розвитку регіонів, є аналіз спеціалізації діяльності форм самоорганізації населення та проведення соціологічного опитування населення для визначення проблемних сфер в регіонах України.

Такими показниками є: валовий регіональний продукт, середньомісячна номінальна заробітна плата, заборгованість з виплати заробітної плати, доходно-витратний баланс (доходи та витрати населення), кількість зайнятих економічною діяльністю, кількість безробітних, кількість пенсіонерів, індекс промислової продукції, індекс продукції сільського господарства, індекс будівельної продукції, обсяги експорту, обсяг імпорту, роздрібний товарооборот підприємств на одну особу, обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств), капітальні інвестиції, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення, соціальна допомога, кількість облікованих кримінальних правопорушень, природний приріст, міграційний приріст, кількість осіб, які навчалися в загальноосвітніх навчальних закладах, кількість осіб які навчались у вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації. Важливим елементом цього етапу є порівняння самоорганізації населення в Україні з іншими країнами світу та визначення присутності зарубіжних тенденцій в процесі самоорганізації в Україні. Не менш значимим є дослідження адміністративно-територіального устрою України та

його взаємозалежність із формами самоорганізації населення, що проявляється у добровільному об'єднанні громадян та використанні громадами процесу самоорганізації населення для підвищення рівня ефективності надання соціально-економічних послуг.

Синтетичний етап суспільно-географічного дослідження самоорганізації населення України передбачає типізацію регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку з врахуванням сфер впливу форм самоорганізації населення, на основі індексного підходу, а саме обчислення узагальнюючого показника – індексу рівня соціально-економічного розвитку регіону, на підставі якого був сформований рейтинг регіонів.

На синтетичному етапі дослідження, на основі попередніх етапів дослідження відповідно до типізації визначаються проблемні сфери регіонів України та обґрунтовуються пропозиції для розроблення нових механізмів вирішення регіональних проблем та покращення життєдіяльності населення на основі самоорганізації населення.

Традиційно методичний апарат аналітичного та синтетичного становлять статистичний, метод моделювання, рейтингової оцінки, математико-картографічний метод (карти статистичних поверхонь потенціалів поля концентрації форм самоорганізації населення України), метод кореляційного аналізу, групування та типізації, метод опитування, метод SWOT – аналізу.

Літературний метод полягав у відборі й аналізі літературних джерел, що тією чи іншою мірою стосуються об'єкта та явища дослідження. Усі літературні джерела, що використовувалися при дослідженні умовно можна поєднати в такі групи: статистичні матеріали, праці наукових конференцій, книжкові видання (науково-популярні видання, наукові монографії, енциклопедії, довідники та ін.), інтернет джерела.

Метод узагальнення сприяв узагальненню отриманої інформації в одну смислову групу, що дозволило класифікувати і систематизувати її в залежності від подібностей і відмінностей.

Суть **історико-географічний методу** полягала у дослідженні виникнення процесу самоорганізації населення, його змін на глобальному і регіональному рівнях, які відбувалися на різних історичних етапах розвитку. Він дозволяє виявити, як відбувалися шляхи його подальшого становлення.

Порівняльно-географічний метод, базується в основі на пізнанні будь-якого об'єкту чи явища, порівняння його відмінностей з іншими подібними об'єктами та явищами. На основі цього методу було проведено порівняння форм самоорганізації населення в розрізі регіонів України, а також у певних країнах світу.

Метод статистичного аналізу був використаний для оцінки стану, динаміки та тенденцій сучасного рівня самоорганізації населення, дослідження позитивних тенденцій впливу самоорганізації на соціально-економічний розвиток території. Цей метод в своїй основі був зосереджений на опрацюванні статистичної інформації, що характеризує процес самоорганізації населення;

Метод ранжування, на основі якого статистичні показники, що характеризують процес самоорганізації населення в Україні, були розміщені у певному порядку за ступенем важливості, значущості, на основі чого можливо виділити певні особливості самоорганізації населення та чинників, що впливають на неї.

Суспільно-географічне прогнозування дозволяє передбачити майбутні зміни, що можуть виникнути у зв'язку зі створенням форм самоорганізації населення, та їх вплив на рівень розвитку суспільства і його господарського комплексу.

Метод регіонального аналізу сприяє здійсненню економіко – географічного аналізу факторів регіонального розвитку для пізнання закономірностей та особливостей формування та функціонування самоорганізаційних систем.

Картографічні методи використовувалися для виявлення просторових закономірностей. У даному випадку картографічний метод більше проявився

як репрезентативна модель наявної інформації, на основі якої можна дослідити стан, вплив та зміни форм самоорганізації населення, а також нові тенденції його розвитку на глобальному та регіональному рівнях.

Соціологічний метод використаний для вивчення суспільних явищ і процесів у межах досліджуваних територіальних одиниць, соціально-культурних, духовних уподобань і соціальних потреб населення, його вікової і соціальної структури тощо.

Метод SWOT-аналізу використаний у дослідженні для встановлення зв'язків між найхарактернішими для досліджуваного об'єкту можливостями, загрозами, сильними сторонами (перевагами), слабкостями, на основі яких в подальшому можуть бути сформульовані і обрані стратегії розвитку територій.

Метод опитування використаний в дослідженні з метою вимірювання часткової «громадської думки» стосовно сфер діяльності форм самоорганізації, підбору показників для подальшого дослідження самоорганізації на основі статистичних матеріалів, громадської думки щодо форм самоорганізації населення, рівня громадської мобілізації населення України.

Метод аналізу взаємозв'язків націлений провести аналіз взаємозв'язків і взаємозалежностей, які формують цілісні системи різних типів та масштабів. За допомогою такого методу проведено аналіз взаємозв'язків між населенням, територією, владою.

Метод кореляційного аналізу використаний для виявлення залежності між двома властивостями. У нашому випадку для оцінки сили зв'язку між кількістю форм самоорганізації та індексом рівня соціально-економічного розвитку регіонів України використано розрахунок коефіцієнту кореляції рангу Спірмена за формулою. Розрахункове значення критерію з поправкою на зв'язні ранги визначається за формулою:

$$r = 1 - \frac{6 \sum (x - y)^2 + T_x + T_y}{n^3 - n}, \quad (1.1)$$

де $T_x = (t^3 - t) + (t^3 - t)$, t – число рангів, які входять у групу однакових рангів змінної x , n – обсяг сукупності об'єктів. У нашому випадку $T_y = 0$, тому що у змінної y відсутні повторюванні ранги [142].

При дослідженні самоорганізації населення використовувались загальнозживані методи систематизації географічної інформації, а саме: **районування** (просторове впорядкування інформації з метою поділу досліджуваних територій на основі певних особливостей, що в подальшому дало змогу виділити території зі спільними характеристиками та особливостями розміщення, а також визначити їх територіальну організацію в цілому), **типизація** (групування елементів системи за якісними показниками), **класифікація** (групування елементів системи за кількісними показниками та їх схожістю).

Отже, методика дослідження покликана сконцентрувати і організувати систему обраних науковцем методів та підходів, саме тому методика кожного дослідження є індивідуальною і залежить від характеру об'єкту дослідження, методології, цілей дослідження, повноти інформаційної бази, загального рівня обізнаності дослідника та інші. Реалізація методики наукового дослідження дозволяє отримати попередні практичні та теоретичні висновки, змістовні відповіді на завдання, що ставляться науковцем під час наукового дослідження.

Висновки до розділу 1.

1. Самоорганізація населення – це ініціативна діяльність населення, спрямована на об'єднання у певні групи для захисту та реалізації різноманітних прав та інтересів, а також вирішення проблемних питань території, на якій вони проживають.

2. З точки зору соціально-економічної географії самоорганізація населення розглядається як механізм, що сприяє соціально-економічному розвитку території та спрямований на забезпечення потреб особистості, яка

проживає на ній, з урахуванням природних, матеріальних, духовних ресурсів регіону.

Форми самоорганізації населення – це поєднання населенням певних способів самоорганізаційної діяльності, спрямованих на задоволення потреб, інтересів та вирішення окремих питань. Систему самоорганізації населення складають форми самоорганізації населення, а саме: громадські організації, благодійні організації, ОСББ, органи самоорганізації населення, кооперативи.

3. На основі трактування самоорганізації населення, як явища, взаємопов'язаного з багатьма сферами людської діяльності, можна визначити основні види самоорганізації населення – соціальна, демографічна, трудова, територіальна, суспільна та неформальна самоорганізація.

4. Головною ареною діяльності самоорганізації населення є регіональний рівень (село, селище, вулиця, район в місті, місто), на індивідуальному (локальному) відбувається зародження ідеї самоорганізації індивіда, а на національному рівні відбиваються акумулювання результатів діяльності локального та регіонального рівнів, а також здійснюється координація самоорганізаційних дій територіальних громад регіонального рівня.

5. Функціональну структуру самоорганізації населення в Україні складають *компонентна структура*, що у широкому значенні охоплює територіальну громаду, природні ресурси, що використовуються громадою, державні органи влади, приватний сектор та діяльність міжнародних організацій, а у вузькому – організаційні форми самоорганізації населення; *територіальна структура* – діяльність форм самоорганізації населення на локальному, місцевому та національному рівнях у вигляді точкових, ареальних утворень та центрів; *управлінська структура*, яку складають організації, що здійснюють координаційні та партнерські функції (ресурсні центри різних рівнів, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, всеукраїнські громадські організації тощо).

6. Основними методичними підходами дослідження суспільно-географічних аспектів самоорганізації населення в Україні стали соціально-структурний, самоорганізаційний (сенергетичний) та біхевіористичний з використанням загальнонаукових та специфічних методів на трьох методичних етапах (теоретико-методичний, аналітичний, синтетичний).

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Зарубіжний досвід самоорганізації населення та діяльність міжнародних проектів в Україні

На сьогоднішній день сучасне українське суспільство стоїть перед новим етапом свого розвитку, вектор якого направлений на успішний соціально-економічний розвиток територіальних громад. Основним різновидом плідної співпраці усіх сфер соціально-економічного розвитку територій є самоорганізація населення. Самоорганізація населення України має достатній досвід у взаємоспівпраці населення для вирішення проблем. Проте за межами їх охоплення залишається ще багато дискусійних запитань, які потребують вивчення кращого зарубіжного досвіду щодо подібних з Україною самоорганізаційних утворень, які вже пройшли всі етапи свого формування.

Основою для виникнення самоорганізації населення території в будь-якій країні є «територіальна громада» чи об'єднання громадян (фізичних осіб), що проживають на спільній території і взаємодіють на основі загальних соціально-побутових інтересів та потреб.

При розгляді певної сукупності зарубіжних країн виявлено, що форми самоорганізації населення виникають у двох напрямках: форми, що існують в муніципальній системі країни та форми у вигляді інститутів добровільного неприбуткового (третього) сектору суспільства.

Для кращого розуміння функціонування зарубіжних форм самоорганізації населення досліджувані країни можна поділити на дві групи:

І група – країни, форми самоорганізації населення яких здебільшого належать до муніципальної системи країн та елементів місцевого самоврядування (посткомуністичні країни);

II група – країни, форми самоорганізації населення яких належать до добровільного неприбуткового сектору суспільства (Західна Європа, Північна Америка та Австралія).

Для першого типу країн притаманні такі форми самоорганізації [173, 27] як:

- органи самоорганізації населення (елемент системи місцевого самоврядування);
- органи територіального громадського самоврядування;
- товариства власників житла;
- кооперативи (виробничий, споживчий, спеціалізований);
- громадські організації (окремі форми);
- органи громадської самодіяльності;
- органи територіального громадського самоврядування (ТГС) (одноосібні, колегіальні);
- допоміжні органи та інші.

Що ж до другої групи країн, то вони характеризуються утворенням та функціонуванням форм самоорганізації населення у вигляді неурядових організацій.

У країнах Західної Європи, Північної Америки, Австралії, де значна частка житлового фонду належить приватним особам, високий рівень життя, структура органів місцевої влади та житлово-комунального господарства відрізняється від пострадянських держав, не склалися умови для виникнення форм самоорганізації, які ми звикли спостерігати в Україні та країнах першого типу. Найбільш поширеними формами самоорганізації у країнах другого типу є [73, 120]:

- центри розвитку місцевих співтовариств (англ. community centres);
- благодійні організації та фонди;
- товариства;
- сусідські співтовариства, трасти, асоціації (англ. neighbourhood associations, trusts, condominiums).

Центри місцевих співтовариств – об'єднання населення певної території, на якій вони проживають, для задоволення потреб членів відповідних територіальних мікрогромад на основі використання механізму благодійництва [120].

Товариство – це форма об'єднання осіб для спільного досягнення певної мети, як загальносупільної, так і членів товариства [29].

Благодійні організації (організації, асоціації, фонди) – неприбуткові недержавні організації, головною метою діяльності яких є здійснення благодійної діяльності (освітньої, релігійної) в інтересах суспільства або окремих категорій осіб [120].

Сусідські співтовариства – об'єднання громадян, що мають право займатися будь-яким видом діяльності, що належить до благодійницьких, та об'єднані за територіальною та соціальною ознакою з метою забезпечення послугами у різномірних сферах і вирішення питань місцевого значення [120].

Сусідські трасти – об'єднання, що створюються з метою задоволення потреб членів відповідних територіальних мікрогромад та мають можливість швидко реагувати на ці потреби, переходячи від одного виду благодійницької діяльності до іншого [120].

Сусідські асоціації беруть участь у вирішенні питань захисту своєї території, організації дозвілля громадян, покращенні якості соціальних послуг, стану довкілля та інфраструктури [120, 73].

Сусідські співтовариства, трасти, асоціації є самоорганізованими формами, що характеризуються неформальною діяльністю, проте мають стійкі сусідські зв'язками і ціленаправлені взаємовідносини людей, які проживають на спільній території та забезпечують спільні потреби [68].

Цікавою для отримання досвіду є програма охорони громадського порядку населення «Сусідські спостерігачі» (Neighbourhood Watch), що реалізується та підтримується державною владою у США, Австралії, Новій Зеландії, Норвегії. Завданням програми є надання допомоги населенню для

захисту себе та своєї власності, зменшення ризиків злочинів завдяки покращенню безпеки осель, підвищення уважності, повідомлення про підозрілі випадки злочинності поліції та заохочення добросусідства. Програма «Сусідські спостерігачі» може реалізовуватись в об'єднаннях громадяни в окремі групи або в межах центрів місцевих співтовариств та сусідських співтовариствах [119, 120].

Не варто обходити увагою шведську модель так званих «колективних будинків» (co-housing), жителі яких здійснюють спільну роботу щодо обслуговування будинку та несуть спільну відповідальність за його утримання.

Ще однією сферою місцевої самоорганізації громадян слід відзначити захист прав мешканців будинків. У Швеції житлові права мешканців будинків захищаються цілим рядом неприбуткових організацій – Швецький Союз квартиронаймачів, який складається з національної, регіональних, міських та місцевих організацій. Відповідно національна організація працює з парламентом та владою країни, регіональні – з регіональним парламентом та Урядом, міські організації мають справи з міськими радами та муніципальними житловими компаніями, а місцеві організації – з власниками будинків та самими мешканцями. Локальні (контактні) комітети контролюють всю житлову сферу мікрорайону. Правління комітетів зустрічаються з місцевою експлуатуючою організацією для обговорення рівня обслуговування, бюджетів та різних заходів зі збереження або зниження рівня споживання електроенергії та води. Міські організації організують переговори щодо розміру квартплати, а також підвищення престижу та привабливості мікрорайону для квартиронаймачів [120].

При розгляді держав, у яких органи самоорганізації населення не належать до муніципальної систем, найбільш репрезентативним у даному сенсі є досвід Великобританії. Вивчення досвіду Великобританії є актуальним для України з огляду на давні демократичні традиції цієї держави у сфері територіальної самоорганізації населення, успіхи в адаптації

вирішення проблем місцевого рівня у відповідності до стандартів ЄС, а також активізація руху територіальної самоорганізації та місцевого самоврядування протягом багатьох років як важливого напрямку державної політики [120].

Самоорганізація громадян Великобританії на місцевому рівні здійснюється через інститути третього сектору, найбільш поширеними серед яких є центри місцевих співтовариств (community centres; village centres); сусідські співтовариства (neighborhood associations) та сусідські трасти (neighborhood trusts), колективне володіння та управління нерухомістю (share of freehold), що дозволяє мешканцям самостійно вирішувати соціально-економічні проблеми на локальному рівні [120].

На думку британських урядовців, розвиток територіальної самоорганізації населення є важливим, тому що має локальний характер, а отже заповнює прогалини не тільки між сусідськими співтовариствами і державою, але й підвищує рівень довіри між ними, відтак її розвиток сприяє розвитку громадянського суспільства, на який держава може впливати лише опосередковано.

Цікавим для вивчення є утворення, що підсилює вплив громадськості на державні органи, це так звані *зацікавлені групи (interest group)*, які вдаються до різних методів впливу на політику урядів, а також, виходячи з певних інтересів та потреб, висувають вимоги до інших груп суспільства або суспільства в цілому. Прикладом таких утворень є американські асоціації шпиталів, американські асоціації виробників, національна асоціація працівників освіти, національна організація жінок тощо [120].

Не варто також обходити увагою такі утворення, як *незалежні профспілкові організації*, які присутні у двох досліджуваних типах країн та беруть активну участь у суспільно-політичному житті у сферах соціального, галузевого, трудового законодавства, розв'язання проблем зайнятості й безробіття, оподаткування, соціального страхування тощо.

Слід відмітити, що у країнах європейської демократії дослідники виділяють три моделі функціонування громадських організацій (третього сектору): англосаксонська (ліберальний тип громадських формувань), континентально-європейська, скандинавська.

Англосаксонська модель (Великобританія, Швейцарія) характеризується тим, що громадські організації виконують незалежну від державних та комерційних структур виробничу та комунікативну функції; на громадські організації покладена значна частина надання населенню соціальних послуг; громадські організації даного типу характеризуються економічною значущістю, як передавачі корисної інформації про роботу у відповідних царинах діяльності; громадські організації суттєво підтримуються державою [69].

Континентально-європейська модель (Австрія, Бельгія, Італія, Німеччина, Франція) характеризується тим, що громадські організації здійснюють реалізацію програм соціального захисту та соціально-інвестиційні проекти у тісній співпраці з впливовими громадськими об'єднаннями [69].

Скандинавська модель (Данія, Фінляндія, Нідерланди, Норвегія, Швеція) характеризується тим, що громадські організації спеціалізуються на лобіюванні прав соціальних груп, а забезпеченням соціального захисту займається держава [69].

Структура громадських об'єднань розвинених країн являє собою широку мережу різноманітних організаційно-правових форм самоорганізації населення добровільного характеру із благодійним, галузевим, культурним, соціальним та соціально-політичним спрямування, що опікуються різноманітними соціально значущими питаннями, а саме: організації громадян та їх асоціації, фонди, комуни, клуби за інтересами, кооперативні об'єднання, релігійних організацій та спілки, товариств тощо. Поруч з ними присутні численні гуманітарні, просвітницькі та правозахисні організації [69].

Проте в структурі самоорганізованого суспільства не обходиться без *негативних моментів*:

– суттєву частку серед громадських формувань займають організації які більше можна назвати екстремістськими, а ніж громадськими;

– у пострадянських країнах у громадських формуваннях присутнє посилення авторитарних елементів політичних режимів, що впливають на зміст та спрямування третього сектору;

– у всіх країнах світу на тлі збільшення кількості громадських формувань, велика їх кількість не має ніякого впливу на соціальне та політичне життя суспільства.

Зарубіжний досвід показує, що в багатьох країнах світу елементи третього сектору здійснюють свою діяльність у напрямі суспільної вигоди та взаємовигоди (внутрішньорганізаційної). Проте організації, що забезпечують загальну суспільну вигоду мають більше стимулів для податкового заохочення з боку держави.

Маючи вагомий досвід у самоорганізації населення країни-лідери здійснюють підтримку українського суспільства у самоорганізаційній діяльності та вирішенні соціально-економічних проблем через діяльність в Україні міжурядових та неурядових міжнародних організацій, об'єднань та представництв. Істотно зросла вага міжнародних організацій у вирішенні проблемних соціально-економічних питань територій, які постраждали внаслідок збройного конфлікту на сході України.

На сьогоднішній день Україна є членом 77 як міжурядових, так і неурядових міжнародних організацій, з метою підтримки міжнародного миру та безпеки, зміцнення верховенства права у міжнародних відносинах, розвитку співробітництва у вирішенні проблем соціально-економічного та гуманітарного характеру, забезпечення прав людини та дотримання загальноприйнятих правил [40].

Міжнародні міжурядові організації (англ. International Intergovernmental Organization) – об'єднання трьох або більше незалежних держав, їхніх урядів,

інших міжурядових організацій, спрямоване на вирішення певних спільних питань чи організації проектів [29].

Міжнародною неурядовою організацією відповідно до резолюції № 288 від 27 лютого 1950 року ухваленої Економічною і соціальною радою ООН є будь-яка міжнародна організація, угода про створення якої не має міжурядового характеру [29].

Діяльність міжнародних організацій в Україні здійснюється за напрямками: забезпечення покращення демократичного становища суспільства та розвиток самоврядування; захист цивільних, економічних, соціальних, культурних та правових прав людини; охорона навколишнього середовища; розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, підвищення рівня освіченості населення; моніторинг діяльності уряду та ефективності діяльності державної політики; впровадження громадського контролю за діями влади (громадські експертизи, слухання тощо); вирішення проблем соціально-економічного розвитку та покращення умов життя населення; покращення рівня співпраці громадських організацій та органів виконавчої та місцевої влади; надання психологічної та медичної допомоги постраждалим та їх родинам в зоні конфлікту на сході України; боротьба зі злочинністю; забезпечення гендерної рівності; розбудова громадського суспільства та інші.

За спрямованістю діяльності міжнародних організацій в Україні у напрямі самоорганізації населення можна розділити на певні категорії, а саме: організації самопомоги та взаємодопомоги, організації із певною направленістю (проблемою/комплексом проблем певних категорій населення), благодійні організації.

Найбільше в Україні поширена діяльність, яка відображається у вигляді різноманітних проектів та програм, таких міжнародних організацій, як Організація Об'єднаних націй (ООН), Програма розвитку ООН (ПРООН) Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський Союз, Міжнародний валютний фонд, Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), інституції Групи Світового банку (Міжнародний центр з

урегулювання інвестиційних спорів, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороння агенція з гарантій інвестицій), Рада Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі та інші.

Взаємодія України з міжнародними організаціями проявляється у спільній діяльності, а також у наданні міжнародної технічної допомоги.

Найбільшими донорами для України були та залишаються організації Сполучених Штатів Америки (США), Європейського Союзу, а також організації системи Організації Об'єднаних Націй, Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та інші. Крім того донорами є також неурядові міжнародні організації та уряд Канади, ФРН, Швеції, Китаю, Нідерландів, Швейцарії, Японії, Данії.

У зв'язку з соціально-політичною ситуацією, що сталась в Україні в 2013-2014 роках та збройним конфліктом на Сході України діяльність міжнародних організацій в Україні істотно зросла, зокрема у сфері вирішення безпекових та обороноздатних, економічних, освітніх, санітарно-гігієнічних проблем, надання соціально-психологічної підтримки, забезпечення безпечного водопостачання, пошук фінансових ресурсів на відновлення економіки та інфраструктури територій постраждалих від бойових дій на Донбасі.

На сьогодні значну підтримку постраждалого населення внаслідок збройного конфлікту на Сході України здійснюють Програма розвитку ООН (ПРООН), Агентство ООН у справах біженців (УВКБ ООН), Дитячий Фонд ООН (ЮНІСЕФ), Управління ООН з координації гуманітарних питань (ОКГП ООН), Міжнародна організація з міграції (МОМ), Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) та інші.

У процесі самоорганізації населення здійснює свою діяльність методом впровадження проектів та програм міжнародних організацій у соціальній,

економічній та інших сферах, де міжнародні організації слугують донорами та сприяють обміну міжнародним досвідом.

Програмно-проектна діяльність виступає найбільш перспективною і унікальною формою інтегративного характеру, що акумулює в собі різноманітні види міжнародного співробітництва і продукує нові форми самоорганізації населення (новий зміст і смислове навантаження).

Проект – це виконання певних робіт, плани, заходи та інші завдання, спрямовані на створення нового продукту (робота, послуга) та вирішення спеціалізованого завдання. Проект можна розглядати як один із способів стратегічного планування діяльності певної організації [143]. Проект виступає координаційним планом, який детально вказує як функціонують і співпрацюють численні об'єкти, що мають різну відомчу підпорядкованість, але пов'язані спільною метою [137].

Залежно від предметної області, в якій діє проект, здійснюється прямиий вплив середовища, в якому він існує. Вплив, що здійснюється на проект, можна поділити на такі категорії: *соціально-культурне середовище* (менталітет, звичаї, культура, громадська діяльність, психологічне сприйняття, етичні міркування тощо); *економіко-господарське середовище* (економічні показники економіки, галузі господарства країни); *міжнародно-політичне середовище* (політична ситуація, нормативно-законодавче середовище, економічний вплив, ресурсомісткість території); *навколишнє середовище* (екологічні показники, наявність природних ресурсів).

Для більшого ефекту діяльності програм та проектів, здійснюють їх загальне об'єднання у «портфель проектів», елементами якого можуть бути проекти, програми, субпортфелі, що можуть здійснювати свою діяльність як самостійні одиниці. Головною метою «портфеля проектів» є здійснення діяльності в різних напрямках, що на виході має дати один сукупний результат, найчастіше вирішуються нагальні проблеми суспільного характеру: зниження рівня бідності, смертності, зменшення кількості безпритульних тощо. Така організація діяльності міжнародних

проектів/програм сприяють більш вдалому управлінню територією або певною сферою діяльності.

Найбільш показовими прикладами діяльності програм та проектів міжнародних організацій в процесі самоорганізації населення України та міжнародній інтеграції форм самоорганізації можна вважати Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні» (DESPRO), підтриманий Швейцарським бюро співробітництва, Міжнародний фонд «Відродження», Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН). Кожна з організацій виступає окремим прикладом діяльності закордонних спеціалістів в Україні та підтримки територіальних громад у здійсненні самоорганізації.

Міжнародний фонд «Відродження» є одним з найбільших та найдавніших в Україні благодійних фондів, що реагують на нагальні суспільні проблеми та включаються в роботу в тих галузях, які мало розвинені в суспільному житті. Варто зазначити, що фонд здійснює активну участь у розробці різноманітних методичних рекомендацій щодо соціально-економічного розвитку регіонів та здійснення ключових реформ.

Фондом здійснено у 2014 році програми: Демографічна практика (114 проектів), Громадське здоров'я (112 проектів), Права людини та правосуддя (81 проект), Європейська програмна ініціатива (29 проектів), Ромська програмна ініціатива (23 проекти), Громадські ініціативи нової України (49 проектів), Стратегічні дорадчі групи (SAG) (14 проектів), Програма швидкого реагування (Emergency Fund) (64 проекти) [112].

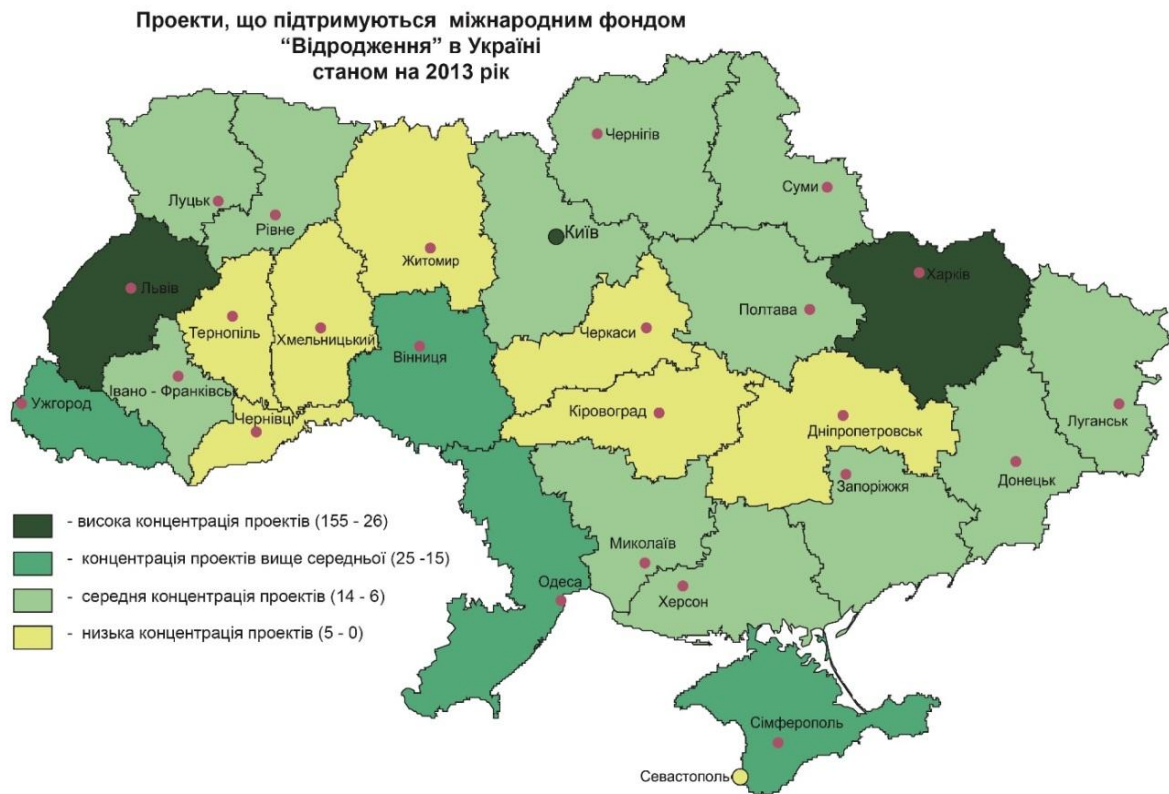

Рис. 2.1. Проекти, що підтримувались міжнародним фондом
«Відродження» в Україні у 2013 році
(у регіональному розрізі) (розроблено автором за даними [112])

Наразі Швейцарсько-українським проектом «Підтримка децентралізації в Україні» (DESPRO) здійснено багато кроків у напрямку розроблення методично-нормативного забезпечення щодо реформування місцевого самоврядування та адміністративно-територіальної устрою України.

Проект DESPRO здійснює плідну консультативно-партнерську співпрацю з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, всеукраїнськими асоціаціями органів місцевого самоврядування з метою формування дієвого та високо професійного місцевого самоврядування в Україні.

Також проект здійснює співпрацю з пілотними громадами Вінницької, Сумської, Дніпропетровської, Івано-Франківської, Полтавської областей з метою вироблення методології складання стратегій розвитку сільських територій та розробки місцевих стратегій. Окрім місцевого самоврядування

важливими сферами діяльності проекту є водопостачання та водовідведення, поводження з твердими побутовими відходами [114].

Протилежно іншою, але не менш важливою та дієвою є діяльність Проекту ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на громаду – III», який зосереджений на роботі у мікропроектах здебільшого у сільських населених пунктах з метою вирішення зусиллями територіальних громад нагальних місцевих проблем.

Основними сферами Проекту є охорона здоров'я, енергоефективність та енергозбереження, водопостачання, охорона довкілля, економічний розвиток населених пунктів, житловий сектор, інноваційне врядування [84].

Таблиця 2.1

Матриця діяльності міжнародних програм в регіонах України
(розроблено автором на основі [57, 84, 112, 114])

	МІЖНАРОДНИЙ ФОНД «ВІДРОДЖЕННЯ»	ШВЕЙЦАРСЬКО- УКРАЇНСЬКИЙ ПРОЕКТ «ПІДТРИМКА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ» (DESPRO) – III	ПРООН «МІСЦЕВИЙ РОЗВИТОК ОРІЄНТОВАНИЙ НА ГРОМАДУ-III»
Територія сфери діяльності	24 областей і м. Київ	Вінницька, Сумська, Дніпропетровська, Івано-Франківська, Полтавська області	24 областей, АРК та 15 міст
Проекти діяльності та їх кількість в Україні	486 проекти 8341 проекти (2001-2014 рр.)	близько 90 проектів	близько 730 проектів
Сфери діяльності	права і свобода людини; правосуддя й недискримінація; боротьба з корупцією; прозорість та підзвітність державної політики; дотримання прав ромів і ромське лідерство; охорона здоров'я	водопостачання та водовідведення; поводження з твердими побутовими відходами; реформування місцевого самоврядування адміністративно- територіального устрою України	та охорона здоров'я (фельдшерсько- акушерські пункти); енергетика (енергоефективність та енергозбереження); водопостачання; та охорона довкілля (утилізація відходів, каналізація тощо); економічний розвиток; житловий сектор; інноваційне врядування

продовження таблиці 2.1

Результати діяльності	підтримка проблемних сфер суспільства, пропозицій нагальних реформ участі у громадськості у реформах, фахової підтримки здійснення реформ в Україні	підтримка проблемних сфер розвитку розробка щодо реформ та у них надання підтримки для ключових реформ в Україні	підтримка громад щодо покращення водопостачання та поводження з твердими побутовими відходами, методичне забезпечення проведення реформування місцевого самоврядування проведення децентралізації влади; аналітичні дослідження щодо розвитку місцевого самоврядування	створення сприятливого середовища для соціально-економічного розвитку на місцевому рівні, шляхом підтримки врядування за участю громад та ініціатив громад на всій території України.
------------------------------	---	--	--	---

Отже, аналізуючи діяльність системи міжнародних організацій можна визначити, що основою їх виникнення стала ідея самоорганізації населення, як цілеспрямований, динамічний процес самостійного прийняття населенням рішень для вирішення нагальних проблем на всіх рівнях суспільного життя. Самоорганізація населення є основою для впровадження проектів міжнародних організацій на регіональних рівнях, де проявляється ініціативність населення, вміння самостійно обговорювати, спільно приймати рішення, узгоджені для спільного блага, а також планувати та реалізовувати свої рішення.

В той же час, діяльність міжнародних організацій є елементом процесу самоорганізації населення, бо їх діяльність стимулює населення до ініціативності та спільності дій у напрямі вирішення загальних місцевих проблем, а також надає можливість юридично оформлювати свою діяльність у вигляді форм самоорганізації населення, таких як кооперативи, громадські організації, органи самоорганізації населення, рідше об'єднання співвласників багатоповерхового будинку. Юридично оформлені форми самоорганізації після закінчення діяльності Проекту залишаються, на базі

них населення має змогу впроваджувати нові проекти в пріоритетних галузях своєї життєдіяльності.

Напрями діяльності міжнародних організацій формуються відповідно до глобальних проблем, що постають перед суспільством, Цілей розвитку тисячоліття, проблемної специфіки тієї чи іншої країни, де діють проекти міжнародних організацій. Як правило територіальні громади самостійно обирають, діяльність якої міжнародної організації більше підходить під їх проблематику, менталітет, соціально-економічні та природні умови.

Крім того існування в Україні великої кількості міжнародних організацій, що здійснюють фінансову та організаційно-методичну підтримку місцевих, регіональних, всеукраїнських різноманітних проектів обумовлює існування та збільшення форм самоорганізації населення в Україні.

2.2. Передумови та чинники виникнення та функціонування самоорганізації населення в Україні

Вивчення і пізнання, виникнення та функціонування явища самоорганізації можливе лише за умови аналізу багатьох передумов та чинників, що мають вагомий вплив на існування форм самоорганізації населення.

Для України характерні такі позитивні передумови самоорганізації населення як розвиток місцевого самоврядування, світові тенденції розвитку процесу самоорганізації населення та зарубіжний досвід вирішення регіональних проблем силами територіальних громад.

Негативними передумовами для самоорганізації населення є: недосконалість адміністративно-територіального устрою, що спричинило відсутність можливості органами державної влади надавати допомогу територіям, віддаленим від основних центрів, надання соціальних та адміністративних послуг; застарілість та низька ефективність фондів

житлово-комунальної галузі держави; низька якість роботи підприємств житлово-комунальної галузі та послуг, що ними надаються; часткове подолання населенням архаїчного сприйняття діяльності форм самоорганізації населення та інших неурядових організацій.

Сукупність чинників утворює своєрідний механізм, необхідний для розвитку процесу функціонування самоорганізації. Чинники регулюють кількісні та якісні характеристики функціонування самоорганізації населення та мають вирішальний вплив на цей процес.

Чинниками самоорганізації населення є вся сукупність аргументів (причин, рушійних сил), що зумовлюють виникнення форм самоорганізації населення, їх розвиток, функціонування, структуру, геопросторові межі, показники діяльності самоорганізації на тій чи іншій території.

Чинники впливають на розвиток чи функціонування процесу загалом і його окремі сторони, зокрема на функціональну, компонентну чи територіальну структури. Різні науковці виділяють різну кількість чинників і по-різному пояснюють їх дію залежно від особистих думок і напрацювань [123, 184, 62].

Процес самоорганізації населення не став виключенням і ввібрав в себе елементи традиційного підходу класифікації чинників, встановлений багатьма науковцями різних галузей науки з виділенням *зовнішніх чинників* (соціально-політичні, ринкові, економічні, культурні, інформаційні глобалізаційні процеси) та *внутрішніх чинників* (суспільно-географічні, природно-географічні, історико-географічні).

Внутрішні чинники самоорганізації населення є найбільш вагомими для досліджуваного явища і поєднують в собі суспільно-географічні, природно-географічні та історико-географічні чинники.

До *суспільно-географічних чинників* самоорганізації населення варто віднести:

– економіко-географічні чинники (площа території, соціально-економічне положення, характер господарських зв'язків, рівень

територіальної концентрації виробничих об'єктів, територіальна інфраструктура, рівень доступу до центрів надання адміністративних та соціальних послуг, соціально-економічний стан господарства, валовий регіональний продукт, рівень реальних доходів населення, інвестиційна привабливість регіону, якість життя);

– соціально-демографічні чинники (демографічне навантаження, формування сім'ї та сімейних відносин, наявність та структура трудових ресурсів, типи систем розселення, рівень урбанізації, психологічні умови, міграційні потоки, якість життя населення, стан суспільного здоров'я населення, рівень розвитку медичної сфери, освіченість населення, зокрема рівень освіти, рівень розвитку освітнього комплексу, громадська активність населення);

– управлінські та адміністративно-правові чинники (гарантії держави щодо виконання конституційних прав населення, соціальна, демографічна та регіональна політика, доступ до інформації, законодавчо-правове поле).

Природно-географічні чинники поділяються на *природні чинники* (обсяги, якість і склад природних ресурсів території) та *екологічні* (якість довкілля, ступінь акустичного, електромагнітного та радіаційного забруднення, ризик виникнення на території стихійного лиха чи екологічної катастрофи, рівень екологізації технологій в регіоні).

Історико-географічні чинники – історія заселення, історичні та етно-політичні події, ментальність тощо.

Отже, аналізуючи чинники, що здійснюють вплив на самоорганізацію населення варто зауважити, що найбільш впливовими на сучасному етапі є історико-географічні, суспільно-географічні та зовнішні чинники.

Україна завжди характеризувалась, як громадянська країна з високим рівнем національної та громадської свідомості, що є сприятливим чинником та проявом сучасних процесів демократизації суспільства. Формування громадських об'єднань в процесі самоорганізації населення має давню історію і тісно пов'язане з історичними та етно-політичними подіями, що

відбувалися на українських землях. У зв'язку з цим можна виділити сім основних етапів розвитку самоорганізації населення в Україні:

– *період Київської Русі (IX – XIII ст.)* – організаційні форми самоорганізації населення, представлені у вигляді громад купців, ремісників, регіональних громад, загальних зборів громади (схід) та віче (народні збори), боярська дума [72, 164].

Одним з найвідоміших форм самоорганізації того часу можна вважати віче, що брало свій початок з зібрань племінних слов'ян і перейшло у зібрання повноправних громадян, що мали змогу вирішувати загальні і поточні питання політичного, економічного, соціального та культурного життя території свого проживання. Крім того були утворенні своєрідні органи самоорганізації населення, що формувались на основі громади (парафії) вулиці та ремісничих цехів за професійною приналежністю.

Не менше важливим для формування громадської свідомості українських земель була боярська дума, що буда вищою радою при князеві, а згодом при царі. Боярська дума в своїй основі була сформована як сучасний аналог громадської ради при державному органі влади, і включала в себе княжих мужів, старців, представників знаті та духовенства, діяльність яких була направлена на вирішення першочергових проблем, згодом її функції змінюються відповідно до політичної ситуації в державі [29].

– *період Литовсько-Польської держави (XIV – XVI ст.)* – самоорганізація населення представлена у вигляді комісії мужів, рад, церковно-міщанських братств або релігійних братств, кредитних спілок, галузевих об'єднань, культурно-просвітницьких організацій та ін. [72, 164];

– *період Козацької держави (XVI – XVII ст.)* – характеризується зростанням національної свідомості та піднесенням національно-культурного розвитку, що призвело до виникнення козацької державності, яка функціонувала як особлива форма самоорганізації суспільного життя. Прототипом сучасного впливового громадського об'єднання того періоду

стало запорізьке козацтво, основою діяльності якого була система прав та обов'язків кожного члена об'єднання добровільно взятих ним на себе.

Структурними елементами самоорганізації того періоду були об'єднання селян, сільські общини, загальні та військові козацькі ради, козацькі товариства, козацька старійшина та інші. Крім того, в цей період на українських землях формуються добровільні галузеві об'єднання, релігійні (церковні братства) та культурно-просвітницькі організації, різноманітні добровільні об'єднання міщан, братства, що здійснювали благодійницькі, освітні та просвітницько-культурні функції, а також здійснювали контроль за церковною владою на місцях.

Основними центрами розвитку самоорганізації були міста Західної та Центральної України, а також інші великі міста України.

– *період панування Російської та Австро-Угорської імперій* (кін. XVIII – поч. XX ст.) – самоорганізація населення представлена суспільно-культурними та економічними організаціями, робітничими та професійними організаціями, жіночими та молодіжними рухами, культурно-просвітницькими організаціями та товариствами, галузевими кооперативами, медичними товариствами, благодійними організаціями та товариствами взаємодопомоги, купецькими гільдіями, організаціями подолання бідності, культурно-спортивними, споживчими об'єднаннями товариствами взаємодопомоги та ін. [164]. Більша частина громадських об'єднань того часу утворювались на основі ієрархічної приналежності та професійних, філантропічних, клубних та виробничих інтересах.

Землі Західної України, що входили до складу Австро-Угорської імперії характеризувалися вищим рівнем розвитку громадських об'єднань, так як були відносно вільнішими, мали доступ до соціально-культурних надбань Європи і мали сформовану ідею об'єднаної громади. На територіях, що були під владою російського царизму, не допускалось активного створення демократичних елементів, у тому числі проукраїнських (припиняли свою діяльність клуби, гуртки, просвітницькі організації, товариства тощо).

Активно викорінювалася ідея єдиної громади шляхом русифікації території та заселення іншими національностями (євреї, німці, росіяни). Діяльність населення з національними та демократичними ідеями постійно переслідувалась, саме тоді більша частина громадських об'єднань здійснювала благодійну, освітню, філософсько-просвітницьку діяльність.

– *радянський період (1917-1990 роки)* – галузеві комітети (спортивні, мисливські та інші), територіальні депутатські групи, громадські комітети самодіяльності населення (домові, вуличні, квартальні), комітети сприяння експлуатації будівель при домоуправліннях, органи територіального самоврядування, товариства благоустрою, культурні та політичні рухи, спільноти тверезості та грамотності, робітничі та жіночі рухи, кооперативи, профспілкові союзи, комсомол, піонерська організація, молодіжні організації, наукові та культурно-освітні, оборонно-спортивні товариства та союзи та інші організації представляли компонентну структуру самоорганізації того часу [15].

Період Радянського Союзу характеризувався знищенням елементів громадського суспільства, а функціонування наявних громадських об'єднань зводилося до форм, прийнятних для радянської держави та КПРС.

– *новий етап (період незалежності України) (1991-2013 роки)* – період характеризується розширенням громадських утворень на основі демократичних принципів, що мають широкий спектр прав та можливостей (громадські організації, благодійні організації, кооперативи, ОСББ, органи самоорганізації населення, профспілки, політичні партії, громадські ради та ін.), відродження національного громадського суспільства; запровадження зарубіжного досвіду інших країн, де громадська діяльність є елементом управління державою.

Крім того вагомими поштовхами до розбудови системи громадських об'єднань нового етапу стали:

- звільнення від радянського режиму, що спричинило ще більше поширення серед населення націоналістичних та демократичних ідей українського народу, а отже і національно-демократичних об'єднань;

- вступ незалежної України до системи міжнародних організацій та відкритості національних кордонів для нової інформації, культури та релігій;

- посилення ролі церкви і збільшення кількості релігійних організацій,

- Чорнобильська катастрофа стала поштовхом до збільшення кількості об'єднань та рухів екологічного спрямування.

– *новітній етап* (2013 рік і до сьогодні) – до загальної компонентної структури самоорганізації населення, що сформувалася у попередні роки, можна додати об'єднання, що виникли та функціонували у новій хвилі самоорганізації Євромайдану. Такими формами самоорганізації населення стали волонтерський рух, національно-просвітницькі організації, організації, пов'язані з допомогою учасникам та постраждалим внаслідок збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях, та інші.

Важливим чинником, що здійснює вплив на формування різноманітних форм самоорганізації населення, їх територіальну концентрацію та специфіку діяльності була і залишається етнічність та ментальність населення. Історично так склалося, що на території України проживає велика кількість різноманітних етнічних груп (понад 100 груп), що привносять свої соціокультурні традиції та поведінку в життєдіяльність українського народу. Якщо раніше самоорганізаційна діяльність етнічних груп здебільшого стосувалась формування об'єднань з певною професійною та культурно-релігійною направленістю, то на сьогодні постає питання врахування усіх особливостей життєдіяльності етнічних груп при формуванні об'єднаних територіальних громад, вирішенні місцевих проблем та регіональному управлінні.

Не менш важливим чинником самоорганізації населення в Україні є менталітет, що є соціокультурним феноменом, пов'язаним з історією розвитку соціальних спільнот різних типів, у тому числі етнічних.

Менталітет зумовлений соціологічними, історичними, географічними, ідеологічними та іншими чинниками, що впливають на формування культури та соціальної психології спільноти, її взаємовідносинами з іншими групами, культурами, що впливає на загальну картину самоорганізації населення [29].

Найбільшим сучасним проявом впливу ментальності на самоорганізацію населення є територіальні відмінності у концентрації та направленості форм самоорганізації, а також низькому рівні громадської активності, що взаємопов'язано з природними і національними ментальними рисами, а також з набутими в умовах поневолення та знищенням культури іншими державами.

Історичні етапи, що пережив український народ сформували існування разом з такими рисами, як доброзичливістю, миролюбністю, демократизмом, поєднання зовсім протилежних рис, зокрема героїзм – пасивність, волелюбність – індивідуалізм, довірливість – підозрілість тощо, що відобразилося у сучасних тенденціях громадської діяльності населення України.

Крім історико-географічних чинників вагомий вплив на самоорганізацію населення нині здійснює суспільно-географічний чинник, а саме такі його показники, як демографічне навантаження, урбаністичний чинник, рівень якості життя населення, рівень освіченості.

До показників демографічного навантаження було віднесено чисельність населення, населення, зайняте економічною діяльністю, статева структура населення, частка осіб пенсійного віку на 1000 осіб.

У 2013 році чисельність населення України складала 45,5 млн. осіб [182]. Найбільша кількість населення в Україні проживає в м. Києві, Дніпропетровській, Донецькій, Харківській, Львівській, Одеській областях. Найменше населення проживає в Тернопільській, Херсонській, Чернігівській, Волинській, Кіровоградській, Чернівецькій областях (таблиця Г.1.).

Регіональні відміни населення, зайнятого економічною діяльністю є такою: найвища частка в м. Києві, Дніпропетровській, Донецькій, Харківській, Львівській, Одеській областях, найнижчий рівень зайнятості

економічною діяльністю спостерігається в Рівненській, Херсонській, Чернігівській, Волинській, Тернопільській, Кіровоградській, Чернівецькій областях (таблиця Г.1.).

Гострою демографічною проблемою для України є достатньо високий рівень населення пенсійного віку. Найвищі показниками кількості пенсіонерів на 100 осіб спостерігаються у Чернігівській, Черкаській, Луганській, Київській, Житомирській, Хмельницькій та Донецькій областях. Найнижчі показники – у Закарпатській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Рівненській областях та м. Києві (таблиця Г.1.).

Як правило, значна кількість пенсіонерів не породжує кількісного збільшення форм самоорганізації населення на основі їх участі, відповідно до своїх вікових характеристик. Населення пенсійного віку не схильне до утворення форм самоорганізації у зв'язку з дотриманням «радянських» традицій, за якими всі соціально-економічні послуги надавалися державою. Проте, ця група населення є однією з найменш захищених і потребує результатів діяльності форм самоорганізації найбільше. Тому на територіях з великою кількістю пенсіонерів форми самоорганізації населення є не чисельними і такими, які ініціюються молодшими віковими групами.

Для статевої структури населення регіонів України характерне переважання чисельності жінок над чисельністю чоловіків у всіх без винятку регіонах України. Найбільші переважання характерні для східних, північно-східних та південно-східних регіонів України, низькі переважання жінок над чоловіками спостерігається у західних та південних регіонах України (таблиця Г.1.).

Методом рангів здійснено групування регіонів України щодо впливу на самоорганізацію населення таких демографічних показників, як чисельність населення, частка населення, зайнятого економічною діяльністю, статеві структура населення, частка осіб пенсійного віку на 1000 осіб (рис.2.2.):

1. Регіони з найсприятливішим демографічним навантаженням щодо його впливу на самоорганізацію населення: м. Київ, Дніпропетровська,

Львівська, Донецька, Одеська, Харківська області, АР Крим, Запорізька, Івано-Франківська, Луганська області.

2. Регіони з несприятливим демографічним навантаженням щодо його впливу на самоорганізацію населення: Вінницька, Закарпатська, Київська, Полтавська, Хмельницька, Рівненська, Миколаївська, Житомирська та Черкаська області.

3. Регіони з найнесприятливішим демографічним навантаженням щодо його впливу на самоорганізацію населення: Херсонська, Тернопільська, Волинська, Сумська, Чернівецька, Кіровоградська, Чернігівська області та м. Севастополь.

Рис. 2.2. Картосхема впливу демографічного навантаження щодо самоорганізації населення в регіонах України у 2013 році

(побудовано автором на основі [33, 161, 182])

Урбаністичний чинник складається з показника рівня урбанізації та частки сільського та міського населення.

Загалом по Україні спостерігається рівень урбанізації вище середнього – 64,4 %. Найвищий рівень урбанізації спостерігається в м. Києві, м. Севастополі, Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій областях. В певних областях України сільське населення

переважає над міським, такими є: Рівненська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська (таблиця Г.1., рис.2.3.).

Зростання кількості населення в містах крім того, що надає населенню багато соціальних та економічних переваг, зумовлює значне навантаження на житлово-комунальне господарство та транспортну галузь, створюючи проблеми, пов'язані із ущільненням забудов, нестабільним функціонування систем водопостачання і водовідведення, погіршенням санітарно-гігієнічної та екологічного стану, утилізацією відходів, ультразвуковим випромінювання, шумовим забруднення, транспортних проблем тощо.

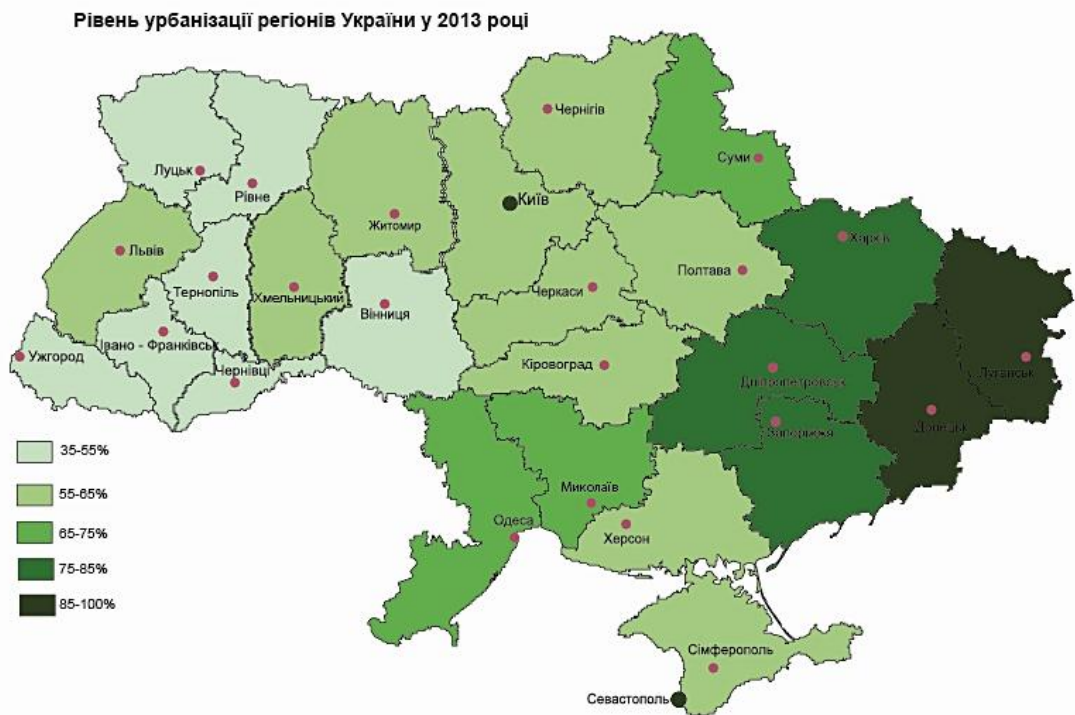

Рис. 2.3. Рівень урбанізації в регіонах України у 2013 році

(побудовано автором на основі [33])

Разом з тим, регіони з високими показниками міського населення більш схильні до самоорганізації населення та мають більші матеріальні та інформаційні можливості, а ніж території, де переважає сільське населення, і стають точками зростання та підвищення конкурентоспроможності. Проте вони часто стають осередками концентрації проблем, зокрема соціальних та

екологічних, що в подальшому може негативно впливати та створювати ризики для людського розвитку.

Співставлення індексу регіонального людського розвитку та рівня урбанізації регіонів України дозволяє зробити висновки, що східні високоурбанізовані регіони порівняно з західними регіонами мають нижчі показники людського розвитку та рівня добробуту. Східні регіони характеризуються невідповідністю між економічною потужністю та соціальними показниками (соціальне благополуччя, соціальне здоров'я, рівень медичного обслуговування, техногенне навантаження, громадська безпека тощо) (рис.2.4.) [39, 143].

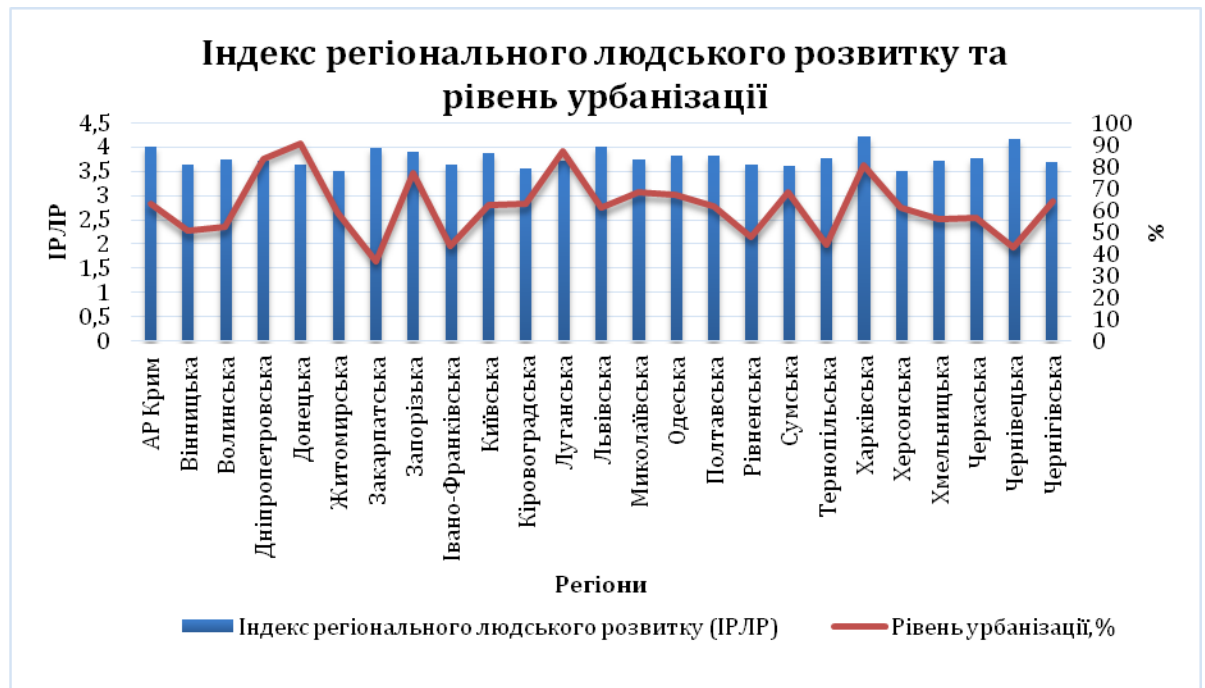

Рис. 2.4. Індекс регіонального людського розвитку та рівень урбанізації регіонів України, станом на 01.01.2014

(побудовано автором на основі [33, 39, 61])

Чинник якості життя населення можна характеризувати через рівень життя населення та умови його життєдіяльності. Рівень життя відображає міру задоволення потреб населення та рівень їх добробуту.

Індикатором рівня добробуту країни є показник валового регіонального продукту на душу населення, рівень наявних доходів та витрат населення в

розрахунку на одну особу, рівень зареєстрованого безробіття та рівень забезпечення послугами.

Показник валового регіонального продукту (ВРП) є показником, що відображає становище економічного та соціального розвитку регіонів. Найвище значення ВРП на одну особу у 2013 році спостерігалось у м. Києві (109,4 тис. грн.). Високі показники спостерігаються в Дніпропетровській, Київській, Полтавській, Донецькій та Харківській областях (у діапазоні від 46,3 тис. грн. до 26,1 тис. грн.). Мінімальні значення ВРП на душу населення характерні для Чернівецької, Тернопільської та Закарпатської областей (від 14,7 тис. грн. до 31,1 тис. грн.). Найвищий показник ВРП на душу населення в Україні перевищує мінімальне значення у 7 разів (таблиця Г.1.).

Важливим показником, що впливає на якість та рівень життя населення є доходи населення. Найкраще відображають картину можливості купівлі населенням потрібних благ показники наявних доходів.

У розрахунку на одну особу у 2013 році найвищий показник наявного доходу зафіксовано у м. Києві (55,8 тис. грн.), а найнижчий – у Закарпатській області (17,9 тис. грн.), що є у 3 рази меншим. Високі показники наявних доходів населення характерні для промислово розвинутих та високоурбанізованих регіонів України, а саме: Донецької, Дніпропетровської, Харківської, Одеської, Львівської та Полтавської областей (від 31 тис. грн. до 25,3 тис. грн. на одну особу). Мінімальні значення наявних доходів на одну особу спостерігалися в Закарпатській (17,9 тис. грн. на одну особу), а також Чернівецькій, Тернопільській та Волинській областях (таблиця Г.1.).

Загальний показник по Україні витрат населення в розрахунку на одну особу (31490 грн.) і наявних доходів в розрахунку на одну особу (26 719,4 грн.) показує тенденцію переважання витрат над доходами, яка також прослідковується в усіх регіонах України (таблиця Г.1.).

Максимальні показники витрат населення характерні для м. Києва і складають у 2013 році 74 тис. на одну особу, що є у 3 рази більше ніж

мінімальний показник в Закарпатській області. Саме в західних областях (Закарпатська, Тернопільська, Чернівецька) спостерігається низький рівень витрат, водночас варто відмітити, що ці області мають низькі показники доходів. Високі показники витрат населення характерні для Одеської, Харківської, Дніпропетровської, Київської, Донецької, Запорізької, Миколаївської областей (від 35,9 тис. грн. до 27,8 тис. грн.) (таблиця Г.1.).

Важливим є показник рівня безробіття населення, бо саме за рахунок зайнятості населення отримує основний дохід. Високі показники безробіття за методологією МОП характерні для Донецької, Дніпропетровської, Харківської, Львівської областей та м. Києва (від 165,6 тис. осіб до 77,5 тис. осіб), низький рівень безробіття притаманний для Івано-Франківської, Сумської, Миколаївської, Волинської, Кіровоградської, Чернівецької областей (від 43,8 тис. осіб до 31,4 осіб) (таблиця Г.1.).

Зі зниженням доходів та збільшенням витрат населення варто розглянути показник обсягу реалізованих послуг у розрахунку на одну особу.

Максимальну вартість послуг надано в м. Києві, що склало – 12595 гривень. Високими показниками також характеризуються Дніпропетровська, Київська, Донецька, Одеська, Харківська, Запорізька області. Мінімальні показники надання послуг характерні для Рівненської, Закарпатської, Сумської, Хмельницької, Тернопільської, Чернівецької областей (таблиця Г.1.).

Методом рангів здійснено групування регіонів України щодо впливу на самоорганізацію населення показників, що відображають якість життя населення, а саме, валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення, рівня доходів та витрат населення на душу населення, рівня зареєстрованого безробіття та обсягу реалізованих послуг у розрахунку на одну особу (рис.2.5.):

1. Регіони з найсприятливішим показником якості життя щодо його впливу на самоорганізацію населення: м. Київ, Дніпропетровська, Київська, Донецька, Харківська, Одеська, Запорізька області та м. Севастополь.

2. Регіони з середнім рівнем сприятливості показника якості життя щодо його впливу на самоорганізацію населення: Полтавська, Миколаївська, Луганська, Львівська, Черкаська області та АР Крим.

3. Регіони з несприятливим показником якості життя щодо його впливу на самоорганізацію населення: Кіровоградська, Вінницька, Чернігівська, Івано-Франківська, Сумська, Херсонська, Житомирська, Волинська області.

4. Регіони з найнесприятливішим показником якості життя щодо його впливу на самоорганізацію населення: Хмельницька, Рівненська, Чернівецька, Тернопільська, Закарпатська області.

Рис. 2.5. Картохема впливу якості життя
щодо самоорганізації населення в регіонах України у 2013 році
(побудовано автором на основі [155, 149, 161])

Важливим фактором, що впливає на самоорганізацію населення в регіонах є рівень освіти населення, що сприяє відкритості територіальних громад до самоорганізації, подоланню архаїчних міркувань, а також наявності висококваліфікованих спеціалістів для продуктивного вирішення місцевих проблем. Індекс рівня освіти населення включає показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3-5 років,

охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6-18 років), частку осіб із освітою не нижче рівня «базова вища» серед населення віком 25 років і старше, показник середньої тривалості навчання осіб віком 25 років і старше, середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання (по всіх предметах) [61].

За даними Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України найвищий показник освіти спостерігається у Дніпропетровській, Донецькій, Харківській та Запорізькій областях. Низький показник освіти спостерігається в Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській, Житомирській та Волинській областях (таблиця Г.1., рис.2.6.).

Рис. 2.6. Картосхема рівня освіти населення в Україні
(побудовано автором на основі [61])

Діяльність форм самоорганізації населення, як елементів громадського суспільства також підпадає під вплив зовнішніх чинників, в більшій мірі загальних закономірностей світової соціальної системи, головною з яких є процес глобалізації. Форми самоорганізації населення як учасники

демократичних перетворень в Україні, підпадають під значний вплив глобалізаційних процесів (соціально-політичних, ринкових, економічних, культурних, інформаційних).

На діяльність форм самоорганізації в Україні та їх тенденції розвитку впливають: загальні світові тенденції громадської діяльності та пошуки механізмів розвитку, зростання міжнародних зв'язків, поширення нових технологій, направленість до єдиного стандарту життя. Проте такий вплив є двостороннім, так подальший розвиток поширення глобалізаційних процесів залежить від рівня розвитку форм самоорганізації населення в країні як мереж (телекомунікаційних, релігійних, транспортних, фінансових, діаспорних, культурних тощо) розповсюдження інформації загальносвітових та національних тенденцій.

У зв'язку з соціально-політичною ситуацією, що сталась в Україні в 2013-2014 роках можна спостерігати яскравий прояв взаємо впливу громадських об'єднань в Україні та процесу глобалізації. Прикладами таких глобалізаційних дій у третьому секторі є:

- участь громадських об'єднань у процесах децентралізації та євроінтеграції;
- розширення географічних меж для діяльності волонтерів;
- поширенні української культури та традицій у світі;
- посилення співпраці з міжнародними організаціями та проведення спільних акцій посилення миру, підтримки хворих тощо;
- участь міжнародних організацій у політичних процесах спільно з формами самоорганізації;
- створення спільних проектів розвитку територій;
- сприяння мобільності та інтегрованості населення у світовий простір та посилення надходження потоків інформації тощо.

Проте крім позитивних результатів впливу глобалізаційних процесів на громадську діяльність населення в Україні є і негативні аспекти, а саме:

- фінансова залежність від міжнародних організацій та споживацьке відношення до наданих грантів та фінансової підтримки;
- «насадження» чужих стереотипів, моделей поведінки та цінностей;
- «підмінна» національно-культурних традицій самоорганзації та самоврядування;
- наслідування зарубіжних традицій проведення різноманітних рухів, мітингів та виступів, що не є притаманні національній ідентичності та тих які в подальшому можуть переходити у силові конфлікти;
- поява релігійних організацій (неопротестанських), що формують своєрідну громадську поведінку;
- перейняття зарубіжного самоорганізаційного досвіду який не враховує українських традицій та реалій.

Аналізуючи чинники, що здійснюють вплив на самоорганізацію населення, варто зауважити про значний їх вплив на виникнення та функціонування самоорганізації населення в регіонах України та підборі механізмів та інструментів для задоволення соціально-економічних, культурних, побутових та інших потреб населення.

2.3. Адміністративно-територіальна реформа в Україні та самоорганізація населення

Адміністративно-територіальний устрій – зумовлений природою, завданнями та функціями держави поділ її території на частини, відповідно до яких будується система органів державного апарату [137]. Складовими адміністративно-територіального устрою є *адміністративно-територіальні одиниці*, що є частинами території держави, які утворюються для організації управління соціально-економічними процесами, забезпечення життєдіяльності місцевого населення та його зв'язків із суспільством [137].

На сьогоднішній день адміністративно-територіальним устроєм України є поділ території держави на систему територіальних одиниць різного рівня,

яка складається з Автономної Республіки Крим, 24 областей, міст Києва та Севастополя, 490 районів, 460 міст, 885 селищ міського типу, 10279 сільських рад, 28388 сільських населених пунктів [33, 182]. Адміністративно-територіальний устрій України складає трирівневу систему територіальних одиниць, а саме: первинний рівень (села, селища, міста), середній рівень (райони областей та АР Крим і міста зі спеціальним статусом), високий рівень (Автономна Республіка Крим, 24 області та два міста зі спеціальним статусом (м. Київ, м. Севастополь)).

Територіальний устрій держави ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій (стаття 132 Конституції України).

Проте, на сьогодні система адміністративно-територіального устрою України, що є основою формування місцевого самоврядування України, має багато недоліків і потребує змін. Нині одним з ключових завдань держави є проведення адміністративно-територіальної реформи, тобто реформування місцевого самоврядування та адміністративно-територіального поділу з метою посилення розвитку регіонів України, вирівнювання диспропорцій у їх розвитку, наближення надання публічних послуг до населення, забезпечення режимів управління та життєдіяльності територій сходу України.

Серед основних недоліків сучасної моделі адміністративно-територіального устрою можна визначити:

- поділ на адміністративно-територіальні одиниці був здійснений на основі радянської командно-адміністративної системи управління підходу та не враховував умов, що сформувалися на даній території (історичні, ментальні, культурні, природні, фінансові);

- недосконалість понятійного апарату та складність ієрархічної структури;

- подрібненість адміністративно-територіальних одиниць на базовому рівні;
- наявність помітних диспропорцій, як за територією, так і за кількістю населення;
- нерівномірний розподіл доступності та віддаленості до основних адміністративних центрів;
- недосконалий підхід до поділу адміністративно-територіальних одиниць на села, селища та міста;
- наявність випадків нечітко окреслених меж адміністративно-територіальних одиниць [21].

Крім того варто зазначити, що проблемами, які спонукають до реформування адміністративно-територіального устрою є:

- неефективне та забюрократизоване управління територіями;
- неможливість розмежування компетенцій між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади;
- неможливість децентралізації фінансів до всіх органів місцевого самоврядування [114].

Регіональний розвиток територій безпосередньо пов'язаний з реформуванням місцевого самоврядування та адміністративно-територіального поділу України. Так зміни, що відбувається в процесі реформ, мають сприяти реалізації повною мірою прав населення на самоврядування територіями їх проживання, та вирішення загальних місцевих соціально-економічних проблем.

Наразі самоорганізаційна діяльність лежить в основі здійснення добровільного об'єднання територіальних громад та суттєво впливає на реформування адміністративно-територіального устрою України, що у свою чергу, позитивно впливає на соціально-економічний розвиток територій, так як адміністративно-територіальний устрій передбачає існування взаємозв'язку між учасниками територіальних громад і їх ресурсами (людські, матеріальні, фінансові, адміністративні, духовні, природні).

Отже, регіональний розвиток території має бути квінтесенцією трьох особливостей діяльності населення: соціально-економічний розвиток – розселення – адміністративно-територіальний устрій.

Сьогодні у великій кількості територіальних громад в Україні місцеве самоврядування є умовним, тому проведення реформування адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування є проявом глобальних викликів, які постали перед українським суспільством.

Одним з головних викликів є щорічне зменшення частки сільського населення, у зв'язку з високими показниками швидкого старіння населення, відтоком працездатної частини населення (внутрішньорегіональний, міжрегіональний та міждержавний міграційний рух) (рис. 2.7.).

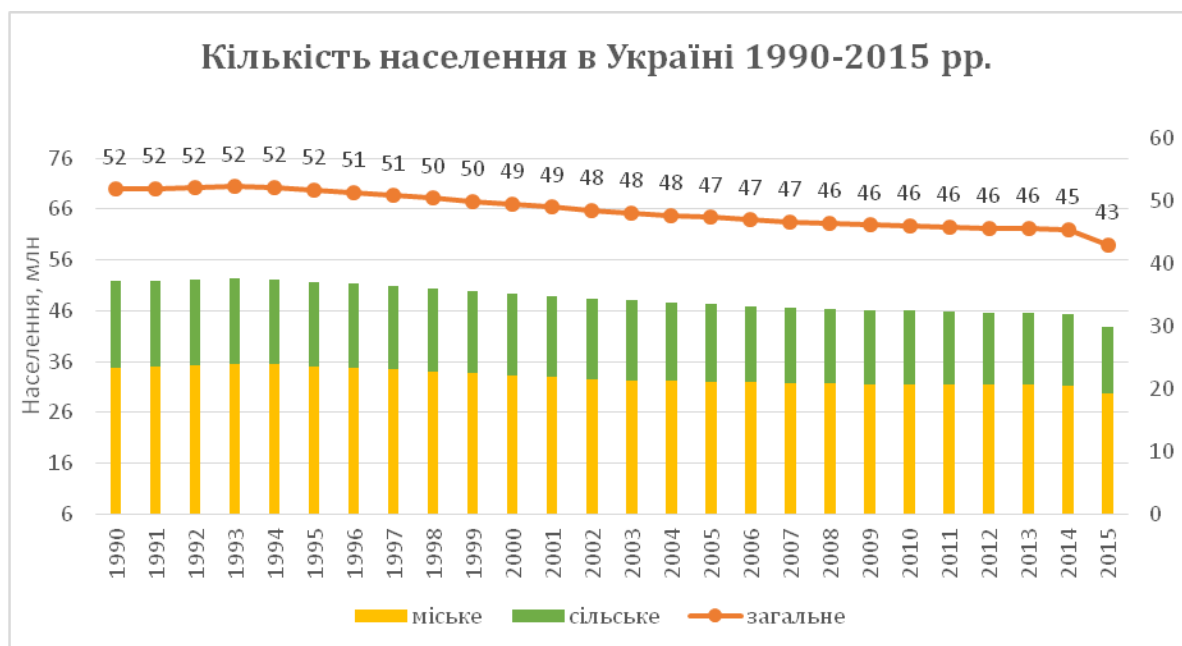

Рис.2.7. Населення України (1990-2015 рр.)

(побудовано автором на основі [182])

Спостерігається депопуляція в малих сільських радах. Так, населення в малих сільських радах (до 1500 осіб) зменшилося на 10%, а у великих – збільшилось. Така тенденція свідчить про механічний приріст населення завдяки переїзду молодих сімей до місць роботи, а здебільшого це є мегалополіси, або маленькі міста чи селища. Це у свою чергу, не зумовлює заповнення тієї нестачі, що виникає в сільських населених пунктах [21].

Переважна більшість рад знаходиться на відстані 14-29 км від районного центру, де проживає понад 57% сільського населення. Чим далі знаходиться сільський населений пункт від районного центру, тим вищий рівень депопуляції. Відповідно більші за чисельністю та сильніші за розвитком населені пункти знаходяться поблизу районних центрів чи міст районного значення. Така ситуація спричинює обміління поселенських мереж, що віддаленні від економічних центрів. Депопуляцію сільських населених пунктів можна призупинити шляхом створення економічних центрів притягання та створення місць роботи поблизу місць проживання населення [21].

Зменшення сільського населення спричинило погіршення ситуації з інфраструктурою на території їх проживання. Так, найбільш складна ситуація склалася із закладами надання соціальних послуг. У зв'язку зі зменшенням народжуваності (відтік молоді, відсутність дитячих садків) зникає потреба в утриманні шкіл, де немає учнів. Фактично працюють тільки заклади культури та медичної сфери, у свою чергу останні надають тільки первинні послуги. Ще однією негативною тенденцією є відсутність у певних сільських радах (до 1000 осіб) відділень зв'язку, а також церкви, яка є традиційною основою самоорганізації громади. Також до негативних тенденцій можна віднести – наявність покинутого житла [21].

Нині в Україні прослідковується певний парадокс – при зменшенні чисельності населення територіальних громад (з 1990 року по 2015 рік на 3,7 млн. осіб), неможливості формування громадами ресурсної бази власного розвитку та зменшення населених пунктів на 407 одиниць збільшується кількість сільських рад на 1283 одиниць (рис. 2.8.) [182].

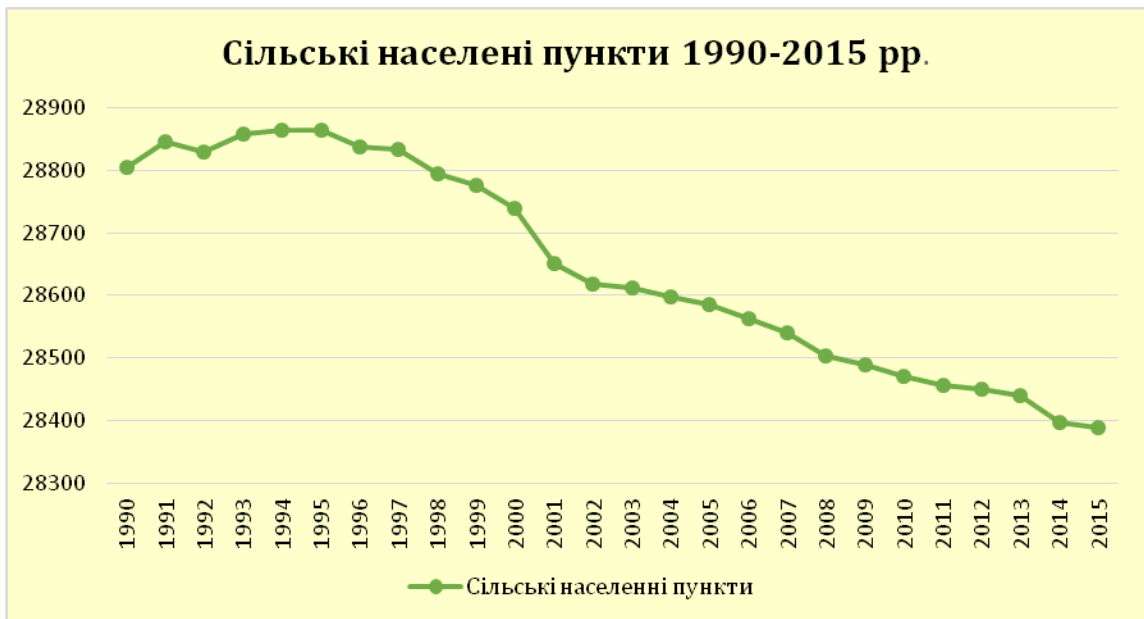

Рис.2.8. Сільські населені пункти (1990-2015 рр.)
(побудовано автором на основі [182])

Дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70 %, 483 територіальні громади на 90 % утримуються за рахунок коштів державного бюджету [141]. При нинішньому рівні розвитку у держави відсутні фінансові ресурси для утримання економічно слабких територіальних громад, а малочисельні громад не в змозі продукувати на своїй території власні доходи. Водночас в Україні утворено близько 12 тис. територіальних громад, у більш як 6 тис. громад чисельність жителів становить менш як 3 тис. осіб, з них у 4809 громадах – менш як 1 тис. осіб, а у 1129 громадах – менш як 500 осіб [141].

У контексті багатосторонньої ресурсної неспроможності (фінансової, економічної, інституційно, матеріальна, трудоворесурсна) територіальних громад виникають проблеми, які потребують негайного вирішення, а саме: погіршення якості та доступності соціально-економічних послуг внаслідок ресурсної неспроможності переважної більшості органів місцевого самоврядування забезпечувати їх, зношеність комунальних мереж (теплових, каналізаційних, водопостачальних) і житлового фонду, ризик виникнення екологічних катастроф у зв'язку обмеженості коштів для їх передбачення та усунення, погіршення демографічної ситуації, погіршення якісних та

кількісних характеристик людських ресурсів та їх професійно-кваліфікаційного рівня, низький рівень розвиненості громадських ініціатив, відсутність навичок громадської участі та солідарності у вирішенні місцевих проблем.

Одним із перших кроків реформування адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування є укрупнення територіальних громад шляхом їх об'єднання, що тим самим розширить їх управлінські, матеріальні, людські, фінансові можливості розвитку. Об'єднання територіальних громад навколо центрів економічного зростання, розбудова відповідної інфраструктури, підвищенням рівня надання базових послуг та фінансової самостійності є підґрунтям для припинення занепаду та поступового стимулювання стабільного розвитку сільської місцевості.

На сьогодні Урядом України передбачено створення трирівневої системи адміністративно-територіальних одиниць для вирішення поставлених завдань щодо реформи адміністративно-територіального устрою, а саме: РЕГІОН (*область*) – РАЙОН (*новіт*) – ГРОМАДА. За новими змінами, основою адміністративно-територіального устрою стане новостворена одиниця, на основі добровільності, а саме, громада, що може поєднувати в собі один або декілька населених пунктів, а також території, що прилягають до них (рис. 2.9.).

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ ІСНУЮЧИЙ

24 області, АР Крим
490 районів
460 міст
10 279 сіл/рад

МАЙБУТНІЙ

24 області, АР Крим
175 повітів
460 міст
1650 громад

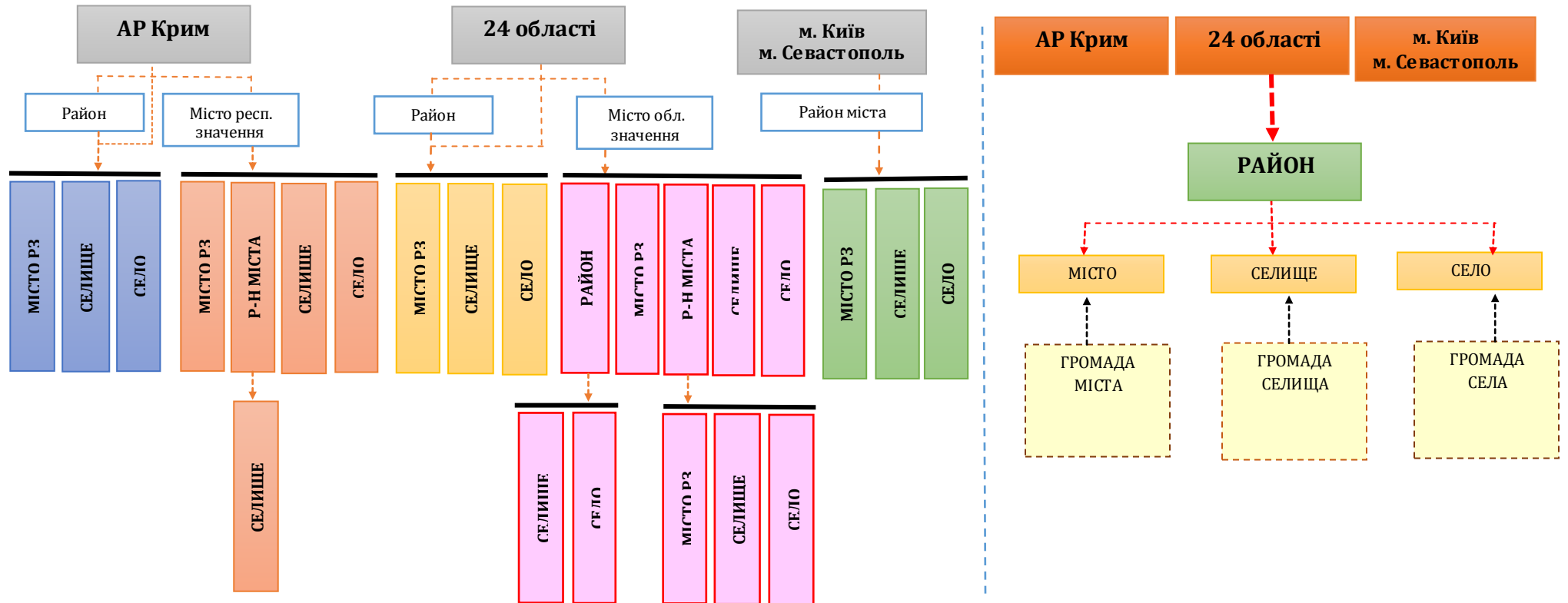

Рис. 2.9. Адміністративно-територіальний устрій (існуючий та відповідно до реформи)
(побудовано автором на основі [112, 114])

Відповідно до запропонованої трирівневої системи до компетенції адміністративно-територіальних одиниць і новоутворених виконавчих органів районними та обласними радами буде віднесено певні функції відповідно до законодавства (табл. 2.2.) [47].

Таблиця 2.2.

Функції адміністративно-територіальних одиниць та новоутворених виконавчих органів

(побудовано автором на основі [112, 114])

<i>Громада (село, селище, місто)</i>	<i>Район (повіт)</i>	<i>Регіон (область)</i>
<ul style="list-style-type: none"> – дошкільна, початкова та середня освіта – первинна та профілактична медицина – житлово-комунальне господарство – ветеринарна допомога – культура та відпочинок – туризм та спорт – соціальна допомога – планування та регулювання будівництва – дороги та організація дорожнього руху – місцевий громадський транспорт – центри надання адміністративних послуг – розвиток та утримання місцевої інфраструктури – благоустрій території – утримання кладовищ – збереження 	<ul style="list-style-type: none"> – освіта (школи-інтернати, спеціалізовані мистецькі та спортивні школи, дитячі будинки) – медицина (стаціонарні лікарні широкого профілю, медико-санітарна освіта) – районна інфраструктура – утримання об'єктів спільної власності територіальних громад району 	<ul style="list-style-type: none"> – утримання об'єктів спільної власності територіальних громад регіону – спеціалізована освіта, центри та заходи підвищення кваліфікації державних службовців місцевого самоврядування – медицина (спеціалізована стаціонарна допомога, госпіталі) – культура (регіональні бібліотеки, музеї, виставки, філармонії, палаци культури) – державні програми з інвалідного спорту і реабілітації – розвиток регіону

навколишнього середовища – землеустрій, землевідведення, земельний кадастр – пожежогасіння – муніципальна міліція (громадський порядок) – пасажирські перевезення на території громади – місцевий архів – житлово-комунальні послуги – утримання об'єктів комунальної власності		
--	--	--

На сьогодні базовим рівнем надання послуг є район і місто обласного значення. За новим напрямом реформи надання послуг перейдуть на базовий рівень – рівень об'єднаної територіальної громади.

Саме обласні, районні ради та їх виконавчі комітети повинні бути здатними реально займатися питаннями розвитку регіонів, районів, розробкою стратегій регіонального розвитку щодо навколишнього середовища, зайнятості тощо, усім, що дійсно за своєю природою є регіональними проблемами.

На сьогодні Урядом затверджено 23 Перспективних плани формування територій громад областей (крім Закарпатської області), що розроблені на основі широкого залучення представників громадського сектору, науковців, експертів, навіть представників різних форм самоорганізації населення.

Протягом 2015 року утворено 159 добровільно об'єднаних територіальних громад, до складу яких увійшло 794 сільських, селищних, міських ради, а станом на перше півріччя 2016 року вже утворено 172 добровільно об'єднаних територіальних громади відповідно до складу яких увійшло 847 рад [174].

Для новостворених спроможних громад відповідно до законодавства передбачається існування таких переваг як: планування розвитку територіальних громад, залучення інвестицій, забезпечення соціальною інфраструктурою, доступною дорожньою та житлово-комунальною інфраструктурою.

Метою об'єднання територіальних громад є забезпечення надання якісних та доступних соціально-економічних послуг, акумулювання місцевих фінансових ресурсів, створення сприятливого інвестиційного середовища, підвищення рівня розвитку та конкурентоспроможності території.

Здійснення адміністративно-територіальної реформи в Україні базується на самоорганізації населення, так як територіальні громади на добровільній основі та спільній самоорганізаційній діяльності формують самодостатні територіальні громади, що в майбутньому мають стати основою нового адміністративно-територіального устрою.

Таким чином нові територіальні одиниці будуть створюватися там де у населення є бажання створювати самоорганізаційні структури. Насамперед, свідоме бажання реалізувати надані права та плідна співпраця в територіальній громаді може забезпечити успішну реалізацію реформи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою.

Очікуваними результатами реформування адміністративно-територіального устрою є:

- реформування територіальних одиниць, з метою утворення результативних одиниць, які мають можливість на відповідному рівні забезпечувати базові потреби населення;

- наближення органів прийняття рішень та рівнів надання публічних послуг до населення;

- підвищення спроможності громад, районів, регіонів до розвитку;

- мотивування до нарощування власної податкової бази;

- досягнення порівняльності та уніфікованості адміністративно-територіальних одиниць;

- збільшення ефективності та відповідальності місцевої влади;
- зменшення асиметрії в соціально-економічному розвитку громад, районів та регіонів;
- запровадження стандартів соціальних послуг у сфері освіти та охорони здоров'я;
- впровадження ефективних механізмів громадської участі у підготовці та прийнятті рішень органами місцевого самоврядування;
- покращення освіти в сільських територіях;
- поліпшення стратегічного планування регіонального розвитку [112, 114].

У свою чергу форми самоорганізації населення будуть співпрацювати з органами місцевого самоврядування щодо покращення якості надання населенню високоякісних та доступних соціально-економічних послуг, сприятимуть становленню інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності відповідних територій, а також пом'якшать ситуацію, що виникне в перехідний період до нової моделі територіального устрою, і заповнять прогалини, які на даний час можуть спостерігатися у наданні послуг.

2.4. Взаємодія територіальних громад з органами державної влади та місцевого самоврядування в процесі самоорганізації населення

Проблема налагодження взаємовідносин інститутів державності з громадськістю набуває дедалі більшої значущості, так як створення і забезпечення діяльності результативної системи співпраці органів влади, дієвих громадських об'єднань та населення є одним з визначальних напрямів розбудови українського суспільства та його демократичних засад.

Нині органи влади є основним механізмом вирішення соціальних проблем населення регіонів, проте, як переконує світовий досвід, ще одним з найефективніших механізмів вирішення певних проблем територіальних

спільнот є самоорганізаційна діяльність населення. На складних етапах розвитку держави, особливо під час криз, форми самоорганізації здатні перебирати на себе підтримуючу роль, спрямовуючи енергію населення на творчу діяльність та подолання соціальних проблем, тим самим знижуючи надмірне соціальне напруження у суспільстві.

Форми самоорганізації відображають рівень демократизації на місцевому рівні і у державі зокрема. Досвід демократизації українського суспільства підтверджує, що демократія бере свій початок «знизу», тобто з особистої участі громадян у розв'язанні конкретних життєвих проблем, які стосуються сфери його проживання. Таким чином, форми самоорганізації є необхідною ланкою реалізації зв'язку між жителями певної території та владою [58].

Сьогодні гостро постає питання плідної співпраці державних органів, органів місцевого самоврядування та самоорганізації населення через призму проведення реформування місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою. Реформування даних сфер базується на укрупненні територіальних одиниць, що дасть поштовх до пробудження ініціатив територіальних громад для забезпечення своїх потреб власними зусиллями, а це згодом може призвести до збільшення кількості форм самоорганізації населення і дасть поштовх до виникнення нових компонентів самоорганізації населення вже на території новостворених громад.

Територіальні громади на сьогодні здійснюють співпрацю з інституціями державної та місцевої влади в інтересах регіонів, з метою подолання існуючих диспропорцій у регіональному розвитку.

Нині одними з найважливіших документів, що сприяють співпраці, є Закони України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та «Про співробітництво територіальних громад».

Закон України «Про співробітництво територіальних громад» надав правову основу для об'єднання ресурсів територіальних громад, що дасть змогу ефективно реагувати на першочергові проблеми громад та вирішувати

їх на місцевому рівні, ефективно надавати базові соціально-економічні послуг місцевому населенню, створювати спільні об'єкти інфраструктури для об'єднаних територіальних громад та забезпечувати їх функціонування [54].

Завдяки цьому Закону України на сьогодні більше 200 територіальних громад взяли участь у вирішенні на договірних засадах проблемних питань соціально-економічного розвитку територій свого проживання.

Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» визначив основні умови об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, порядок ініціювання та утворення об'єднаної територіальної громади, форми державної підтримки добровільного об'єднання територіальних громад [47].

На основі Законів України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та «Про співробітництво територіальних громад» більша частина обов'язків та можливостей буде передана на низовий рівень, тобто територіальним громадам, у свою чергу, державні виконавчі органи будуть здійснювати контроль-наглядові функції для проведення адміністративного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування регіонального та базового рівня, останнє обумовлено тим, що присутність держави має відчуватись на всіх рівнях, але не здійснювати патерналістичних функцій.

Співпраця територіальних громад, органів місцевого самоврядування та виконавчої влади відбувається у таких напрямках:

– *організаційно-інституційний* – створення спільних дорадчих органів та організацій, які представляють інтереси територіальних громад, влади та місцевого самоврядування, а також приймають спільні рішення у вирішенні певних проблем;

– *інвестиційний* – спільне фінансування проектів та програм регіонального розвитку, а також залучення грантів на підтримку ініціатив, щодо місцевого розвитку, виступ державних органів як гарантів фінансової стабільності громад у міжнародних проектах та програмах;

– *організаційно-інформаційний* – обмін досвідом, розробка методичних рекомендацій, створення інформаційних та навчальних центрів щодо правової освіти, соціальної мобілізації;

– *координаційний* – узгодження діяльності, у вирішенні спільних проблем, координація дій щодо вирішення певних локальних проблем та виконання спільних функцій, співпраця територіальних громад;

– *організаційно-економічний* – спільне утримання комунальної власності та створення комунальних об'єктів для спільного вирішення проблем, або забезпечення населення певною продукцією чи послугами;

– *фінансовий* – фінансова підтримка в межах, визначених законодавством.

Крім того, форми самоорганізації населення та місцеві органи влади можуть здійснювати взаємодію на основі: передачі певної частини функцій до форм самоорганізації населення; впровадження місцевими органами влади стратегій розвитку, що були розроблені формами самоорганізації населення; залучення форм самоорганізації населення на конкурсній основі як виконавців соціальних проектів [122].

Наразі державними органами виконавчої влади здійснюється державне стимулювання співробітництва територіальних громад та їх добровільне об'єднання шляхом:

– надання субвенцій місцевим бюджетам суб'єктів співробітництва у пріоритетних сферах державної політики;

– передачі об'єктів державної власності у комунальну власність суб'єктів співробітництва;

– методичної, організаційної та іншої підтримки діяльності суб'єктів співробітництва [47].

Окрім того, державними органами може здійснюватися фінансова підтримка співробітництва територіальних громад з державного бюджету. Державними органами виконавчої влади здійснюється державна підтримка добровільного об'єднання територіальних громад, шляхом фінансової,

інформаційно-методичної та освітньої, організаційної підтримки об'єднання територіальних громад [47].

Методичне забезпечення добровільного об'єднання територіальних громад, визначення обсягів та форми підтримки здійснює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері територіальної організації влади, адміністративно-територіального устрою, розвитку місцевого самоврядування [47].

Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері розвитку місцевого самоврядування здійснюється моніторинг співробітництва на основі отриманих звітів про здійснення співробітництва [47].

Варто відмітити, що на сьогодні значно зросла співпраця між територіальними громадами та органами виконавчої влади і місцевого самоврядування, це в першу чергу можна спостерігати в низці новоприйнятих нормативно-правових актів, які направлені на стимулювання територіальних громад до активної участі у вирішенні місцевих проблем, територіальній співпраці між громадами, реформуванні адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування.

Крім того, проводиться інформаційно-роз'яснювальна робота щодо нагальних реформ через мережу Інтернет, публікацію різноманітних методичних видань, низку роз'яснювальних курсів на місцевому рівні та виступів як державних, так і громадських діячів у засобах масової інформації, залучення громадськості до розробки методичних та нормативно-правових актів тощо.

Варто зазначити, що в процесі проведення реформ важливим кроком стало створення різноманітних робочих груп, рад та комісій, учасниками яких стали українські та іноземні фахівці, представники всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування, експерти Ради Європи і Європейського Союзу, зокрема Експертної ради з питань децентралізації, місцевого самоврядування та регіональної політики, Конституційної комісії,

яка є спеціальним допоміжним органом при Президентові України. Метою цих утворень є розроблення організаційно-методичного базису проведення ключових реформ, обговорення проблемних питань, опрацювання національних та зарубіжних досягнень та розробок з даного питання тощо.

Позитивним зрушенням стало подолання розпорошеності обов'язків за проведення реформ, зокрема координуючі функції проведенням реформ та їх організаційно-методичної підтримки закріплено за центральним органом виконавчої влади, а саме Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

Яскравим прикладом використання міжнародного досвіду у проведенні ключових реформ в Україні стало створення українсько-польську консультативної групи з підтримки реформи місцевого самоврядування в Україні. Метою створення групи стала розбудова співпраці з іноземними фахівцями та експертами, удосконалення нормативно-правового забезпечення проведення ключових реформ.

Важливим етапом співпраці центральних органів влади з місцевою владою в процесі децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування в Україні є створення Регіональних офісів з впровадження реформи децентралізації. Такі організації організаційно-методичної спрямованості, що покликані допомогти у налагодженні відносин під час проведення реформи, сприяти комунікації між територіальними громадами та всіма гілками влади.

Вагомим для розбудови співпраці інститутів державної влади та громадськості, а також підвищення рівня соціально-економічного розвитку стало розроблення та прийняття Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні та Плану заходів щодо її реалізації, Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року та Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», а також запровадження Геопорталу адміністративно-територіального устрою в режимі дослідної експлуатації з вільним доступом для громадян. Дієвим

інструментом ефективної взаємодії місцевої влади та інститутів громадянського суспільства став Закон України «Про ратифікацію Додаткового Протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування», що посилює відкритість та прозорість процесу участі для громадян у прийнятті владних рішень.

У зв'язку зі збільшенням рівня громадської активності та підтримки державою ініціатив громадян щодо забезпечення соціально-економічних послуг та вирішення нагальних місцевих проблем будуть виникати нові форми об'єднань громадян на основі самоорганізації та направленості до самоуправління ресурсами, що мають територіальні громади у своїй власності.

Співпраця територіальних громад та органів виконавчої влади і місцевого самоврядування в майбутньому дадуть позитивний результат, а саме: утворення громадами спільних підприємств, установ, інфраструктурних об'єктів, для спільного управління існуючими ресурсами та ефективного господарювання, виконання визначених законодавством повноважень, а також збільшення кількості форм самоорганізації, що будуть виступати підтримкою для діяльності новостворених спроможних громад.

Висновки до розділу 2.

1. Аналізуючи зарубіжний досвід самоорганізації населення можна виділити два напрями самоорганізації населення – створення самоорганізаційних форм, що існують в муніципальній системі країни, та створення самоорганізаційних форм у вигляді інститутів добровільного неприбуткового (третього) сектору суспільства, які діють здебільшого за принципом благодійності.

2. У сучасних умовах міжнародні програми виконують роль активного інструменту регулювання та стабілізації соціально-економічної ситуації

певної території, інтеграції державних, територіальних, регіональних інтересів та відносин, мобілізації зусиль для досягнення високого рівня розвитку регіонів. Основні механізми та можливості впливу діяльності міжнародних організацій були виявлені на прикладі Швейцарсько-українського проекту «Підтримка децентралізації в Україні» (DESPRO), підтриманого Швейцарським бюро співробітництва, Міжнародного фонду «Відродження», Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН).

3. Фактори самоорганізації населення в Україні поділяються на зовнішні чинники (соціально-політичні, ринкові, економічні, глобалізаційні) та внутрішні чинники (суспільно-географічні, природно-географічні, історико-географічні). Найсильніший вплив нині на самоорганізацію населення мають суспільно-географічні чинники (демографічне навантаження, урбаністичний чинник, рівень якості життя населення, рівень освіченості), історико-географічні та зовнішні. Вплив чинників має просторові відміни, які стосуються урбанізованих територій і сільської місцевості, регіонів мезорівня та мікрорівня, територій різної спеціалізації господарства та соціально-економічного розвитку.

4. Реформування місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою України здійснюється на основі самоорганізаційної діяльності територіальних громад, що дає змогу вирівняти диспропорції у розвитку регіонів та мобілізує зусилля населення для покращення рівня надання соціально-економічних послуг.

5. Взаємодія територіальних громад з органами державної влади та місцевого самоврядування в процесі самоорганізації населення найсуттєвіше здійснюється в таких напрямках діяльності як організаційно-інституційний, інвестиційний, організаційно-інформаційний, координаційний, організаційно-економічний, фінансовий, на основі проведення реформування місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою України.

РОЗДІЛ 3

САМООРГАНІЗАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

3.1. Територіальна організація самоорганізації населення в Україні

На сьогоднішній день в соціально-економічній географії територіальна організація форм самоорганізації населення є мало вивченою сферою, бо більша увага приділялася вивченню територіальної структури виробничих суспільно-територіальних систем, що здебільшого характеризується описом особливостей галузевого складу і територіального поширення певних видів виробництв та їх окремих ареалів. Ще однією вагомою причиною низького рівня досліджень територіальної організації є відсутність загального законодавчого акту, який би надавав пояснення, що на сьогоднішній день є процесом самоорганізації населення, описував територіальну організацію і елементи, які вона включає.

Територіальна організація самоорганізації населення – це поєднання в певний спосіб взаєморозміщених елементів процесу самоорганізації на основі соціальною активністю населення певної території з метою вирішення соціально-економічних проблем регіонів на всіх рівнях.

Основними особливостями форм самоорганізації населення, що впливають на формування територіальної організації, є:

- відсутність вертикальної підпорядкованості форм самоорганізації один одному, як це ми звикли спостерігати в органах державної влади;
- діяльність форм самоорганізації базується на принципах горизонтальних зв'язків та горизонтальних відносин;
- форми самоорганізації населення характеризуються самостійністю у своїй діяльності;
- відповідно до вимог законодавства, певні форми самоорганізації не можуть утворювати двох або більше однакових за функціональністю об'єктів на певній території;

– форми самоорганізації населення не включені в державні структури і покликані функціонувати для реалізації інтересів та ініціатив населення (громад, окремих громадян);

– форми самоорганізації населення не продукують виробничу продукцію, а є постачальником соціальних послуг та благ;

– форми самоорганізації населення пов'язані з добровільною діяльністю громадян;

– форми самоорганізації населення, як правило, не охоплюють велику територію свого розташування та реєстрації, проте вплив їхньої діяльності може поширюватися далеко за межі їх розташування (міжнародні громадські організації, всеукраїнські тощо);

– форми самоорганізації населення забезпечують надання якісних та ефективних соціальних послуг, у тому числі тих, які не можуть забезпечити ані комерційні, ані державні установи (переважно способи вироблення інноваційних підходів до забезпечення таких послуг); [125]

– форми самоорганізації населення здійснюють організацію територіальної громади для самостійного задоволення їхніх інтересів без додаткових фінансових або адміністративних витрат з боку держави.

Територіальна організація форм самоорганізації населення є досить специфічним утворенням, тому що не є господарською системою, з виробничими функціями.

За композиційною ознакою форми самоорганізації населення як елементи територіальної організації виступають у вигляді точкових, а подекуди ареальних утворень та регіональних центрів. Форми самоорганізації населення здебільшого не мають визначеного типу та утворюються розпорошено залежно від ініціативи населення певної території та адміністративного поділу.

Точкові (локальні) елементи представлені формами самоорганізації населення, що розміщені на території окремими об'єктами; *ареальні*

елементи – концентрація окремих форм самоорганізації населення в межах агломерацій та великих міст; *регіональні центри* – концентрація всіх компонентів самоорганізації населення в межах адміністративно-територіальної одиниці.

Специфічним прикладом ареального утворення форм самоорганізації населення в Україні є м. Київ, що відрізняється великим рівнем концентрації різних форм самоорганізації населення. Київ як столиця і як найбільше місто України (2 904 381 осіб) [182] має притягальну силу для великої кількості населення, яке потребує задоволення соціально-економічних потреб, що важко повністю забезпечити лише роботою державних органів влади.

Місто перенасичене промисловими підприємствами та забудовами, як промисловими, офісними, так і житловими із застарілим станом, що породжує проблеми із надання соціально-економічних послуг і створює передумови розвитку великої кількості форм самоорганізації населення.

Станом на початок 2016 року в м. Києві нараховувалося 13532 компонентів самоорганізації населення, з яких найбільший відсоток припадає на громадські та благодійні організації – 93,5 % (станом на початок 2016 року в м. Києві зареєстровано 9181 громадських організацій та 3479 благодійних організацій), об'єднання співвласників багатоповерхового будинку, органи самоорганізації населення та кооперативи складають 6,5% (об'єднання співвласників багатоповерхового будинку – 741, органи самоорганізації населення – 106, кооперативи – 25) [19].

Яскравими прикладами благодійних та громадських організацій в м. Києві є Всеукраїнський Благодійний Фонд «Соціальне партнерство», Благодійна організація «Школа-Сходинки», Міжнародний благодійний фонд «Карітас України», Фонд «Відродження» Міжнародна благодійна організація «Фонду Східна Європа» та інші, серед громадських організацій виділяються – Всеукраїнська громадська організація «Коаліція захисту прав інвалідів та осіб із інтелектуальною недостатністю», Всеукраїнська громадська організація інвалідів «Берегиня-Україна», Український фонд сприяння

населенню у вирішенні житлових проблем «Ваш дім», Всеукраїнська Рада зі сталого розвитку, Спортивна громадська організація «Дитячо-юнацька футбольна ліга України» та інші.

Загалом, сьогодні в Україні спостерігається велика різниця між регіонами України в територіальній організації та культурі активності утворення форм самоорганізації населення, що є віддзеркаленням історії, господарської діяльності та менталітету того чи іншого регіону.

На основі розрахунку на 1000 осіб загальної кількості форм самоорганізації станом на 2013 рік (коли не було анексованих територій та територій, де проходять бойові дії) визначено, що рівень концентрації форм самоорганізації населення в м. Севастополі, м. Києві, АР Крим, Одеській, Миколаївській, Львівській, Херсонській, Київській, Волинській, Тернопільській областях є високим, в Івано-Франківській, Черкаській, Дніпропетровській, Чернівецькій, Запорізькій, Донецькій, Закарпатській, Полтавській, Харківській, Луганській, Сумській областях є середнім, низький рівень – в Чернігівській, Житомирській, Рівненській, Вінницькій, Кіровоградській та Хмельницькій областях [66] (рис. 3.1.).

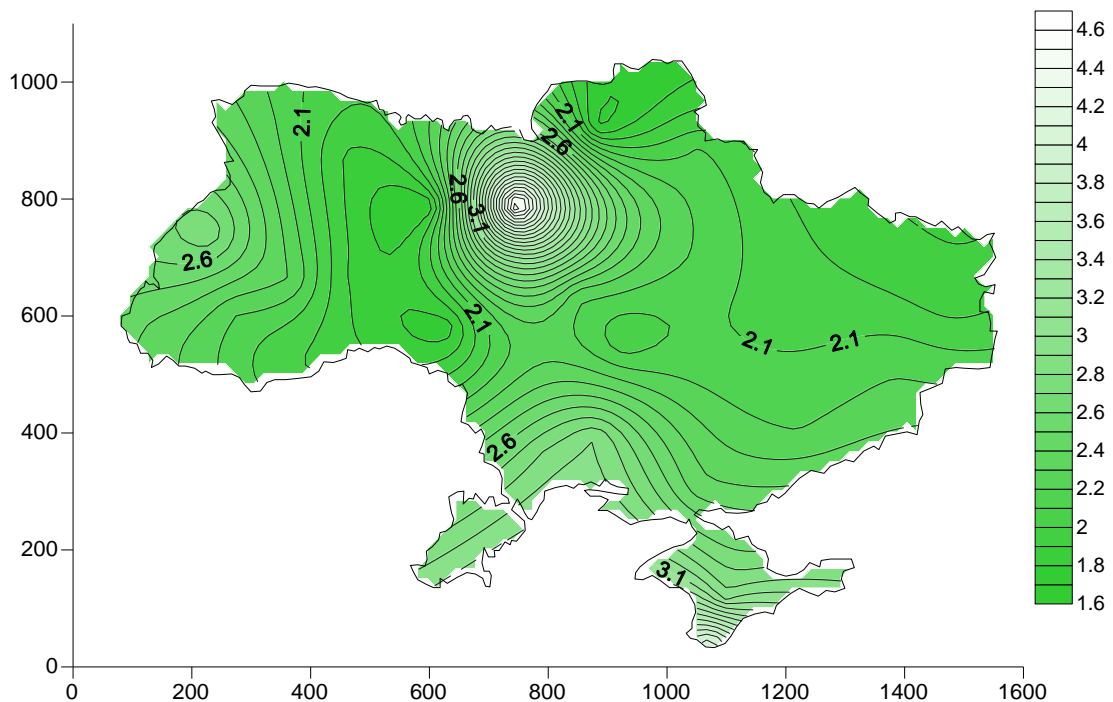

Рис. 3.1. Картосхема концентрації форм самоорганізації населення України на 1000 осіб (побудовано автором на основі [66])

За сумарною кількістю форм самоорганізації населення, за даними Державного комітету статистики України на 2013 рік основними центрами зосередження форм самоорганізації населення є м. Київ – 13429, Донецька область – 9459, Львівська область – 7064, Дніпропетровська область – 6900, Одеська область – 6710 (Додаток А).

У зв'язку із бойовими діями на Сході України Донецьку область не варто віднести до центрів зосередження форм самоорганізації населення, оскільки багато форм самоорганізацій залишились зареєстрованими там, але не функціонують повною мірою. Натомість до центрів зосередження за кількістю форм самоорганізації можна віднести Харківську область [19].

Аналізуючи показники динаміки створення форм самоорганізації в регіонах у 2014-2015 роках, можна зробити висновок, що суспільно-політичні події, що відбулися в Україні у 2013-2014 роках, а саме, Євромайдан, протестні виступи українських громадян, наявність тимчасово окупованої території внаслідок збройної агресії Російської Федерації (АР Крим, м. Севастополь), бойові дії на Сході України, суттєво не вплинули на зміну центрів концентрації форм самоорганізації населення в Україні, проте відбулося зменшення загальної кількості форм самоорганізації населення у зв'язку із погіршенням соціально-економічного розвитку регіонів [19].

Основними чинниками, що впливають на поступове формування центрів концентрації форм самоорганізації населення, стали: високий рівень урбанізації, що суттєво впливає на поширення та утворення форм самоорганізації населення, притаманних міському населенню (рівень урбанізації територій складає 60-100 %); експортно-орієнтовна модель економіки регіонів; центри зосередження «капіталу»; інвестиційна привабливість регіонів (станом на 2014 рік високий індекс інвестиційної привабливості регіонів спостерігався у Львівській, Івано-Франківській, Одеській, Вінницькій, Дніпропетровській областях та м. Києві) [139, 140]; наявність міської інфраструктури, незадовільний стан житлово-комунальної інфраструктури; велика кількість населення, що проживає у ветхому та

аварійному житловому фонді (Донецька область – 18590 осіб проживає у ветхих житлових приміщеннях, а 4016 – у аварійних; Дніпропетровська область – 11777 – у ветхих, 1108 – у аварійних; Одеська область – 10223 – у ветхих, а 1300 – аварійних) [118]; наявність центральних органів виконавчої влади в регіонах та потужних осередків політичних партій; наявність великих платників податків, які в свою чергу слугують «спонсорами» для форм самоорганізації населення; освіченість населення регіонів у діяльності, що здійснюється в процесі самоорганізації населення; високий культурний чи інтелектуальний потенціал самоорганізації регіону.

Ще одним вагомим чинником утворення форм самоорганізації населення є вплив високоурбанізованих міст, який поглиблює територіальну поляризацію, що в свою чергу характеризує високу концентрацію активної самоорганізаційної діяльності населення в зонах активного впливу великого міста.

Прикладом такого процесу може бути Львівська область, де найбільшим центром є м. Львів, що виступає точкою концентрації форм самоорганізації населення, як в області, так і в Україні.

Станом на 1 січня 2014 року в м. Львові зосереджено 36457 форм самоорганізації населення, а у Львівській області – 69667. Райони, що межують з м. Львовом, характеризуються високою концентрацією форм самоорганізації населення (Пустомитівський район – 2942, Жовтківський район – 2082, Яворівський район – 2260, Золочівський район – 1524, Городоцький район – 1461, Сокальський район – 1411), що підтверджує вплив м. Львова на сусідні території [18].

За даними Державного комітету статистики України, найменша кількість форм самоорганізації спостерігається в Кіровоградській – 2005, Чернівецькій – 1823, Чернігівській – 1794 областях та м. Севастополі – 1571 [66].

Одними з головних причин відставання регіонів у утворенні форм самоорганізації населення є висока густина сільських поселень і відповідно

високий рівень сільського населення; відсутність міської житлово-комунальної інфраструктури (організацій, що забезпечують якісне надання житлово-комунальних послуг); високий рівень населення старшого віку (Чернігівська область – 18,7%, Кіровоградська область – 17 %, Чернівецька область – 14 %, м. Севастополь – 15,5%) [159, 161]; низький рівень інвестиційної привабливості регіонів (АР Крим – 27 місце, Чернівецька область – 26 місце, Херсонська область – 25 місце) [139, 140]; недовіра до діяльності недержавних організацій; низький рівень ініціативного потенціалу сільського населення; низька інституційна підтримка з боку органів місцевого самоврядування та виконавчих органів влади; інформаційна ізоляція сільського населення та недостатній рівень інформаційно-пояснювальної і навчально-консультаційної роботи; відсутність дієвих програм державної підтримки розвитку регіонів.

Саме в регіонах з високим рівнем сільського населення самоорганізаційна діяльність здійснюється у напрямі співпраці територіальних громад із закордонними донорами, які ініціюють впровадження проектів розвитку в енергетиці, водопостачанні, охороні навколишнього середовища, охороні здоров'я та інших сферах.

При визначенні регіонів з високою і низькою концентрацією форм самоорганізації населення на основі кількісного підрахунку потрібно враховувати, що це є думка автора, відтак іншими науковцями може бути введено до переліку або забрано з нього певні форми самоорганізації населення, що може призвести до зміни картини розташування форм самоорганізації.

Нині, усі форми самоорганізації населення зосереджуються на трьох рівнях, що охоплюють відповідні адміністративно-територіальні одиниці (село, селище, район, місто, область). Така адміністративно-територіальна одиниця, як область охоплює діяльність форм самоорганізації всеукраїнського та міжнародного значення.

Базовий рівень охоплює територію сільського населеного пункту, де здійснюють свою діяльність міжнародні організації (проекти розвитку), органи самоорганізації населення (сільські комітети), кооперативи (здебільшого агропромислові), об'єднання співвласників багатоповерхового будинку (ОСББ) за умови наявності багатоповерхових будинків.

З огляду на запропоновані зміни до українського законодавства не варто обходити увагою **місцевий рівень**, що охоплює об'єднану територіальну громаду, яка поєднує в собі до 10 сіл із загальною кількістю населення 8-10 тис. чол. та громади селищ міського типу. Громада – це населення і територія, що належить громаді з майном та інфраструктурою. Місцевий рівень охоплює діяльність міжнародних організацій (проекти розвитку), органів самоорганізації населення (сільські, селищні комітети), кооперативів (здебільшого агропромислових), філій, відділень, представництв та інших структурних осередків організацій іноземних держав, кооперативів, об'єднань співвласників багатоповерхового будинку (ОСББ) за умови наявності багатоповерхових будинків, місцевих громадських та благодійних організацій, місцевих осередків всеукраїнських, міжнародних громадських організацій.

У своїй основі **регіональний рівень** охоплює територію районів, міст та областей, тому, крім діяльності міжнародних організацій (проекти розвитку), місцевих, всеукраїнських, міжнародних громадських та благодійних організацій, спілок громадських організацій до загальної сукупності форм самоорганізації населення на регіональному рівні зараховують органи самоорганізації населення (будинкові, вуличні, квартальні, мікрорайонів, житлових комплексів та інші комітети), об'єднання співвласників багатоповерхового будинку (ОСББ), кооперативи.

За змістом територіальна організація форм самоорганізації населення є інтегральною, бо поєднує взаємодію населення, державних органів влади, бізнес-сектору, міжнародних організацій, суб'єктів виробництва та споживання різноманітних матеріальних та нематеріальних благ.

Характеризуючи територіальну організацію форм самоорганізації населення, не варто забувати, що систему самоорганізації населення України складають не тільки форми самоорганізації населення, а й організації, що співіснують разом з ними в одній паралелі та здійснюють координаційну і партнерську діяльність. На рівні області, столиці та країни крім форм самоорганізації населення функціонують координатори діяльності форм самоорганізації населення та державні органи виконавчої влади, що виконують партнерські та підтримуючі функції.

На сьогоднішній день можна впевнено констатувати, що за останні 5-7 років в Україні сформувалася стійка система недержавних організацій з вектором діяльності у напрямі процесу самоорганізації населення.

Згідно з даними Державного комітету статистики України та Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України в Україні станом на 2013 рік, коли інформація була повною по всіх одиницях адміністративно-територіального устрою першого рівня (24 області, АР Крим, міста Київ та Севастополь), зареєстровано органів самоорганізації – 1421, громадських організацій – 77286 (включно з міжнародними, всеукраїнськими, місцевими організаціями, їх осередками, філіями та відокремленими структурними підрозділами – 91317), благодійних організацій – 14798, об'єднань співвласників багатоквартирного будинку – 15018, кооперативів – 5561 (рис. Б.1.) [66].

У відсотковій структурі громадські організації є найбільш чисельною формою самоорганізації населення і складають 71 % від загальної кількості визначених форм самоорганізації населення, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку – 13%, благодійні організації – 12%, кооперативи – 4 %, органи самоорганізації населення – 1%.

Згідно з даними Державного комітету статистики України та Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України в Україні у 2015 році зареєстровано органів самоорганізації – 1415, громадських організацій –

70321, благодійних організацій – 15384, об'єднань співвласників багатоквартирного будинку – 17109, кооперативів – 457 (рис.3.2.) [19].

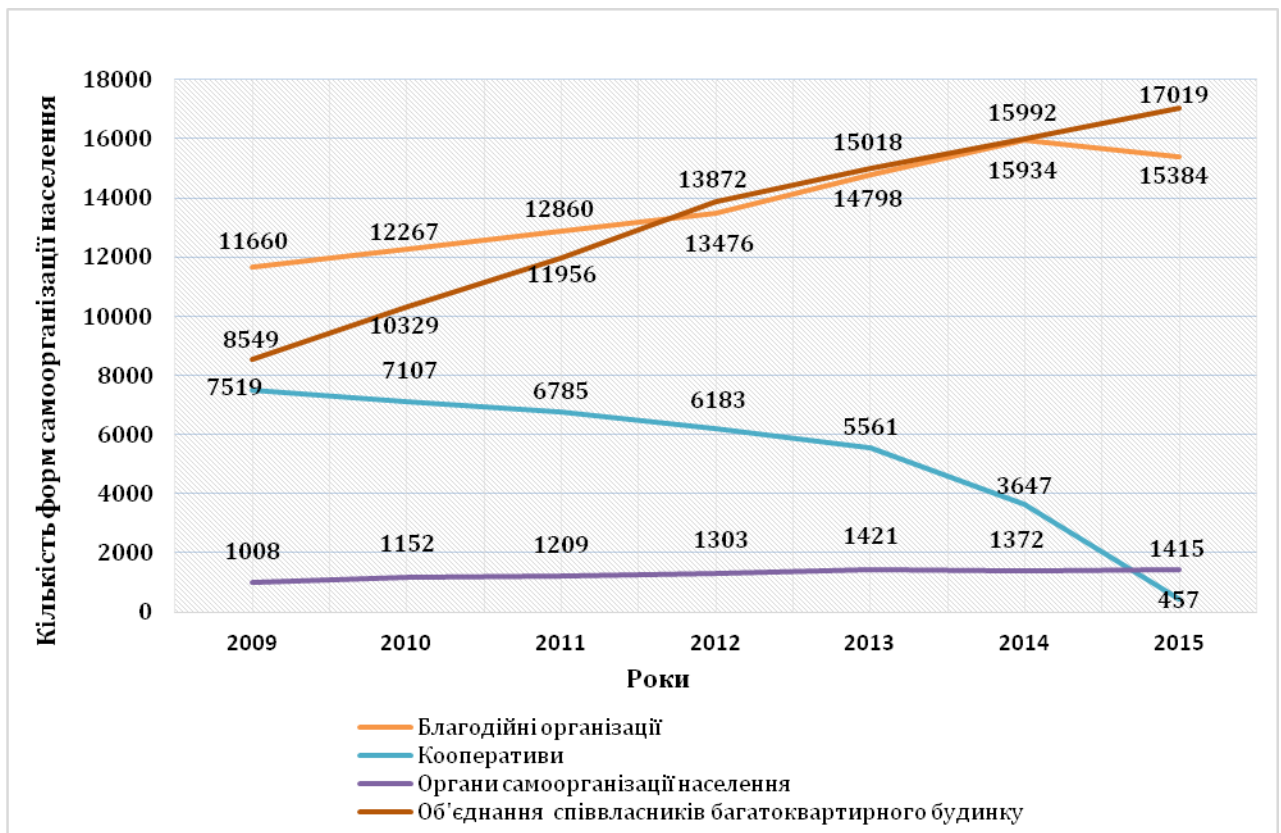

Рис. 3.2. Тенденція виникнення благодійних організацій, органів самоорганізації населення, кооперативів та ОСББ в Україні за період 2009-2015 років (побудовано автором за даними [66, 19])

Після суспільно-політичних подій, що відбулися в Україні в 2013-2014 роках, відбулася хвиля збільшення благодійних організацій у всіх регіонах України, кількість яких у 2015 році знову пішла на спад. Крім того, у 2015 році спостерігалася тенденція, і продовжується до сьогодні, зростання кількості органів самоорганізації населення та об'єднань співвласників багатоповерхового будинку, а також зменшення громадських організацій, благодійних організацій і кооперативів (рис.3.2., рис.3.3.).

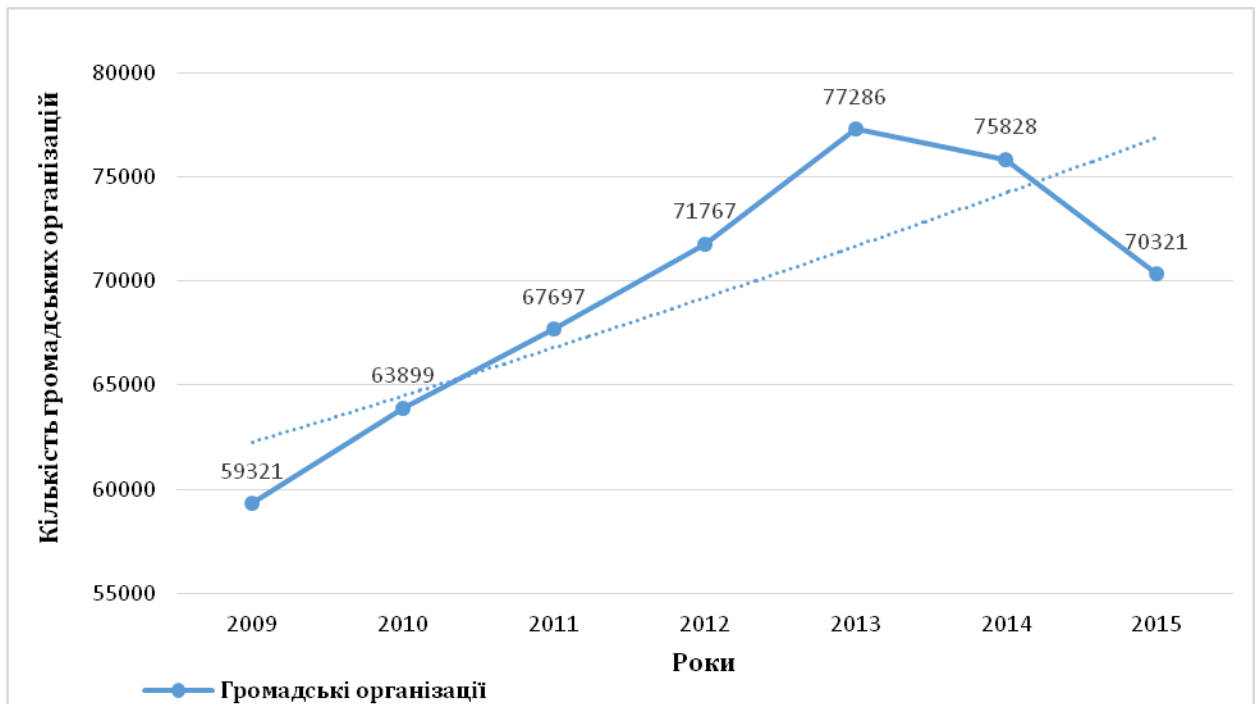

Рис.3.3. Тенденція виникнення громадських організацій в Україні за період 2009-2015 років
(побудовано автором за даними [66, 19])

Особливим сучасним показником є «рівень популярності» тієї чи іншої форми самоорганізації населення. Найбільш «популярною» формою самоорганізації населення з тенденцією до зростання на сьогоднішній день є органи самоорганізації населення та об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, найменш «популярною» формою самоорганізації населення є кооператив.

За даними Державного комітету статистики України, станом на початок 2013 року в Україні нараховувалося 77286 громадських організацій [66, 152].

Система громадських організацій в Україні є досить розгалуженою та строкатою, так як охоплює практично всі сфери суспільного життя України. У її структурі за спрямуванням та видами діяльності найбільша питома вага, станом на 2013 рік, припадає на оздоровчі та фізкультурно-спортивні об'єднання – 17,7 % з тенденцією до зростання, об'єднання професійної спрямованості та молодіжні організації склали відповідно 10 % та 8,1 % від загальної кількості громадських організацій, об'єднання ветеранів та

інвалідів – 6,2 %, освітні та культурно-виховні – 6 %, громадські організації національних та дружніх зв'язків – 3,4 %, жіночі організації – 2,1%, об'єднання охорони природи – 2,9%, дитячі організації – 2,4%, науково-технічні товариства, творчі об'єднання – 1,2%, об'єднання із захисту населення від наслідків аварії на ЧАЕС – 0,8 %, громадські рухи – 0,5%, об'єднання охорони пам'яток історії та культури – 0,9%, частка інших громадських організацій склала – 37,7 % [152].

Аналізуючи «географію поширення» громадських організацій, варто зазначити, що:

- високі показники кожної групи громадських організацій спостерігаються в тих районах, які є центрами зосередження основних форм самоорганізації населення (м. Київ, Дніпропетровська, Одеська, Львівська, Харківська області). Дещо інша картина спостерігається в професійних спілках, найбільша кількість яких зосереджена в Херсонській – 1560, м. Києві – 1480, Львівській – 888, Закарпатській – 431, Полтавській областях – 317;

- спостерігається строкатість у структурі громадських організацій в східних, південних областях та на Закарпатті, невелика кількість груп громадських організацій, або взагалі відсутність певних груп громадських організацій – Вінницька, Волинська, Житомирська, Тернопільська, Чернігівська області;

- в регіонах, що територіально межують з іншими державами, або мають високий рівень міжнародного співробітництва спостерігається збільшення кількості громадських організацій національних та дружніх зв'язків – м. Київ, Дніпропетровська, Одеська, Закарпатська, Харківська області;

- в регіонах України спостерігається невелика кількість громадських організацій, що здійснюють свою діяльність у сфері культури та науково-технічних розробок, а також в охороні довкілля.

За даними Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України найбільша кількість громадських організацій нараховується в

м. Києві – 8794, Донецькій області – 5510, Львівській області – 4688, Одеській області – 4609, Дніпропетровській області – 4483. Найменша кількість спостерігається в м. Севастополі – 1101, Чернівецькій області – 1242, Чернігівській області – 1315 (рис.3.4.) [66].

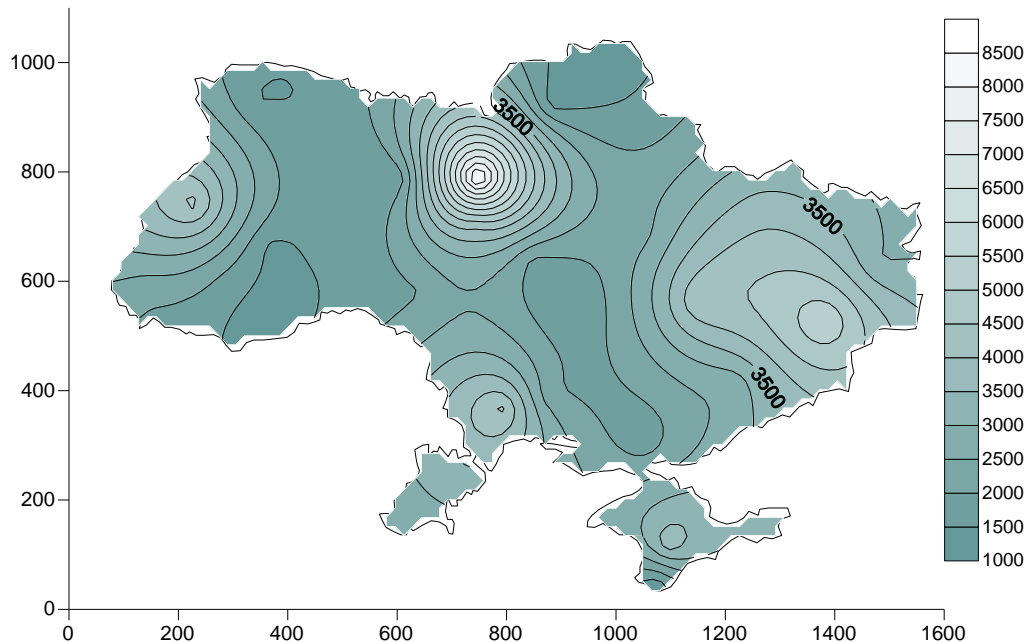

Рис.3.4. Концентрація громадських організацій в регіонах України, станом на 2013 рік (побудовано автором на основі [66])

У 2013 році громадськими організаціями усіх рівнів було проведено 447,5 тис. масових заходів (у 2012 році – 608,4 тис.) [152].

Варто зазначити, що в Україні існує лише незначна кількість громадських організацій, які здійснюють активну громадську діяльність і мають змогу впливати на перебіг певних подій в суспільстві. Значна кількість зареєстрованих в Україні громадських організацій, не виконують своїх зазначених при реєстрації функцій. Крім того певна кількість громадських організацій існує короткий проміжок часу з моменту реєстрації або епізодично, а також трапляються випадки фіктивного існування громадських організацій.

При тенденції до зростання громадських організацій існує проблема визначення кількості громадських організацій у зв'язку з різністю методик

визначення кількості зареєстрованих об'єднань громадян, які досить суттєво відрізняються за різними даними. Існуючі методики статистичного обліку Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України та Міністерства юстиції України не дають точної інформації про кількісні показники розвитку громадянського суспільства, у зв'язку з певними особливостями реєстрації форм самоорганізації населення.

Особливостями утворення та функціонування громадських організацій, як переважаючих форм самоорганізації населення в Україні є:

- збільшення кількості громадських організацій серед громадських об'єднань;
- переважання громадських організацій з оздоровчого, професійного та класового (ветерани, люди з вадами зору, чорнобильці тощо) спрямування;
- найбільш активними у громадській діяльності є молодіжні організації;
- переважання громадських організацій місцевого та регіонального рівня;
- переважання громадських організацій з напрямом діяльності у сфері представництва та захисту прав та інтересів.

За даними Державного комітету статистики України, на початок 2013 року в Україні нараховується 14798 благодійних організацій, з яких 745 мають міжнародний статус, 456 – всеукраїнський, 13597 – місцевий [66].

За даними Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, найбільша кількість благодійних організацій на початок 2013 року зареєстрована в м. Києві – 3012, Львівській області – 961, Дніпропетровській області – 891, Одеській області – 845, Донецькій області – 760. Найменша кількість зареєстрована в Чернівецькій – 159, Чернігівській – 187, Тернопільській – 190 та 200 – Рівненській областях (рис.3.5.) [66].

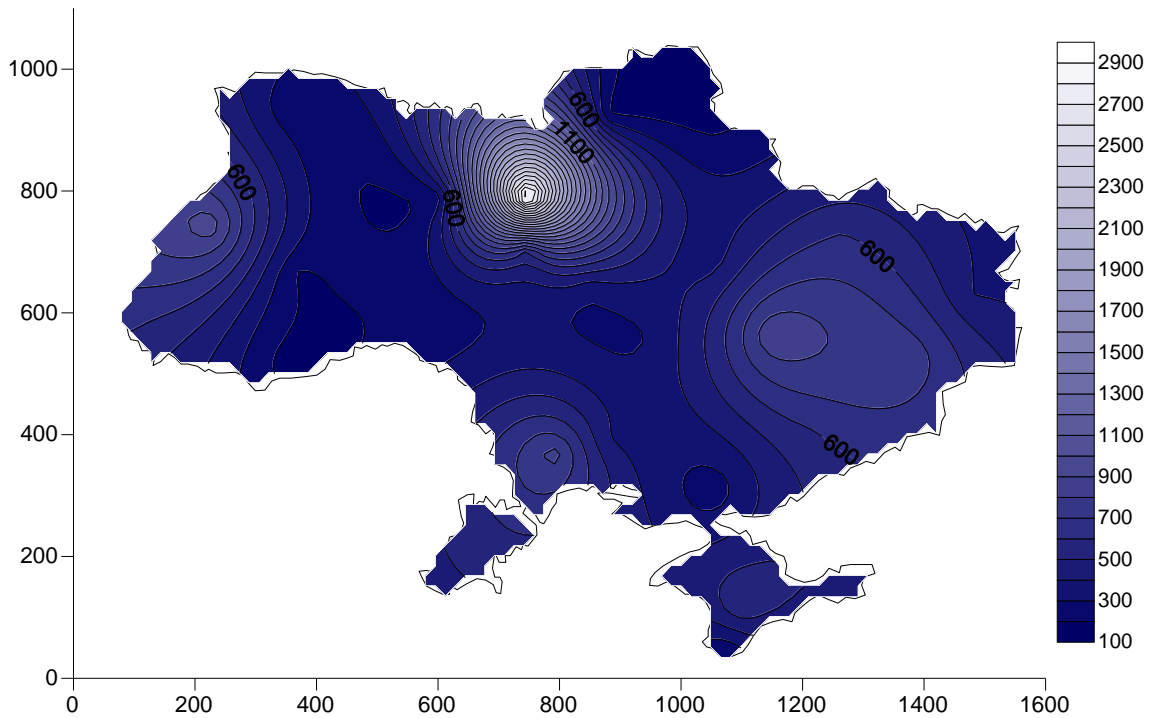

Рис.3.5. Концентрація благодійних організацій в регіонах України, станом на 2013 рік (побудовано автором на основі [66])

На початок 2013 року в Україні нараховується 1421 орган самоорганізації населення, що є на 29,1% більше ніж у 2009 році. Така статистика свідчить про тенденцію зростання кількості органів самоорганізації населення, що прослідковується майже в усіх регіонах України (рис.3.6.) [66].

За даними Державного комітету статистики України, станом на 2009 рік в Україні зареєстровано в ЄДРПОУ – 1008 органів самоорганізації населення, 2010 рік – 1152, 2011 рік – 1209, 2012 рік – 1303.

Найбільша кількість органів самоорганізації населення нараховується в Донецькій області – 235, АР Крим – 154, Одеській області – 104, м. Києві – 99, Тернопільській області – 85, Волинській області – 84, Івано-Франківській області – 75, Дніпропетровській області – 67, Луганській області – 61, Вінницькій області – 60. Найменша кількість органів самоорганізації прослідковується в Рівненській та Кіровоградській областях – 2, Полтавській області – 7, Сумській області – 9.

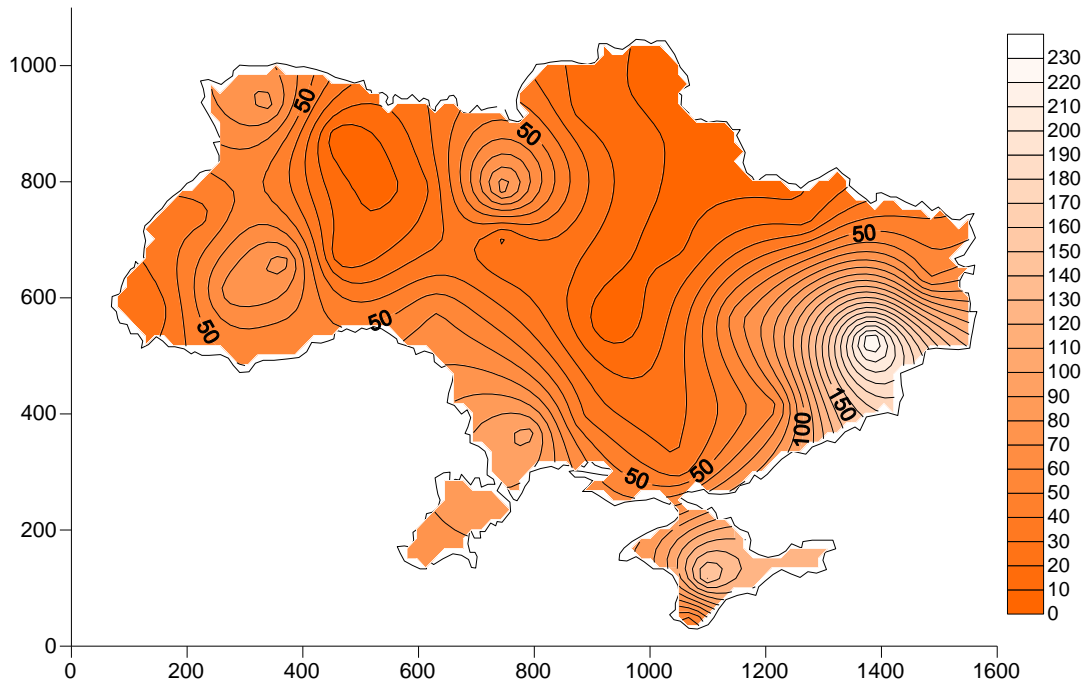

Рис.3.6. Концентрація органів самоорганізації населення в регіонах України, станом на 2013 рік (побудовано автором на основі [66])

Ще однією важливою, але відносно «ною» формою самоорганізації є об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ). Така форма самоорганізації населення виникла, як заміна ЖЕКам, що з кожним днем все більше втрачають свою дієвість у сфері житлово-комунального обслуговування.

За даними Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України у 2013 році в Україні зареєстровано 17069 об'єднань співвласників багатоквартирних будинків. Найбільша кількість ОСББ зареєстровано в Донецькій – 2871, Львівській – 1046, 1070 – Дніпропетровській областях. Найменша кількість ОСББ в Кіровоградській області – 138, м. Севастополі – 174, Житомирській області – 220 (рис.3.7.) [66].

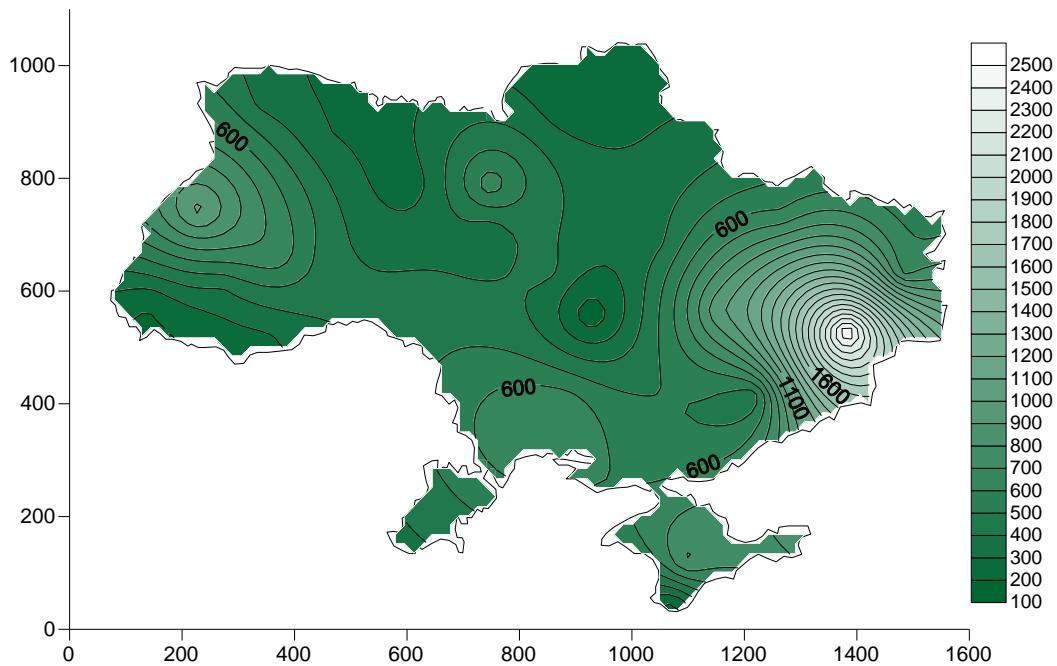

Рис. 3.7. Концентрація об'єднання співвласників багатоквартирного будинку в регіонах України, станом на 2013 рік (побудовано автором на основі [66])

В Україні серед мешканців багатоповерхівок переважає тенденція, де майже 65-70% підтримують ідею створення ОСББ (особи молодого та середнього віку, особи з вищою освітою, особи, що здійснюють діяльність у приватному секторі, особи зі стабільними доходами), противники ОСББ складають 20-25%, це як правило працівники житлово-комнальної сфери, пенсіонери та мало освічені люди, 5-10% складають байдужі особи.

За даними Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, станом на 2012 рік в Україні зареєстровано 5561 кооперативів. Найбільша кількість кооперативів утворена в м. Києві – 825, Дніпропетровській області – 487, Одеській області – 453, Харківській області – 424, Донецькій області – 417. Найменша кількість зареєстрована у Кіровоградській області – 29, Закарпатській області – 35, Житомирській області – 36, Чернігівській області – 50 (рис.3.8.) [66].

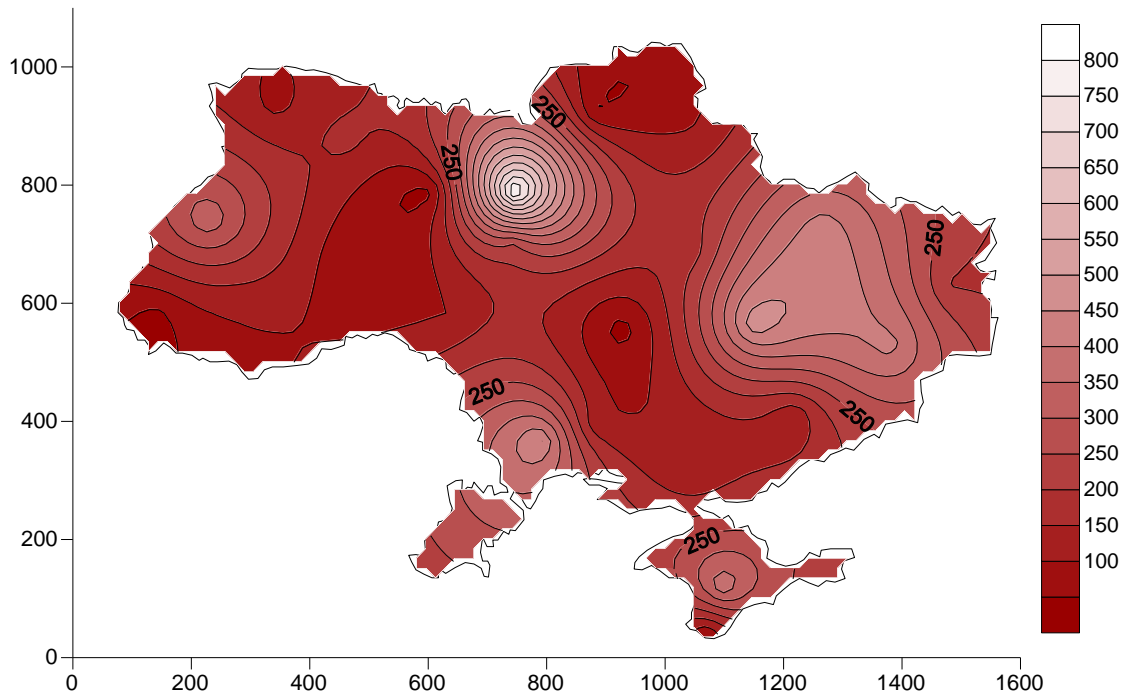

Рис.3.8. Концентрація об'єднання співвласників багатоквартирного будинку в регіонах України, станом на 2013 рік
(побудовано автором на основі [66])

3.2. Вплив самоорганізації населення на соціально-економічний розвиток регіонів України.

Термін «розвиток» є різностороннім та багатоаспектним поняттям, що має на увазі будь-яку прогресивну зміну, насамперед в економічній та соціальній сферах, як усієї України, так і меншої одиниці, такої як регіон, місто, село. Якщо зміна кількісна, говорять про економічне зростання, що включає в себе зростання виробництва і доходів, то при якісній зміні мова може йти про позитивні зміни соціальної сфери, структурні зміни або про зміни змісту розвитку суспільної складової регіонального розвитку, зміни в суспільній свідомості, традиціях і звичках тощо [59].

Основним результатом соціально-економічного розвитку є поліпшення якості життя населення, зокрема підвищення рівня доходів, підвищення демократичних засад, поліпшення здоров'я населення, підвищення рівня

освідченості, створення умов для зростання громадської свідомості та повага до прав та свобод громадян, підвищення економічних показників тощо.

На сьогодні одним з вагомих елементів і в той же час фактором для соціально-економічного розвитку територій є самоорганізація населення. Самоорганізація населення сприяє підвищенню всіх показників соціально-економічного розвитку, шляхом знаходження коштів, робочої сили та підтримки населення для вирішення нагальних соціально-економічних проблем населення тієї чи іншої території. У свою чергу рівень розвитку самоорганізації населення на територіях зростає залежно від рівня розвитку певних соціально-економічних показників.

Результативність діяльності процесу самоорганізації населення в Україні важко виміряти у кількісних показниках. Основними причинами цього є:

- відсутність затвердженої методики збирання статистичної інформації, яка б стосувалася саме процесу самоорганізації населення;
- низький рівень поінформованості громадськості про діяльність форм самоорганізації населення;
- здійснення самоорганізаційної діяльності на локальному рівні та здебільшого точкове зосередження форм самоорганізації населення.

На сьогоднішній день самоорганізація населення схожа на «пазл», який складається з багатьох елементів, сукупна дія яких створює суцільну картину, результатом якої є покращення соціального рівня життя населення та подолання диспропорцій між регіонами.

Для побудови загальної картини впливу самоорганізації населення на соціально-економічний розвиток регіонів України в контексті взаємовпливу, взаємозв'язків соціально-економічного стану розвитку регіонів, поширення та діяльності форм самоорганізації населення варто розглянути рівень соціально-економічного розвитку регіонів України та сфери в яких вирішують проблемні питання форми самоорганізації населення.

Зазвичай, у більшості країн із великими територіями, традиційно існують слаборозвинуті регіони та локомотиви зростання. На сьогодні в

Україні існують розбіжності у спеціалізації регіонів, а також значні просторові, економічні та соціальні диспропорції, залежно від яких виникають особливості процесу самоорганізації населення та сила його впливу на соціально-економічний розвиток територій.

Вплив форм самоорганізації населення на соціально-економічний розвиток території має локальний характер, тобто самоорганізаційна діяльність територіальних громад здійснюється точково залежно від проблем регіону, ініціативності населення, наявності зібраних коштів територіальними громадами та залученими партнерами. Загальна сукупність проектів розвитку, спрямованих на покращення соціально-економічного рівня розвитку населення, становить загальний позитивний вплив на регіон.

Самоорганізаційна діяльність населення в Україні здійснюється в сферах, що є головними для їх життєзабезпечення, проте залежно від диспропорцій та можливостей регіонів сфери впливу форм самоорганізації населення різняться. Для визначення територіальних особливостей впливу процесу самоорганізації населення було здійснено типологічне групування регіонів, основна ідея якого полягає у тому, що кожний регіон є унікальним, проте деякі регіони мають спільні риси та сфери впливу форм самоорганізації населення, які роблять їх схожими та які відносно чітко відрізняють їх від інших регіонів. Типи регіонів можуть включати в себе області, які є однорідними (схожими) навіть якщо вони не є сусідніми і можуть бути різними, навіть будучи сусідами.

Для визначення рівня соціально-економічного розвитку регіонів було відібрано 23 показника, що характеризують рівень кількісного та якісного розвитку територій, які у свою чергу, розділено на три блоки (виміри): економічний вимір, екологічний вимір та соціально-інституційний (таблиця Д.1., таблиця Е.1., таблиця Е.2., таблиця Е.3., таблиця Е.4.).

Кожний вимір соціально-економічного розвитку регіонів включає в себе категорії з певним набором показниками, що характеризують його.

Економічний вимір є кількісною складовою соціально-економічного розвитку і включає такі категорії, як *базові потреби* (валовий регіональний продукт, середньомісячна номінальна заробітна плата, заборгованість з виплати заробітної плати); *ринок праці* (доходно-витратний баланс (доходи та витрати населення), кількість зайнятих економічною діяльністю, кількість безробітних, кількість пенсіонерів); *господарсько-підприємницька діяльність* (індекс промислової продукції, індекс продукції сільського господарства, індекс будівельної продукції, обсяги експорту, обсяг імпорту, роздрібний товарооборот підприємств на одну особу); *інвестиційно-інноваційні можливості* (обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств), капітальні інвестиції).

1. Регіони з високим рівнем показників економічного виміру: Дніпропетровська, Одеська області;

2. Регіони з показниками економічного виміру вище середнього рівня: Київська, Донецька, Харківська, Запорізька області, АР Крим та м. Київ;

3. Регіони з середнім рівнем показників економічного виміру: Львівська, Миколаївська, Полтавська. Луганська, Вінницька, Івано-Франківська, Черкаська. Сумська області;

4. Регіони з показниками економічного виміру нижче середнього: Хмельницька, Кіровоградська, Житомирська. Херсонська, Волинська, Закарпатська області та м. Севастополь;

5. Регіони з низьким рівнем показників економічного виміру: Рівненська, Чернівецька, Чернігівська, Тернопільська області.

Якісну складову соціально-економічного розвитку, що характеризує якість життєвого середовища населення та рівня життя складає екологічний вимір, що включає в себе *екологічне навантаження* (викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення) та соціально-інституційний вимір.

1. Регіони з високим рівнем екологічного навантаження: Харківська, Запорізька, Луганська, Донецька, Дніпропетровська, Харківська області;

2. Регіони з екологічним навантаженням вище середнього рівня: Київська, Львівська, Вінницька, Івано-Франківська область;

3. Регіони з середнім рівнем екологічного навантаження: АР Крим, Сумська, Чернігівська, Полтавська, Черкаська області та м. Київ;

4. Регіони з екологічним навантаженням нижче середнього: Кіровоградська, Тернопільська, Хмельницька, Житомирська, Миколаївська, Одеська області;

5. Регіони з низьким рівнем екологічного навантаження: м. Севастополь, Чернівецька, Херсонська, Волинська, Закарпатська, Рівненська області.

Соціально-інституційний вимір, що включає *соціальну допомогу та ризики і безпеку життя* (кількість облікованих кримінальних правопорушень); *демографічну ситуацію* (природний приріст, міграційний приріст); *розвиток людського потенціалу* (кількість осіб які навчались в загальноосвітніх навчальних закладах, кількість осіб які навчались у вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації).

1. Регіони з високим рівнем соціально-інституційного виміру: м. Київ, Львівська, Одеська області;

2. Регіони з показниками соціально-інституційного виміру вище середнього рівня: Івано-Франківська, Харківська, Київська, Рівненська області та АР Крим;

3. Регіони з середнім рівнем показників соціально-інституційного виміру: Хмельницька, Волинська, Дніпропетровська, Закарпатська, Житомирська, Чернівецька, Донецька, Тернопільська, Полтавська, Запорізька, Вінницька області;

4. Регіони з показниками соціально-інституційного виміру нижче середнього: Черкаська, Луганська, Миколаївська, Сумська та м. Севастополь;

5. Регіони з низьким рівнем соціально-інституційного виміру: Чернігівська, Херсонська, Кіровоградська.

Згідно з рівнем значення кожного показника категорій вимірів було згруповано регіони України, що дає змогу зробити висновок, що високий

рівень розвитку регіонів України формуються за рахунок здебільшого економічних показників, проте соціальні та екологічні показники цих регіонів і далі залишаються низькими, як і соціально-культурний рівень розвитку населення (таблиця К.1.).

Під час дослідження було визначено 6 типів регіонів за вище зазначеним набором показників, що характеризують соціально-економічний рівень розвитку регіонів. Менша кількість типів не зможе відобразити різноманіття регіональних ситуацій, а більша їх кількість не буде практичною та керованою (рис. 3.9.). Типізація регіонів проводилась на основі рейтингового оцінювання (ранжування) регіонів за кожним показником і розрахунком загальної рейтингової оцінки в загальному за всіма вимірами для всіх регіонів.

До I типу віднесено місто Київ – найвищий рівень розвитку.

II тип – регіони, рівень соціально-економічного розвитку яких вище середнього (Одеська, Дніпропетровська, Київська, Львівська, Запорізька, Харківська області);

III тип – регіони з середнім рівнем соціально-економічного розвитку (Івано-Франківська, Миколаївська, Полтавська, Вінницька, Волинська області);

IV тип – регіони з низьким рівнем соціально-економічного розвитку (Рівненська, Хмельницька, Закарпатська, Черкаська, Чернівецька, Сумська, Житомирська області);

V тип – регіони із вповільненим рівнем соціально-економічного розвитку та проблемами розвитку (Херсонська, Тернопільська, Кіровоградська, Чернігівська області);

VI – регіони зі спеціальним статусом (АР Крим, Донецька, Луганська області та м. Севастополь) (рис. 3.9.).

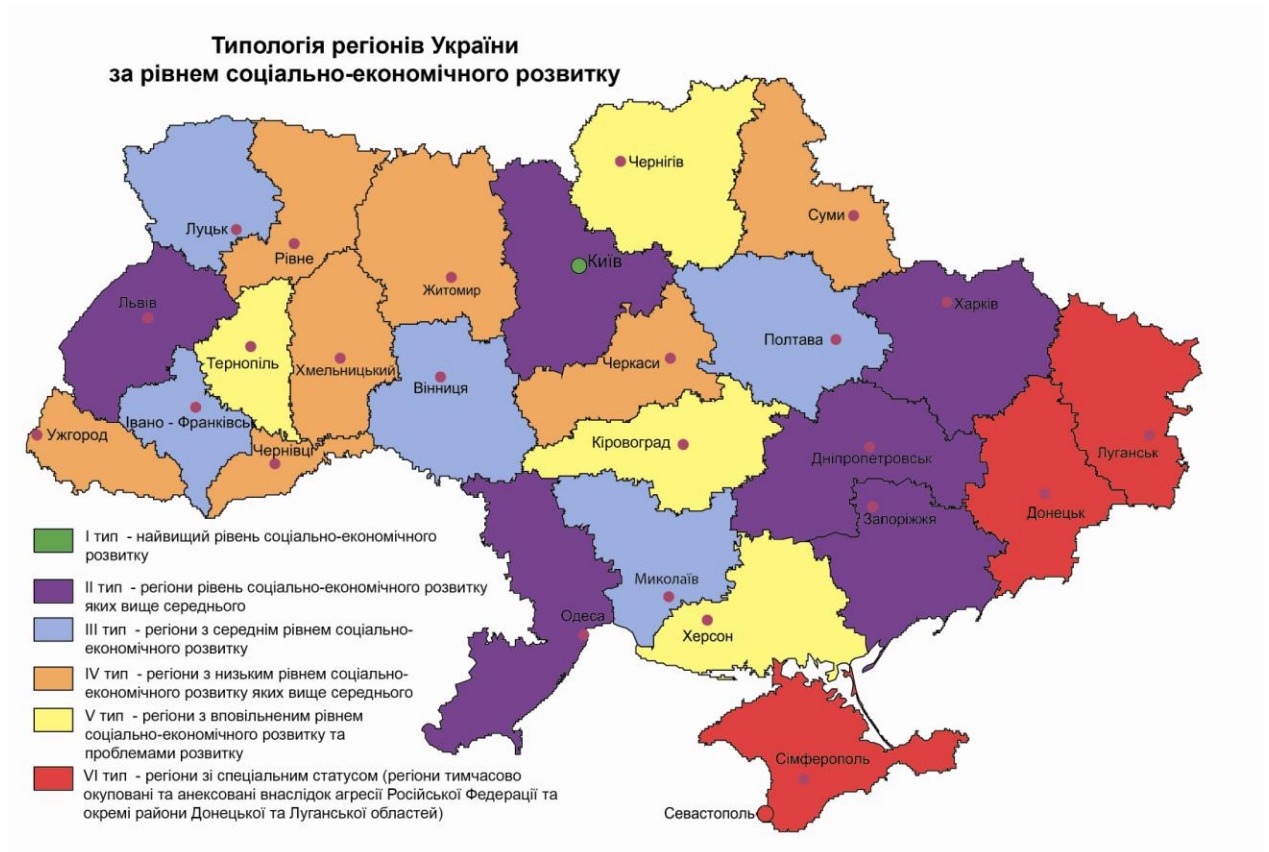

Рис.3.9. Картосхема типології регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку

(побудовано автором за даними [157, 160, 161])

На сьогоднішній день місто Київ є особливим випадком, котрий неможливо порівняти або об'єднати з будь-яким-яким іншим регіоном, саме тому столиця була виділена в окремий тип.

Місто є одним з лідерів з утворення форм самоорганізації населення, проте якщо в інших регіонах форми самоорганізації населення є допомогою у забезпеченні соціально-економічного розвитку, то у столиці існують інші органи, що здійснюють глобальну підтримку. Така велика їх кількість спричинена наявністю комфортного середовища для їх існування (високоурбанізованість регіону, сконцентрованість значної кількості ВНЗів та робочих місць вищого професійно-кваліфікаційного рівня, висока якість життя, високий показник інвестицій, високий рівень технологічної та інноваційної спроможності).

Діяльність форм самоорганізації населення здебільшого має локальний характер (культурно-мистецька діяльність, благодійність, вирішення екологічних проблем урбанізованого міста, певні специфічні напрямки діяльності), підтвердженням чого є велика кількість саме громадських організацій та їх центральних осередків.

До другого типу відносяться високоурбанізовані та високоіндустріальні регіони. Такі регіони займають позиції лідерів в Україні з кількості форм самоорганізації населення у загальноукраїнському рейтингу. У регіонах другого типу здійснюють свою діяльність всі форми самоорганізації населення.

Регіони **другого типу** характеризуються певним феноменом невідповідності між економічними потужностями регіонів та їх показниками соціального благополуччя і якості життя. Регіони, які є лідерами за показниками ВРП, мають найгостріші соціальні проблеми – найвищі рівні депопуляції, смертності (особливо серед чоловіків працездатного віку), еміграції, захворюваності, алкоголізму, криміногенної ситуації, екологічні проблеми, диспропорції щодо розвитку інфраструктури (розвиваються в основному обласні центри та великі міста). Області мають потужне підґрунтя для розвитку самоорганізації (людський капітал, інвестиційну привабливість), проте в регіонах є велика кількість проблем, що потребують вирішення.

Основними проблемними сферами, в яких здійснюють свою діяльність форми самоорганізації населення в цих регіонах, є:

- промислова та житлова інфраструктура, що має незадовільний стан і потребує реконструкції та заміни;
- житлово-комунальне обслуговування багатоповерхових будинків, населення яких не можуть повністю забезпечити послугами ЖЕКи;
- ремонт систем централізованого водопостачання, об'єктів каналізаційного господарства;

- попередження виникнення епідеміологічних ситуацій на об'єктах водопровідно-каналізаційного господарства;
- утилізація та вивезення промислових та побутових відходів;
- підтоплення територій;
- заміщення газу альтернативними видами палива;
- забруднення навколишнього середовища (викиди шкідливих речовин промислових об'єктів);
- охорона здоров'я (акції та програми, спрямовані на зниження кількості хворих ВІЛ/ СНІД, туберкульозу, боротьба з алкоголізмом та наркоманією, реабілітація та відновлення здоров'я учасників військових конфліктів);
- соціальний захист населення (шахтарі, пенсіонери, багатодітні сім'ї, інваліди, постраждалі з зони військових дій, учасники бойових дій та сім'ї померлих та інші);
- діяльність у сфері культури, мистецтва.

Враховуючи, що в регіонах другого типу високий рівень урбанізації, то вище зазначені сфери впливу форм самоорганізації відповідають здебільшого містам і стосуються покращення надання соціально-економічних послуг. Проте не варто забувати про сільські населені пункти, в яких теж присутні проблеми, що потребують вирішення. Сфери впливу форм самоорганізації населення сільських населених пунктів регіонів другого типу дещо відрізняються від сфер впливу міських населених пунктів даного типу і здебільшого стосуються відновлення об'єктів надання соціальних послуг або їх будівництва.

Отже, основними проблемними сферами діяльності форм самоорганізації в селах регіонів другого типу є:

- екологічна ситуація (утилізація відходів та сміття, очисні споруди, покращення якості питної води);
- утеплення та реконструкція об'єктів соціальної сфери (школи, дитячі садки);

- розвиток мережі автомобільних доріг загального користування, місцевого значення, об'їздних доріг у населених пунктах;
- медичне обслуговування (реконструкція, будівництво, утеплення об'єктів медичного обслуговування);
- ремонт та будівництво об'єктів водопостачання;
- розвиток інформаційно-телекомунікаційних послуг (забезпечення мережею Інтернет для надання послуг щодо електронного урядування, електронної освіти).

Третій тип регіонів з середнім рівнем соціально-економічного розвитку поєднує в собі особливості впливу форм самоорганізації населення, що притаманні високоіндустріальним регіонам та регіонам з низьким рівнем соціально-економічного розвитку. Форми самоорганізації населення цих регіонів вирішують ряд проблем, в таких напрямках як:

- житлово-комунальне обслуговування (житлові об'єкти, населення яких не може повною мірою отримати послуги від ЖЕКів);
- упорядкування сміттєзвалищ та утилізація відходів, будівництво очисних споруд;
- приведення у належний стан об'єктів відпочинку (пляжі, сквери, парки);
- ліквідація наслідків природно-екологічних катастроф (повені та зсуви, підтоплення територій);
- реконструкція об'єктів соціальної сфери (утеплення шкіл, дитячих садків, використання енергозберігаючих технологій);
- внутрішня доступність (забезпечення транспортом, будівництво та ремонт доріг місцевого значення);
- медичне обслуговування (реконструкція, будівництво, утеплення об'єктів медичного обслуговування);
- відновлення мереж водопостачання та водовідведення;
- озеленення територій та благоустрій територій;

- освітлення населених пунктів;
- діяльність у туристичній сфері (розширення мережі туристичної інфраструктури);
- доступність до об'єктів роздрібної торгівлі.

Другому та третьому типам регіонів притаманні майже всі види форм самоорганізації населення, меншою мірою благодійні організації.

Четвертий тип охоплює регіони з аграрною спеціалізацією. Дані регіони мають низький рівень урбанізації, а відповідно велику кількість сільських населених пунктів. На сьогоднішній день регіони четвертого типу перебувають в одній з найскладніших ситуацій тому, що при наявності значних ресурсів існує тенденція до зниження соціально-економічного рівня розвитку та добробуту.

Якщо у високоіндустріальних регіонах є великі підприємства, що є значними платниками податків, то сільськогосподарські регіони можуть покладатися на доходи з аграрного сектору. Інфраструктура сільської місцевості даного типу регіонів є досить занедбаною і значно гіршою ніж в урбанізованих регіонах.

На сьогоднішній день в регіонах основними проблемами є низький рівень доходів, трудові міграції, безробіття, занепад соціальної інфраструктури, проблемна демографічна ситуація. Основними напрямками де здійснюють свою діяльність форми самоорганізації населення, є:

- впровадження новітніх енергозберігаючих технологій на базі когенераційних установок з виробництва тепла та енергії з твердих побутових відходів, з відходів лісу, целюлозного виробництва тощо з метою реконструкції і капітального ремонту житлових будинків та об'єктів соціальної сфери;
- екологічна ситуація (будівництво очисних споруд, сміттепереробних підприємств, утилізація та переробка сміття і відходів сільського господарства);

- внутрішня доступність (забезпечення транспортом, ремонт дорожнього покриття);
- утримання в належному стані закладів медичного обслуговування (реконструкція, утеплення об'єктів медичного обслуговування);
- заміна водопровідно-каналізаційних мереж, реконструкція насосних станцій та каналізаційно-очисних споруд ;
- озеленення та благоустрій територій;
- освітлення та теплопостачання населених пунктів;
- здійснення віддаленого надання послуг (інформаційних, торгових, науково-дослідних, освітніх) шляхом використання мережі Інтернет;
- заходи, спрямовані на диверсифікацію видів економічної діяльності на сільських територіях, з метою розвитку джерел надходження додаткових доходів та зниження рівня бідності;
- організація підвезення дітей до шкіл, забезпечення можливостей проходження зовнішнього незалежного оцінювання випускників, забезпечення підручниками та шкільним харчуванням;
- діяльність у сферах культури, мистецтва, національно-етнічної спадщини;
- впровадження інноваційних проектів в аграрній сфері;
- діяльність у туристичній сфері, окремо агротуризм.

У даному типі регіонів переважає вплив органів самоорганізації населення, кооперативів, громадських організацій.

П'ятий тип регіонів є найбільш проблематичним з серйозними проблемами та загрозами.

На сьогоднішній день регіони п'ятого типу мають занепаду економіку та низьку інвестиційну привабливість, демографічну кризу, обезлюднення та вимирання сільських населених пунктів, паралельно з суттєвим природно-ресурсним потенціалом регіону, який не задіяний в повній мірі.

Основним джерелом коштів для регіону є кошти власних підприємств та організацій. У регіонах п'ятого типу найменша кількість форм самоорганізації населення, що в сукупності з неспроможністю населення та органів державної влади виправити ситуацію окреслює досить негативну картину розвитку і перспектив регіону.

Сьогодні найбільший вплив з боку форм самоорганізації населення у цих регіонах був здійснений у сфері енергозбереження, що проявляється в поодиноких ініціативах територіальних громад; підвищенні інвестиційної привабливості регіону; виконанні робіт територіальними громадами у школах, фельдшерсько-акушерських пунктах, клубах і будинках культури, відділеннях зв'язку, дитячих садках; оновленні матеріально-технічної бази лікувальних закладів; реконструкції водопровідних мереж, водонапірних башт, колодязів, відновленні та реконструкції об'єктів житлово-комунального господарства та соціальної сфери; інформуванні населення про їх можливості вирішувати територіальні проблеми шляхом самоорганізації.

У регіонах п'ятого типу найбільш активними формами самоорганізації населення є громадські організації місцевого значення, діяльність яких має оздоровчу та фізкультурно-спортивну, професійну, освітню та культурно-виховну спрямованість. Активну участь у соціально-економічному розвитку здійснюють молодіжні організації, організації з охорони природи, об'єднання ветеранів та інвалідів, організації національних зв'язків, дитячі та жіночі організації.

Нині не можна оминути виокремлення **шостого типу** регіонів, що поєднує в собі території тимчасово окуповані та анексованої внаслідок збройної агресії Російської Федерації (АР Крим, м. Севастополь, окремі райони Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) та територій, які знаходяться під владою українського Уряду, але розташовані в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці (області) з територіями, які окуповані або анексовані. Специфіка такого типу, полягає в зростанні внутрішньорегіональних диспропорціях між територіями, що не є

окупованими та територіями, на яких ведуться бойові дії, а також територіями, що межують з місцями ведення бойових дій та територіями постраждалими від бойових дій.

Допомога цим регіонам надходить як від їх власних (місцевих) форм самоорганізації, так і з інших регіонів країни. На сьогодні всі сфери господарства та соціальної забезпечення цих регіонів потребують допомоги.

Проте основними напрямками, де здійснюють свою діяльність форми самоорганізації населення в регіонах цього типу є:

- відновлення діяльності об'єктів, що забезпечують надання комунальних послуг;

- допомога психологів та працівників медичної сфери з відновлення здоров'я населення, а також підвищення кваліфікації шкільних психологів, педагогів та соціальних працівників;

- забезпечення безпечного освітнього середовища та створення центрів денного догляду за дітьми;

- вирішення санітарно-гігієнічних проблем населення та надання санітарно-гігієнічних товарів;

- забезпечення населення продовольчими товарами та медикаментами;

- здійснення заходів та процедур щодо відновлення пошкодженої інфраструктури (доріг, залізничної інфраструктури, електричних та водопровідних мереж).

Для кількісного виміру взаємозв'язку форм самоорганізації населення та соціально-економічного розвитку регіонів проведено розрахунок коефіцієнту кореляції рангу Спірмена, який показує статистичну залежності між двома змінними і статистичну значущість коефіцієнта кореляції рангів.

Основою для розрахунків є підготовка матриці рангів (таблиця 3.1.)

Для правильності створення матриці була здійснена перевірка обчислення контрольної суми за формулою [142]:

$$\sum_{i=1}^n x_{ij} = \frac{(1+n)n}{2} = \frac{(1+27)27}{2} = 378, \quad (3.1)$$

де n – обсяг сукупності об'єктів. Суми в стовпчиках матриці рівні між собою і контрольною сумою, що є свідченням правильності складення матриці.

Таблиця 3.1.

Розрахунки коефіцієнта рангової кореляції Спірмена
(розрахунки здійснені автором за даними [66, 157, 160, 161])

Регіони (і)	Ранги		Розрахунки	
	Індекс рівня соціально-економічного розвитку (x)	Форми самоорганізації населення (y)	(x-y)	(x-y) ²
АР Крим	5	6	-1	1
Вінницька	14	15	-1	1
Волинська	15	21	-6	36
Дніпропетровська	3	4	-1	1
Донецька	9,5	2	7,5	56,25
Житомирська	23	22	1	1
Закарпатська	19	14	5	25
Запорізька	8	10	-2	4
Івано-Франківська	9,5	13	-3,5	12,25
Київська	4	7	-3	9
Кіровоградська	25	24	1	1
Луганська	17	9	8	64
Львівська	6	3	3	9
Миколаївська	11	11	0	0
Одеська	1	5	-4	16
Полтавська	12	12	0	0
Рівненська	16	23	-7	49
Сумська	22	20	2	4
Тернопільська	26	19	7	49
Харківська	7	8	-1	1
Херсонська	24	17	7	49
Хмельницька	18	18	0	0
Черкаська	20	16	4	16
Чернівецька	21	25	-4	16

продовження таблиці 3.1.

Чернігівська	27	26	1	1
м. Київ	2	1	1	1
м. Севастополь	13	27	-14	196
Суми	378	378	0	618,5

Наступним кроком є розрахунок рангової кореляції Спірмена за формулою:

$$r = 1 - \frac{6 \sum (x - y)^2}{n^3 - n}, \quad (3.2)$$

де n – обсяг сукупності об'єктів, $(x-y)^2$ – різниця рангів i -го об'єкта.

Отже, значення коефіцієнта рангової кореляції Спірмена

$$r = 1 - \frac{3711}{19656} = 1 - 0,188 = 0,812$$

Проте під час ранжування між певними об'єктами неможливо було знайти істотні відмінності за величиною прояву ознаки. У такому випадку такі об'єкти називають *зв'язаними* і присвоюють їм однакові середні ранги, такі щоб сума усіх рангів залишалася такою, як і при відсутності зв'язних рангів. При наявності зв'язних рангів у формулу коефіцієнта рангової кореляції Спірмена вноситься поправка на однакові ранги, у зв'язку з цим формула набуває вигляду:

$$r = 1 - \frac{6 \sum (x - y)^2 + T_x + T_y}{n^3 - n} \quad (3.3)$$

де $T_x = (t^3 - t) + (t^3 - t)$, t – число рангів, які входять у групу однакових рангів змінної x . У нашому випадку $T_y = 0$, так як у змінної y відсутні повторювані ранги.

Отже, значення коефіцієнта кореляції з поправкою на зв'язні ранги таке:

$$r = 1 - \frac{3711 + 12 + 0}{19683 - 27} = 1 - 0,189 = 0,811$$

Коефіцієнт Спірмена приймає будь-які значення в інтервалі $[-1, 1]$. Значущість коефіцієнта кореляції рангів Спірмена перевіряється на основі

t -критерію Стьюдента. Розрахункове значення критерію визначається за формулою:

$$t_p = p \sqrt{\frac{n-2}{1-p^2}} = 0.811 \sqrt{\frac{27-2}{1-0,65}} = 6,9 \quad (3.4)$$

Табличне значення t – критерію Стьюдента при заданому рівні значущості 0,05 і $n-1=25$ ступенях вільності рівне $t_{таб} = 2,06$.

Оскільки розрахункове значення більше табличного ($t_p > t_{таб}$), то робимо висновок про статистичну значущість коефіцієнта кореляції рангів.

Для відбору показників при обрахунках рангів рівня соціально-економічного розвитку регіонів та при визначенні сфер впливу форм самоорганізації населення на соціально-економічний розвиток усіх шести типів регіонів було враховано результати опитування 459 осіб, проведеного серед населення м. Києва та 24 областей (Додаток 3).

Серед усіх опитаних респондентів 57% (263) склали жінки і 43% (196) чоловіки. Осіб з вищою освітою – 364, неповною вищою – 60, середньою – 35.

За соціальним статусом: 45 – студентів, 60 – робітників, 227 – службовців, 48 – пенсіонерів, 29 – непрацюючих.

Кількість опитаних за віковими групами становила: 18-24 років – 58 осіб, 25-35 років – 124 особи, 36-49 років – 195 осіб, 50-60 років – 41 особа, старше 60 років – 41 особа.

Опитаним населенням було визначено основні проблеми, які на їх думку переважають в регіонах України. Такими проблемами є: недостатня громадська активність мешканців – 0,5%, зношеність об'єктів соціальної та виробничої інфраструктури – 5,2%, відсутність можливості самореалізації населення – 0,9%, незадовільний рівень надання комунальних послуг – 8,2%, алкоголізм та наркоманія – 6%, низький рівень доходів – 9,3%, відсутність мотивації до роботи – 3,5%, трудова міграція – 2,7%, демографічна криза – 4,2%, обезлюднення сільських населених пунктів – 3,4%, поганий стан доріг – 12,2%, проблеми зайнятості молоді – 11,2%, низька якість медичного

обслуговування – 15,6%, проблеми з постачання питної води – 8,1%, проблеми з транспортом – 8,7%, інше (громадська активність, екологічні проблеми, отримання освіти, культурно-мистецька діяльність) – 0,2%.

Опитані респонденти висловили думку, що знають про форми самоорганізації населення, але не знайомі з їх діяльністю – 36,3 % осіб, ознайомлені з їх діяльністю – 63,7%. Найбільш поширеними формами самоорганізації на думку населення є ОСББ – 30,6% та громадські організації – 22,4%. Найменший відсоток складають кооперативи – 10,2%, органи самоорганізації населення – 16,7%, благодійні організації – 20,1%. Недовіру до діяльності форм самоорганізації висловили – 42,4 % опитаних (196 осіб), у свою чергу 57,6% опитаних (263 осіб) вважають діяльність форм самоорганізації населення дієвою.

Форми самоорганізації населення є важливим кроком регіонального розвитку, проте самоорганізація населення можлива при бажанні територіальних громад діяти злагоджено та проявляти ініціативу. Однак протягом багатьох років відбувається формування стійкої недовіри особи до всіх оточуючих суб'єктів.

Під час опитування населення загальна картина виглядає так: зовсім не довіряю – 11%, важко сказати, довіряю чи ні – 13,7%, переважно не довіряю – 23,8%, переважно довіряю – 35%, цілком довіряю – 5%, не відповіли – 10%.

Під час опитування серед респондентів спостерігалася певні тенденція, а саме:

- відсутність розуміння, що таке «органи самоорганізації населення»;
- наявність знань про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, але відсутність розуміння його діяльності та мети функціонування;
- складність надання відповіді щодо існування у регіоні їх проживання певних форм самоорганізації населення через відсутність знань з цього питання;

– найбільш обізнаними щодо існування та функціонування форм самоорганізації населення є службовці через зв'язок їх роботи з цими формами, а найменше – студенти;

– на думку респондентів основними проблемними сферами регіонів є сфери, наближені до населення – житлово-комунальна, дорожньо-вуличне покриття, медичне обслуговування, доходи, водночас мало хвилює самореалізація, громадська активність, екологічні проблеми, отримання освіти, культурно-мистецька діяльність;

– переважна більшість респондентів не довіряє оточуючим їх суб'єктам.

Отже, дане опитування ще раз підтверджує низький рівень інформованості населення щодо реалізації громадських ініціатив у місцевому розвитку, зміцнення міжособистісних зв'язків, об'єднання зусиль і інтересів усіх та кожного.

На основі аналізу сфер впливу форм самоорганізації населення можна вибудувати структуру впливу форм самоорганізації населення на соціально-економічний розвиток регіонів України.

Метою впливу форм самоорганізації населення є створення належних умов проживання мешканців, задоволення соціальних, побутових, культурних та інших потреб, реалізація соціально-економічного та культурного розвитку, вирівнювання територіальних диспропорцій та підвищення рівня життя населення.

Суб'єктами впливу в широкому значенні є форми самоорганізації, а в більш вузькому – населення територіальних громад.

Об'єктами впливу є політичні партії, структури органів виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, структури представницьких органів, окремі територіальні громади.

Основними механізмами та процедурами впливу форм самоорганізації населення, є:

– громадське лобіювання на макро- та макрорівні певних нормативно-законодавчих актів та державно-політичних рішень;

- створення сітки форм самоорганізації населення в регіонах України;
- збір інформації, моніторинги, соціальні опитування;
- проведення досліджень і підготовка презентацій;
- публічні консультації та обговорення;
- проведення громадських експертиз, розроблення громадських висновків та стратегій і планів розвитку;
- співпраця з міжнародними організаціями у вигляді проектів і програм соціально-економічного розвитку, спрямованих на вирішення конкретно визначених проблем;
- проведення семінарів, тренінгів, зібрань, засідань;
- участь в громадських слуханнях, що проходять на базі виконавчих органів влади;
- популяризація ідеї самоорганізації населення в засобах масової інформації;
- проведення культурно-мистецьких та спортивних заходів;
- публікації книжкових та газетно-журнальних видань, спрямованих на інформування населення, стосовно ідей самоорганізації населення та механізмів їх впровадження;
- створення інформаційних сайтів з метою обміну досвідом між територіальними громадами;
- створення громадських рад при органах влади тощо.

Основним механізмом впливу самоорганізації населення на соціально-економічний розвиток територій є дії або управлінські рішення через які зацікавлені самоорганізовані групи намагаються вплинути на результат розвитку. В залежності від мети створення та діяльності організаційних форм самоорганізації населення використовуються відповідні методи впливу на прийняття управлінських рішень.

3.3. Основні перспективні напрями самоорганізації населення України

Загальну картину самоорганізації населення в Україні, основні тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення можна проаналізувати через проведення SWOT-аналізу, за допомогою якого можна визначити сильні сторони (S), слабкі сторони (W), можливості (O) та загрози (T) процесу самоорганізації населення в Україні.

На сьогоднішній день *сильними сторонами* самоорганізації населення можна визначити:

- наявність Законів України «Про органи самоорганізації населення», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про співробітництво територіальних громад» та Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, а також удосконалення правового поля діяльності громадянського суспільства;

- збільшення загальної кількості елементів самоорганізації населення протягом останніх років, наявність близько 110552 діючих форм самоорганізації населення на території України;

- зростання самоорганізаційної активності населення та інтенсифікація діалогу між громадянським суспільством і державою;

- наявність системи структурних підрозділів у виконавчих органах, які займаються питаннями самоорганізації населення;

- розвиток самоврядних територіальних громад на основі самоорганізації населення;

- досвід співпраці з міжнародними організаціями.

Слабкими сторонами самоорганізації населення України можна визначити:

- громадська пасивність та низький рівень соціальної мобілізації громадян;

- недостатній рівень розвитку горизонтальних зв'язків між формами самоорганізації населення (проведення спільних заходів, обмін інформаційно-методичним забезпеченням);

- низький рівень довіри в населення до органів влади та населення один до одного;

- фінансову нестабільність та обмеженість фінансових можливостей форм самоорганізації населення;

- відсутність повноцінного матеріально-технічного забезпечення;

- недостатній рівень інформованості та правової освіти частини населення, яка готова брати активну участь у вирішенні місцевих проблем територіальної громади.

Українські територіальні громади мають велику кількість ресурсів, як матеріальних, так і духовних для здійснення самоорганізації населення в Україні з метою покращення рівня розвитку.

Основними важливими *можливостями* для здійснення самоорганізації населення є:

- досвід іноземних та українських колег у сфері самоорганізації населення;

- отримання коштів від міжнародних організацій, донорів, національних інвесторів;

- удосконалення законодавства щодо самоорганізації населення;

- подальший розвиток інституту самоорганізації населення;

- матеріальні, духовно-культурні та трудові ресурси регіонів України.

Основними *загрозами* можна визначити:

- демографічні особливості територіальних громад (велика кількість населення пенсійного віку, участь в самоорганізації населення здебільшого жінок тощо);

- низький рівень активності населення у громадських ініціативах та відсутність віри у позитивні результати спільної дії (психологічний синдром

соціального інфантилізму та соціальної безпорадності, зневіра у можливість захищати свої права);

- низький рівень почуття колективної відповідальності за якість життя суспільства;

- не розуміння ролі форм самоорганізації щодо розв'язання місцевих проблем;

- низький рівень фінансування громадської активності з бюджетів різного рівня, а також зниження рівня доходів населення,

- недостатньо підготовлений кадровий потенціал;

- низький рівень інформаційно-методичного забезпечення населення сільських та віддалених від економічних центрів населених пунктів;

- слабкий потенціал до самоорганізації населення окремих територій (історичні, культурні, природні чинники) та культури участі в громадській діяльності.

З ряду певних причин прийняті в Україні нормативно-законодавчі акти у сфері третього сектору, поки не забезпечили повністю механізм роботи такого інституту громадянської діяльності, як форми самоорганізації населення. Така тенденція негативно вплинула на правову освіту населення, що готове брати активну участь у самоорганізації населення; рівень ефективності взаємодії органів місцевого самоврядування та виконавчої влади; фінансові можливості бюджетів різних рівнів; розроблення законодавчого акту, що міг би регламентував діяльність єдиної форми самоорганізації населення або їх системи.

Для сприяння самоорганізації територіальних громад України під час наукової роботи були розроблені пропозиції щодо покращення рівня самоорганізації населення, що сприятиме задоволенню потреб та інтересів громадян у всіх сферах життєдіяльності на відповідних територіях. Пропозиції були розділені на правові, соціальні та інформаційні.

До правових пропозицій можна віднести:

1. Розроблення нормативно-правових актів щодо самоорганізації населення, її структури, ієрархії та територіального охоплення;
2. Розроблення механізмів співпраці форм самоорганізації населення з місцевою владою, органами виконавчої влади;
3. Залучення громади до розроблення нормативних актів і прийняття рішень на місцевому рівні та гарантії врахування позицій громади.
4. Створення ресурсно-інформаційних центрів з питань самоорганізації або створення структурних підрозділів при виконавчих та місцевих органах влади, які будуть надавати безоплатно консультації з питань самоорганізації населення, правомірності їх утворення та діяльності, участі в проектах міжнародних організацій, співпраці з іншими формами самоорганізації населення, як національних, так і закордонних.
5. Створення фінансових фондів для підтримки життєдіяльності створених або відновлених дрібних об'єктів територіальними громадами в процесі самоорганізації. Наповнення фондів за рахунок коштів громадян, місцевої влади, міжнародних грантів, інвестицій.
6. Підтримка органами влади співпраці територіальних громад з міжнародними урядами, організаціями та донорами у сфері самоорганізації населення.

Пропозиціями соціального спрямування є:

1. Дослідження процесу самоорганізації населення державними науково-дослідними інститутами та вищими навчальними закладами з метою удосконалення теоретичного базису та розробки механізмів використання самоорганізації для покращення життєдіяльності населення.
2. Розроблення відповідної методики збору статистичних матеріалів та загальна методика визначення кількості та специфіки діяльності форм самоорганізації населення України.
3. Виділення або створення аналітичних центрів на основі певних форм самоорганізації або територій, де спостерігається висока концентрація форм самоорганізації населення, які зможуть надавати незалежний фаховий аналіз

тих чи інших місцевих проблем, виносити результати проведених досліджень на громадське обговорення та розробляти ефективні механізми для їх розв'язання.

Інформаційними пропозиціями є:

1. Удосконалення системи обміну інформацією та досвідом між різними громадськими утвореннями, в тому числі між дослідними центрами, організаціями громадянської дії, моніторинговими та іншими групами, діяльність яких направлена на вирішення регіональних та місцевих проблем.

2. Поширення ідей самоорганізації населення у засобах масової інформації та культивування тенденції «популярності» участі в діяльності форм самоорганізації населення (залучення молоді для самореалізації та активної участі у процесах самоорганізації населення).

Отже, проаналізувавши діяльність громадських об'єднань України, що здійснюють самоорганізаційну діяльність, їх кількість та напрями діяльності, слід зазначити, що саме зміни на локальному рівні в сфері місцевого самоврядування на основі самоорганізаційної діяльності населення набуває сьогодні особливого значення.

Удосконалення чинного законодавства з урахуванням пропозицій громадськості та учасників процесу самоорганізації населення в Україні сприятиме створенню реальних можливостей для поширення ідей місцевої демократії, залучення населення територіальних громад до безпосередньої участі у вирішенні місцевих питань та сприятиме наближенню процесу надання якісних та своєчасних відповідних послуг до їх споживача.

Досліджуючи питання самоорганізації населення, можна прослідкувати певні тенденції цього процесу.

Переважаючими тенденціями є:

1. Існування форм самоорганізації населення в муніципальній системі країни (державними органами підтримуються органи самоорганізації населення та об'єднання співвласників багатопверхових будинків,

контролюється діяльність громадських організацій, меншою мірою здійснюється контроль за благодійними організаціями та кооперативами);

2. Формування процесу самоорганізації населення відбувається досить повільним шляхом, навіть враховуючи збільшення з кожним роком кількості форм самоорганізації населення;

3. Останніми роками причиною для утворення форм самоорганізації населення є зростання соціально-економічних проблем, що не можуть повноцінно вирішуватися органами влади;

4. Характерними для утворення певних форм самоорганізації населення є тенденції маргіналізації (участь у страйках, демонстраціях, виступах, що пов'язані із соціальними проблемами (невиплата зарплат, проблеми на робочих місцях, незадоволеність роботою державних органів влади, підтримка того чи іншого політичного діяча або політичної сили та інші);

5. За масштабами своєї діяльності форми самоорганізації більше 82% займають місцевий рівень, 13 % припадає на національний і більше 5% міжнародний рівень, що у свою чергу підкреслює їх найбільшу дієвість на місцевому рівні.

6. Самоорганізаційні об'єднання мають тенденцію у своїй структурі до розпорошеності та дублювання діяльності один одного (особливо громадські організації);

7. Діяльність певних форм самоорганізації населення тяжіє до тоталітарного радянського зразка, або є похідними владних структур;

8. Стартує тенденція до збільшення кількості форм самоорганізації в сільській місцевості, що попередньо діяли у вигляді міжнародних проектів;

9. Впровадження практики залучення форм самоорганізації населення до соціально-економічного розвитку та покращення умов існування жителів територіальних громад;

10. Концентрація форм самоорганізації тяжіє до урбанізованих територій, відповідно у сільській місцевості вплив форм самоорганізації населення значно менший.

На сьогоднішній день можна стверджувати, що здебільшого основні напрями діяльності форм самоорганізації населення спрямовані на вирішення проблемних питань у таких напрямках, як: *соціальний* (соціальний захист, житлова, демографічна, урбаністична, рекреаційна сфера, політика зайнятості населення); *економічний* (промисловість, аграрна сфера), *екологічний*, *гуманітарний* (національно-етнічний, культурний, освітній, міжконфесійний); науково-технічний (інноваційний), *зовнішньоекономічний* (міжнародне співробітництво).

Проте за останні роки діяльність форм самоорганізації значно розширилася і подекуди перепрофілювалася, а саме, посилились напрями розвитку громадських ініціатив: освітньо-культурної діяльності та відродження національно-патріотичного виховання (спрямування на відновлення української історії, культури та патріотизму); відновлення демократичних засад; децентралізації та реформування адміністративно-територіального устрою (участь у ключових реформах країни, добровільне об'єднання територіальних громад); планування розвитку територіальних громад; волонтерська діяльність (підтримка учасників антитерористичної операції на сході України та населення, що проживає на території, де проходять бойові дії); зміцнення міжособистісних зв'язків (об'єднання зусиль громадян в інтересах один одного); відновлення довіри населення до громадських об'єднань.

Розширення кола напрямів діяльності форм самоорганізації населення підвищує розуміння їх ролі у розв'язанні місцевих проблем та поширення практики використання громадянами форм самоорганізації для підвищення свого рівня життя.

Висновки до розділу 3.

1. Самоорганізації населення зосереджуються на трьох рівнях: базовому рівні (сільський населений пункт), місцевому рівні (об'єднана територіальна громада та селище міського типу) регіональному рівні (район, місто,

область). Територіальна організація даної системи представлена у вигляді точкових (поодинокі форми самоорганізації населення, що розміщені на території окремими об'єктами), а подекуди ареальних утворень (м. Київ) та центрів (область, агломерація). Форми самоорганізації населення здебільшого не мають визначеного типу територіальної організації та утворюються розпорошено залежно від ініціативи населення певної території та адміністративного поділу.

2. Регіональний аналіз поширення форм самоорганізації населення в Україні підтвердив наявність значної територіальної диференціації серед регіонів та дав змогу визначити основні центри зосередження форм самоорганізації населення (м. Київ, Донецька, Львівська, Дніпропетровська, Одеська області) та території, що характеризуються відставанням у створенні та діяльності форм самоорганізації населення (Кіровоградська, Чернівецька, Чернігівська області та м. Севастополь).

3. За показником соціально-економічного розвитку визначено шість типів регіонів, а саме: I тип – місто Київ з високим рівнем розвитку; II тип – регіони, рівень соціально-економічного розвитку яких вище середнього (Одеська, Дніпропетровська, Київська, Львівська, Запорізька, Харківська області); III тип – регіони з середнім рівнем соціально-економічного розвитку (Івано-Франківська, Миколаївська, Полтавська, Вінницька, Волинська області); IV тип – регіони з низьким рівнем соціально-економічного розвитку (Рівненська, Хмельницька, Закарпатська, Черкаська, Чернівецька, Сумська, Житомирська області); V тип – регіони із вповільненим рівнем соціально-економічного розвитку та проблемами розвитку (Херсонська, Тернопільська, Кіровоградська, Чернігівська області); VI – регіони зі спеціальним статусом (АР Крим, Донецька, Луганська області та м. Севастополь) та визначено в регіонах основні сфери, де за допомогою діяльності самоорганізації населення вирішуються проблемні питання.

4. Самоорганізаційна діяльність в Україні характеризується різноплановістю процесів своєї діяльності в різних регіонах України, що

спричинена асиметрією рівня соціально-економічного розвитку територій, спеціалізацією господарства територій, громадською активністю та історичним розвитком «культури» самоорганізації населення для забезпечення спільності дій, демографічними показниками, соціальним здоров'ям територіальних громад.

5. На основі SWOT-аналізу визначено сильні сторони самоорганізації населення (вдосконалення нормативно-правової бази, збільшення загальної кількості форм самоорганізації населення, зростання активності населення; наявність системи структурних підрозділів у виконавчих органах, які займаються питаннями самоорганізації населення, досвід співпраці з міжнародними організаціями тощо), слабкі сторони (фінансова нестабільність та обмеженість фінансових можливостей, відсутність повноцінного матеріально-технічного забезпечення, недостатній рівень інформованості та правової освіти тощо), можливості (досвід іноземних та українських колег у сфері самоорганізації населення, удосконалення законодавства в сфері самоорганізації населення, духовно-культурні та трудові ресурси регіонів України тощо), загрози (зниження громадської активності населення у вирішенні проблем місцевого значення, низьке фінансове забезпечення, недостатньо підготовлений кадровий потенціал тощо).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексний науково-теоретичний аналіз суспільно-географічних аспектів самоорганізації населення в Україні з метою дослідження самоорганізації населення в Україні та її впливу на соціально-економічний розвиток регіонів України.

Головними висновками роботи є:

1. Самоорганізація населення в Україні є ініціативною діяльністю населення, спрямованою на об'єднання населення у певні групи для захисту та реалізації різноманітних прав та інтересів, а також вирішення проблемних питань території, на якій вони проживають. Самоорганізація населення проявляється у діяльності форм самоорганізації населення, що є поєднанням певного способу самоорганізаційної діяльності населення, спрямованої на задоволення потреб, інтересів та вирішення окремих питань. Такими формами були визначені громадські організації; благодійні організації; органи самоорганізації населення; об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ), кооперативи.

2. Методика суспільно-географічного дослідження самоорганізації населення включає три взаємопов'язані етапи: теоретико-методичний, на якому розробляється концепція суспільно-географічного дослідження самоорганізації населення; аналітичний, на якому здійснюється аналіз передумов, факторів виникнення та діяльності самоорганізації населення, проводиться аналіз впливу самоорганізації населення на соціально-економічний розвиток регіонів та визначення тісноти їх зв'язку; синтетичний, на якому здійснюється типізація регіонів України за соціально-економічним розвитком регіонів та визначаються сфери впливу самоорганізації населення у відповідних типах регіонів.

3. Основними передумовами розвитку самоорганізації населення в Україні стали: нові напрями розвитку місцевого самоврядування в Україні, світові тенденції розвитку процесу самоорганізації населення, зарубіжний досвід вирішення регіональних проблем силами територіальних громад,

збільшення демократичних ініціатив населення в Україні, зростання соціально-економічних проблем у регіонах, недосконалість адміністративно-територіального устрою; застарілість та низька ефективність соціальної та житлово-комунальної інфраструктури; часткове подолання населенням архаїчного сприйняття діяльності форм самоорганізації населення та інших неурядових організацій.

4. Основними чинниками, що впливають на самоорганізацію населення, є суспільно-географічні (економіко-географічні, соціально-демографічні, управлінські та адміністративно-правові), природно-географічні (природні, екологічні) та історико-географічні. Наразі найвпливовішим є соціально-географічний фактор, який здійснює свій вплив через дію таких чинників, як демографічне навантаження, рівень якості життя, рівень освіченості та рівень урбанізації. За територіальним принципом сприятлива дія цих чинників проявляється найбільше у регіонах з показником соціально-економічного розвитку вище середнього, а саме в м. Києві, Дніпропетровській, Донецькій, Харківській, Львівській, Одеській областях. Несприятлива дія соціально-географічного фактора проявляється в регіонах з негативними показниками цих чинників та низьким рівнем соціально-економічного розвитку, а саме у Херсонській, Чернівецькій, Тернопільській, Кіровоградській, Чернігівській областях.

5. Самоорганізація населення в Україні характеризується специфічною територіальною організацією, що спричинена відсутністю вертикальної підпорядкованості, наявністю принципів горизонтальних зв'язків та горизонтальних відносин, відсутністю особливостей територіальної структури, що притаманні господарським системам. Територіальна організація самоорганізації населення України представлена у вигляді точкових (поодинокі форми самоорганізації населення, що розміщені на території окремими об'єктами), а подекуди ареальних утворень (м. Київ) та центрів (великі міста Донецької, Львівської, Дніпропетровської, Одеської областей). Форми самоорганізації населення здебільшого не мають

визначеного типу територіальної організації та утворюються розпорошено залежно від ініціативи населення певної території та адміністративного поділу на трьох рівнях: базовому рівні (сільський населений пункт), місцевому рівні (об'єднана територіальна громада та селище міського типу) регіональному рівні (район, місто, область).

6. Просторові особливості самоорганізації проявляються в концентрації форм самоорганізації у регіонах із високими показниками загальної кількості населення, високим рівнем урбанізації, наявністю значної кількості об'єктів інфраструктури, історичних та культурних центрів, історичних передумов до самоорганізації населення та освітнього потенціалу населення. Низькі показники форм самоорганізації населення спостерігаються в Україні у регіонах із низьким рівнем соціально-економічного розвитку та демографічними проблемами. Основними центрами концентрації форм самоорганізації населення в Україні є м. Київ, Донецька, Львівська, Дніпропетровська, Одеська області. Регіонами, що характеризуються відставанням у створенні та діяльності форм самоорганізації населення є Кіровоградська, Чернівецька, Чернігівська області та м. Севастополь.

7. Визначено шість типів регіонів за соціально-економічним розвитком та проаналізовано основні сфери регіонів, у яких здійснюють свою діяльність форми самоорганізації населення з метою вирішення проблемних питань соціально-економічного розвитку. Наразі високим рівнем розвитку характеризуються лише м. Київ, Запорізька та Дніпропетровська області. Інші ж регіони потребують створення нового механізму для підвищення рівня соціально-економічного розвитку та добробуту населення, зокрема з використанням практики залучення громадських ініціатив до вирішення територіальних проблем. Особливе занепокоєння викликає виникнення нового типу регіонів – регіони зі спеціальним статусом (АР Крим, Донецька та Луганська області).

8. Проблемними питаннями самоорганізації населення в Україні визначено: демографічні особливості територіальних громад, фінансова

нестабільність та обмеженість фінансових можливостей форм самоорганізації населення, низький рівень інформаційно-методичного забезпечення населення, нерозуміння ролі форм самоорганізації населення у вирішенні місцевих проблем, низький рівень колективної відповідальності за якість життя суспільства та низький рівень соціальної мобілізації.

9. В Україні прослідковується тісний зв'язок самоорганізації населення та сучасних ключових реформ, оскільки самоорганізація населення виступає базисом для розбудови нового адміністративно-територіального устрою на основі об'єднаних територіальних громад; дає можливість заповнити прогалини у наданні соціально-економічних послуг у перехідний період впровадження реформ; виступає ефективним механізмом громадської участі у прийнятті та виконанні рішень органами місцевого самоврядування та формуванні громадського суспільства, що в подальшому сприятиме проведенню реформ в Україні.

10. Проведені в науковій роботі дослідження дають змогу зробити висновок, що форми самоорганізації населення є перспективними об'єднаннями і слугують однією з рушійних сил соціально-економічного та культурного розвитку регіонів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации / Р.Ф. Абдеев.– М.: ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. Абрамов Л.К., Азарова Т.В. Центр місцевої активності для розвитку громад. – Кіровоград: ІСКМ, 2012. - 144 с
3. Аверін М. Метод самоорганізації особистості та його соціально-педагогічні перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/specpsiho/aver/>
4. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983.
5. Бабурин В.Л. Циклические механизмы формирования неоднородности географического пространства России // Социально-экономическая география: традиции и современность / под ред. А.И. Шкириной, В.Е. Шувалова. М.;Смоленск: Ойку- мена, 2009. С. 234–250.
6. Бандалетов В.В. Самоорганизация и организация общества: формы и механизмы взаимодействия // Материалы IV Всероссийского социологического конгресса / ИС РАН, ИСПИ РАН, РГСУ. — М.: ИС РАН, 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.isras.ru/abstract_bank_congress4/2460.pdf
7. Бевзенко Л.Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. - К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – С.38-73.
8. Белоцерковский О.М., Быстрой Г.П., Цибульский В.Р. Экономическая синергетика: вопросы устойчивости. Новосибирск: Наука, 2006. 116 с.
9. Бень О. Т. Інституціоналізація молодіжних громадських організацій у сучасному українському суспільстві (на прикладі м. Львова) : автореф. дис. ... канд. соц. наук. : 22.00.04 / Орислава Теодорівна Бень / Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2008. – 19 с

10. Бердонос В.Д., Свидерская В.В. Синергетические аспекты демографической политики // Стратегия развития Дальнего Востока: возможности и перспективы. Т. 2. Политика и гражданское общество. Хабаровск, 2003. С. 56–60.

11. Буданов В.Г. В поисках законов холизма. Синергетика, универсальный эволюцион и универсальная история: Офіційний сайт С.П. Курдюмова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spkurdyumov.ru/evoluti-onism/v-poiskah-zakonov-holizma-sinergetika/>.

12. Бузгалин, А. В. Самоуправление как новый тип общественных отношений / А. В. Бузгалин // Проблемы местного самоуправления. – 2002. – №1. – С.15-17.

13. Васильев Г. Н. Проблемы индивидуального и коллективного разума / В. Н. Васильев. – СПб. : СПбГУ, 1998. – 176 с.

14. Виды, основные элементы и схемы отношений самоорганизации. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.standard-company.ru/standard-company44.shtml>

15. Виникнення вуличних та квартальних комітетів в УРСР у тридцятих роках ХХ століття [Електронний ресурс] / Наукове товариство Івана Кушніра. – Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/pomoshh-aktivistam/zarubezhnyiy-opyit/viniknennya-vulichnih-ta-kvartalnih-komitativ/>

16. Винокуров Ю.О. Самоорганізація населення – історичний досвід. [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://sd.net.ua/2010/01/15/-samoorganizacija_naselennja__storichnijj_dosvd.html.

17. Винокуров Ю.О. Територіальне громадське самоврядування в Росії: Офіційний сайт Всеукраїнської асоціації сприяння самоорганізації населення [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/pomoshh-aktivistam/zarubezhnyiy-opyit/mizhnarodniy-dosvid-samoorganizatsiyi/>.

18. Відповідь на запит на публічну інформацію до Головного управління статистики у Львівській області від 25.03.2014 № 36-02 ПІ.

19. Відповідь на запит на публічну інформацію до Державної служби статистики України від 01.02.2016 № 15.2-20/151 П.
20. Воротін В.Є. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
21. Ганущак Ю. Реформа територіальної організації влади / [Ю. Ганущак – К.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К. : ТОВ «Софія-А». – 2013. – 160 с
22. Герасимчук З.В., Новосад І.Г. Дослідження підходів до оцінки рівня проблемності розвитку регіонів / Герасимчук З.В., Новосад І.Г. // Сталий розвиток економіки. – 2012. – Вип. 7 (17). – С. 124-127.
23. Глобальный город: теория и реальность / под ред. Н.А. Слуки. М.: Аванглион, 2007. 256 с
24. Гольц Г.А. Транспорт и расселение. М.: Наука, 1981.
25. Горелов Д. Державне фінансування громадських організацій: зарубіжний досвід та рекомендації щодо впровадження в Україні. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/811/>.
26. Грабченко А.І., Федорович В.О., Гаращенко Я.М. Методи наукових досліджень: Навч. посібник. – Х.: НТУ «ХП», 2009. – 142 с.
27. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая) от 30.11.1994 N 51-ФЗ (ред. от 13.07.2015) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.09.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consultant.ru/docum-ent/cons_doc_LAW_5142/.
28. Громадське суспільство та його інститути. [Електронний ресурс] / Всеукраїнська академічна спілка.– Режим доступу: http://aunion-uk.at.ua/index/gromadske_suspilstvo_ta_jogo_instituti/0-4/
29. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія /Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за

науковою ред. В. П. Беха; редкол.: В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.]. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 680 с.

30. Громадське суспільство як основа демократичного розвитку України: аналітична доповідь / Колектив авторів; за заг. ред. Н.В.Грицяк. – К.: НІСД, 2009. – 25 с.

31. Гулевська С. Ф. Самоорганізація населення як спосіб забезпечення соціальних прав громадян / С. Ф. Гулевська // Теорія та практика державного управління. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2011. – Вип. 1. – С. 121-127.

32. Гусейханов М. К., Раджабов О. Р. Концепции современного естествознания: Учебник. – 6-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2007. — С. 491-507

33. Демографічний щорічник «Населення України за 2013 рік». / [відп. за вип. Г.М Тимошенко]. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 296 с.

34. Державне сприяння самоорганізації населення як демократична форма управління місцевим соціально-економічним розвитком / Сейтосманов А.С.// Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. - Вип. 45 (3). – С. 500-509.

35. Динаміка Індексу регіонального людського розвитку, 2004-2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/arhiv/-2014_IRLR_dynamics.zip.

36. Держалюк О. Динаміка та розширення спектру діяльності громадських організацій як складові демократизації українського суспільства: Аналітична записка [Електронний ресурс] / О. Держалюк. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/May08/03.htm>.

37. Дорошенко В.І., Олійник С.Л. Оцінка чинників виникнення та діяльності форм самоорганізації населення в Україні // Економічна та

соціальна географія: Наук. зб./ [Ред.кол.: С.І. Іщук (відп.ред.) та ін.]. – 2014. – Вип. 2 (70). – С.91-99.

38. Дорошенко В. И., Олейник С.Л. Оценка влияния форм самоорганизации населения в Украине на региональное развитие / В.И. Дорошенко, Олейник С.Л. // Могилевский меридиан. – 2015. – Т.15-16. – Вып.1-2 (31-32). С.33 – 39.

39. Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ: аналітична допомога. / О.В. Шевченко, В.І. Жук, К.Г. Юрченко, О.А. Баталов [та ін.]; За заг.ред. Д.І. Олійник. – К.: НІСД, 2015. – 116 с. – (Серія «Регіональний розвиток», випуск 3).

40. Єдиний державний реєстр Міжнародних організацій, членом яких є Україна: Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс] / МЗС України – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/io-register>.

41. Жидков М.А., Павловський В.Ф., Сеїтосманов А.С., Аметов М.Д. Програма тематичного коротко термінового семінару «Застосування механізмів розвитку самоорганізації населення як основи ефективного місцевого самоврядування». Програма розвитку та інтеграції Криму ПРООН. – Сімферополь, 2009, 16 с.

42. Жители и дома, Организации Третьего сектора в жилищной сфере. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.up.mos.ru/-ObIntSaj/zitdom/kniga-ii.htm#ann1>.

43. Заблотовська Н. Індекс розвитку людського потенціалу як основний чинник добробуту населення Вінницької області.

44. Заблотовська Н.В. Сучасні особливості формування та розвитку Хмельницької міжрайонної системи розселення / Н.В.Заблотовська, І. В. Левіцька / Науковий вісник Чернівецького нац-го ун-ту: Збірник наукових праць. Чернівці: Чернівецький нац.ун-т, 2013. - Вип. 672-673: Географія. - 184 с. - С. 92-95.

45. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 р. №5073-VI // Відомості Верховної Ради України, 2013, №25, ст. 252: Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.

46. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України, 2013, № 1, ст.1: Офіційний сайт Верховної ради України [Електронний ресурс] / Верховна рада України – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

47. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» 05.02.2015 № 157-VIII // Відомості Верховної Ради України, 2015, № 13, ст.91: Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна рада України – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>.

48. Закон України «Про кооперацію» від 10.07.2003 № 1087-IV // Відомості Верховної Ради України, 2004, № 5, ст.35: Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>.

49. Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України, 1997, № 24, ст.170: Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97%D0%B2-%D1%80/page>.

50. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р. № 586-XVI // Відомості Верховної Ради України, 1999, № 20-21, ст.190: Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/586-14/page>

51. Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29.11.2001 № 2866-III // Відомості Верховної Ради України,

2002, № 10, ст.78: Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-14/page>.

52. Закон України «Про органи самоорганізації населення» від 11.07.2001р. № 2625-III // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 48, ст.254: Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2625-14>.

53. Закон України «Про органи самоорганізації населення»: науково-практичний коментар/ за заг. ред. О.С. Орловського, А.С. Крупника, Н.В. Мішиної, К.В. Терзіанової. – Одеса: ПП «Євродрук», 2012. – 192 с.

54. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» 17.06.2014 № 1508-VII // Відомості Верховної Ради України, 2014, № 34, ст.1167: Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>.

55. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» 17.03.2011 № 3166-VI // Відомості Верховної Ради України, 2011, № 38, ст.385: Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3166-17/page2>

56. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України – 2013: Офіційний сайт проекту Фонду «Ефективне управління» [Електронний ресурс] / Проект Фонду «Ефективне управління». – Режим доступу: http://debaty.org/uploadfiles/ckfinder/files/reports/2013/FEG_report_2013_body_ukr_web.pdf.

57. Звіт Проекту ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на громаду-2010»: Офіційний сайт Проекту ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на громаду» [Електронний ресурс] / Місцевий розвиток орієнтований на

громаду (I фаза). – Режим доступу: <http://www.cba.org.ua/one/ua/library/project-reports>

58. Здіорук О. Можливості впливу органів самоорганізації населення на вирішення проблем місцевого розвитку: Офіційний сайт інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. / Інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://old.niss.go-v.ua/Monitor/Juli08/20.htm>.

59. Игнатов В.Г., Бутов В.И. Регионоведение и управление. – М.: Тесса, 2000. – 416 с.

60. Індекс сталого розвитку організацій громадського суспільства України в 2013 році [Електронний ресурс] / Творчий центр ТЦК. – Режим доступу: http://ccc-tck.org.ua/storage/books/2013_ukraine_ukr.pdf.

61. Інтегральний індекс регіонального людського розвитку: Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. [Електронний ресурс] / Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. – Режим доступу: http://www.idss.or-g.ua/ukr_index.html.

62. Іщук С.І. Розміщення продуктивних сил: (теорія, методи, практика) / С. І. Іщук. – К.: Європейський університет, 2002. – 216 с.

63. Каледин Н.В. Проблемы и принципы теоретизации общественной географии // Теория социально-экономической географии: современное состояние и перспективы развития: / под ред. А.Г. Дружинина, В.Е. Шувалова. Материалы Междунар. науч. конф. (Ростов-на Дону, 4 – 8 мая 2010 г.). Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2010. С. 49–56.

64. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем. Пер. с англ. под ред. В. Г. Трилиса. – К.: «София»; М.: ИД «София», 2003. – 336 с.

65. Капустин В. С. Введение в теорию социальной самоорганизации / В.С. Капустин. – М.: РАГС, 2003.

66. Кількість суб'єктів в ЄДРПУ за організаційно-правовими формами господарювання за регіонами за період 2009-2013 рр.: Відповідь Державної

служби статистики України на інформаційний запит від 04.06.2013 №15.1-20/725 П.

67. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. – М.: Наука, 1994. – 236 с.

68. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Синергетика как новое мировидение: диалог с И.Пригожиным // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С.3-20.

69. Корнієвський О.А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки України: дис. док. політ. наук: 23.00.02 / Олександр Анатолійович Корнієвський. – К., 2011. – 415 с.

70. Крищук Ю.В. Методика дослідження стану соціально-економічного розвитку регіонів, що потребують стимулювання / Крищук Ю.В. / Економічні науки. Серія. Регіональна економіка зб. наук. пр. Луцький національний технічний університет. – Луцьк, 2012. – Вип. 9 (35). Частина I.

71. Кузнецов И. Н. Научное исследование: Методика проведения и оформление – 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К0», 2006. – 460 с.

72. Лановик Б .Д. Історія України: навчальний посібник / Б .Д. Лановик, М .В. Лазарович. – К.: Знання-Прес, 2001. –698 с.

73. Лендбел М.О. Правові можливості для формування допоміжних рівнів та органів самоорганізації у країнах Європи: досвід для України. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/952/>.

74. Лисенко І. М. Розвиток територіальних громад як умова формування громадянського суспільства в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ілля Миколайович Лисенко; Тавр. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2011. – 20 с.

75. Лукашенко А. А. Зарубіжний досвід застосування інституту самоорганізації населення та його адаптація в Україні / А. А. Лукашенко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної ради України. – 2010. – №2. – С. 15-21.

76. Маврикиди Ф.И. Целостная картина мира. Самоорганизация. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chronos.msu.ru/old/TE-RMS/mavrikidi_samoorganizatsia.htm.

77. Маженина Е.А. Социальная самоорганизация: специфика, соотношение с организацией // Материалы IV Всерос. науч. семинара «Самоорганизация устойчивых целостностей в природе и обществе». – Томск: Спектр, 2000.

78. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: Монографія / О.В. Макарова; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 244 с.

79. Мальковец Н.В. Самоорганизация населения как важнейший фактор эффективности местного самоуправления/ Н.В. Мальковец // Материалы четвертого научного семинара «Самоорганизация устойчивых целостностей в природе и обществе». Томск. Спектр, 2000. - С.172-175.

80. Мартынов В.Л. Пространственная самоорганизация общества: взаимосвязи и взаимодействия: автореф. Дис... д-ра. геогр. наук. СПб. 2002. 32 с.

81. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 253 с.

82. Минеев В.В. Введение в историю и философию науки: учебник для вузов. Изд. – 4-е, перераб. и доп. – М. Берлин: Директ-Медиа, 2014. – 639 с.

83. Мишина Н. В. Самоорганизация населения: британский опыт / Н. В. Мишина // Соседский вестник. – 2007. – № 8. – С. 5.

84. Місцевий розвиток, орієнтований на громаду: умови та перешкоди: Офіційний сайт Проекту ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на

громаду – 2» [Електронний ресурс] / Місцевий розвиток орієнтований на громаду – 2. – Режим доступу: http://www.cba.org.ua/one/images/stories/documents/CBA_publications/CBA_UKR.pdf

85. Мішина Н. В. Конституційно-правове регулювання діяльності органів самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження: Монографія / Н. В. Мішина – Одеса : Друкарський дім, 2009. – 298 с.

86. Мішина Н. В. Органи самоорганізації населення та громадські організації в Україні: порівняльне дослідження правового статусу / Н. В. Мішина // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць Одеського регіонального інституту державного управління. – 2006. – № 1. – С. 179–184.

87. Мішина Н. В. Органи самоорганізації населення як елемент системи місцевого самоврядування в Україні / Н. В. Мішина // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць Одеського регіонального інституту державного управління. – 2005. – № 4. – С. 200–206.

88. Мішина Н. В. Органи самоорганізації населення як компонент міського середовища / Н. В. Мішина // Регіональна політика на сучасному етапі державотворення: проблеми децентралізації, ризики та перспективи впровадження: матеріали щоріч. загальноінстит. наук.-практ. конф. 31 жовтня 2006 року. – О.: ОРІДУ НАДУ, 2006. – С. 162–166.

89. Многумуж Н. Зарубіжний досвід самоорганізації населення: Дискуссионный клуб САММИТ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dc-summit.info/temy/vneshnjaja-politika/2325-zarubizhnyj-dosvid-samoorganizacii-naselennja.html>.

90. Моисеев Н.Н. Растворение с простотой . М.: Аграф, 1998. – 472 с.

91. Моніторинг діяльності органів місцевого самоврядування щодо створення умов для розвитку громадських організацій та органів самоорганізації населення. Аналітичний звіт за підсумками виконання проекту «Вплив місцевої влади на розвиток третього сектору» /

В.І. Брудний, А.С. Крупник, О.С. Орловський. – Одеса: ХОББІТ ПЛЮС, 2008. – С. 44.

92. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2012 рік: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rv.gov.ua/sitenev/data/upload/files/1/mon.pdf>.

93. Новохацький В. Д. Неурядові організації як фактор розбудови громадського суспільства в Україні : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Новохацький Володимир Дмитрович. – Дніпропетровськ, 2005. – 189 с.

94. Нанівська В. Розвиток недержавних організацій в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icps.com.ua/files/articles/36/71/ngo_development_ukr.pdf.

95. Неделько С.И., Шомина Е.С. Самоорганизация населения как практика местного самоуправления / С.И. Неделько, Е.С. Шомина // Полития. 2004. - № 4. - С. 198-211.

96. Недобега О.О. Система моніторингу соціально-економічного розвитку регіону / О.О. Недобега // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка. – 2011. – Вип. 5 (2). – С. 34–40.

97. Нестеренко Г. О. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення: Монографія. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 360 с.

98. Нудельман В.І. Вдосконалення адміністративно-територіального устрою України / В. Нудельман // Регіон. Економіка. 2001 – №3. – С.126-130.

99. Об'єднання Співвласників Багатоквартирного Будинку: практичні поради / Практичний посібник / ІНСТИТУТ МІСТА. – Львів, 2011. – 128с.

100. Олейник С.Л., Дорошенко В.И. Самоорганизация населения как элемент социально-экономического развития Украины // Географический вестник Пермского государственного национального исследовательского университета. [Глав. ред.: д.г.н., профессор А.И. Зыряновъ]. – 2015. – Вып. 1(32)/2015. – С.21-29.

101. Олійник С.Л. Зарубіжний досвід місцевої самоорганізації населення для України // Економічна та соціальна географія: Наук. зб./ [Ред.кол.: С.І. Іщук (відп.ред.) та ін.]. – 2012. – Вип. 1 (64). – С.106-110.

102. Олійник С.Л. Історія виникнення органів самоорганізації населення України: суспільно-географічний аспект // Економічна та соціальна географія: Наук. зб./ [Ред.кол.: С.І. Іщук (відп.ред.) та ін.]. – 2013. – Вип. 2 (67). – С.75-82.

103. Олійник С.Л. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) як сучасний механізм реорганізації житлово-комунального господарства України // Економічна та соціальна географія: Наук. зб./ [Ред.кол.: С.І. Іщук (відп.ред.) та ін.]. – 2012. – Вип. 2 (65). – С.105-110.

104. Олійник С.Л. Самоорганізація населення в соціальній системі / Олійник С.Л. // Географія та туризм: Наук. зб. – К., 2012. – Вип. 22. – С. 226-233.

105. Олійник С.Л. Теоретичні засади самоорганізації населення в Україні / Олійник С.Л. // Географія та туризм: Наук. зб. – К., 2012. – Вип. 18. – С. 233-240.

106. Олійник С.Л. Територіальна структура самоорганізації населення в Україні // Економічна та соціальна географія: Наук. зб./ [Ред.кол.: Я.Б. Олійник (відп.ред.) та ін.]. – 2015. – Вип. 2 (72). – С.25-30.

107. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії: Навч. пос. / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К. : Знання, 2000. – 204 с.

108. Орловський О.С. Правовий статус органів самоорганізації населення.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / О. С. Орловський. – Одеса, 2004. – 20 с.

109. Основы социальной самоорганизации населения: учеб.-метод. комплекс для студентов по специальности «Государственное и муниципальное управление» / сост. Н. М. Филиппова, И. Ш. Рысаев, Р. Н. Сулейманов. – Уфа: БАГСУ, 2008. - 75 с.

110. Остром Е. Керування спільним: еволюція інституцій колективної дії / Еліно́р Остром ; [пер. з англ. Т. Монтян]. – Київ : Наш час, 2012. – 398 с.

111. Офіційний сайт Всеукраїнської громадської організації «Асоціація сприяння самоорганізації населення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://samoorg.com.ua>.

112. Офіційний сайт Міжнародного фонду «Відродження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irf.ua/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=1.

113. Офіційний сайт Програма розвитку ООН (ПРООН) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undp.org>.

114. Офіційний сайт Швейцарсько-українського проекту «Підтримка децентралізації в Україні» (DESPRO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irf.ua/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=1.

115. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: Посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів /М.М. Паламарчук, О. М. Паламарчук – К Знання 1998. – 416 с.

116. Палеха Ю.М. Формування систем розселення в схемах планування територій Донецької та Луганської областей // Досвід та перспективи розвитку міст України. – 2013 – №25. – С.86-97.

117. Парфенов К.Б. Самоорганизация населения в трансформированой социальной системе: дис.канд.социол.наук: 22.00.04: Хабаровск, 2003, 169 с.

118. Паспорти житлово-комунального господарства України та областей станом на 01.08.2014: Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс] / Мінрегіон – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/zhkh/reforma-zhitlovo-komunalnogo-gospodarstva/pasport-zhitlovo-komunalnogo-gospodarstva-ukrayini-ta-oblastey-stanom-na-01-08-2014-234238/>.

119. Пеліванова Н. Досвід і проблеми взаємодії органів самоорганізації населення, місцевої влади та бізнесових структур. Аналітична записка: Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/September09/9.htm>.

120. Пеліванова Н. Зарубіжний досвід правового регулювання питань управління багатоквартирним будинком: можливості застосування в Україні. Аналітична записка: Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1162/>.

121. Пеліванова Н. Місцева самоорганізація населення: зарубіжний досвід для України. Аналітична записка: Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/264/>.

122. Пеліванова Н. Органи самоорганізації населення в Україні як інститути місцевого самоврядування та громадянського суспільства / Н. Пеліванова // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. - 2011. - Вип. 2. - С. 321-331.

123. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії. – К.: Вища школа, 1996. – 232 с.

124. Позняков А.В. Объективность самоорганизации и субъективность ее интерпритации // материалы IV Всерос. науч. семинара «Самоорганизация устойчивых целостей в природе и обществе». – Томск: Спектр, 2000.

125. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні/ О.Ю. Вінніков, А. О. Красносільська, М. В. Лациба; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: [Агентство «Україна»], 2012. – 80 с.

126. Перцик Е.Н. Географія городов (геоурбаністика): учеб. пособие для географ. спец. вузов. – М.: Высшая школа, 1991 – 320с.

127. Попов С.М. Синергетична концепція самоорганізації: теоретико-методологічний аналіз/ С.М. Попов //Гілея (науковий вісник): зб. наук. пр. – К.: Вид-во УАН ТОВ «НВП» «ВІР», 2010.- Вип. №41 (№11).- с. 247-257.

128. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 153 «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги»: Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/-/control/uk/publish/article?art_id=198831&ca-t_id=178137.

129. Поступна О. В. Громадська теорія місцевого самоврядування як теоретична конструкція організації політико-правового інституту народовладдя / О. В. Поступна // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 2. – С. 304 – 310.

130. Практичний посібник з питань формування спроможних громад: Офіційний сайт Всеукраїнської асоціації органів місцевого самоврядування «Асоціація міст України» [Електронний ресурс] / Проект «Ініціатива захисту прав та представлення інтересів місцевого самоврядування в Україні» (USAID). – Режим доступу: http://auc.org.ua/sites/default/files/posibnik_gromadi_0.pdf

131. Пригожин И., Николис Г. Самоорганизация в неравновесных системах: От диссипативных структур к упорядоченности через флуктуации.– М.: Мир, 1979. – 512 с.

132. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: Пер. с англ./ Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.

133. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2013. – 576 с.

134. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право: навчальний посібник/ Н.В. Пронюк.- К.: КНТ, 2008.- 344 с.
135. Проценко Т. Деякі організаційно – правові аспекти діяльності органів самоорганізації населення.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=12&d=447>
136. Раєвнева О. В., Бобкова О. Ю. Диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів України: інструментарій оцінювання та регулювання: Монографія. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2014. – 264 с.
137. Регіональне управління: підручник. / За заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого; Національна академія державного управління при Президентові України, Кафедра регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом. – К.: НАДУ, 2014. – 512 с.
138. Реєстр громадських формувань: Офіційний сайт Державної реєстраційної служби України [Електронний ресурс] / Державної реєстраційної служби України. – Режим доступу: <http://rgf.informjust.ua/>.
139. Рейтинг Інвестиційної привабливості регіонів (2013 рік): Інвестиційний портал Львівської області [Електронний ресурс] / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – Режим доступу: http://www.invest-lvivregion.com/UserFiles/File/Rejting_invest.pdf.
140. Рейтинг Інвестиційної привабливості регіонів (2014 рік): Інститут економічних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс] / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – Режим доступу: <http://www.ier.com.ua/ua/projects/?pid=4254>.
141. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>.
142. Руденко В.М. Математична статистика.– К.: Центр учбової літератури, 2012. – 304 с.

143. Рыжкова И.В. Международный проект как инновационная форма деятельности современного университета. Журнал Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена «Народное образование. Педагогика», 2009, №87.

144. Сборник материалов Второй всеукраинской научно-практической конференции по вопросам самоорганизации населения «Развитие органов самоорганизации населения в Украине: проблемы теории и практики», Одесса, 3-4 марта 2007 года / Под ред. В.И. Брудного, А.С. Крупника, А.С. Орловского. – Одесса: ХОББИТ ПЛЮС, 2007. – С. 33-37.

145. Сидоркина З.И. Возможности самоорганизации населения на региональном уровне // Материалы четвертого Всероссийского науч. семинара «Самоорганизация устойчивых целостностей в природе и обществе». Томск: Спектр: ИОА СО РАН, 2000. С. 185–189.

146. Сидоркина З.И. Социально-географические аспекты самоорганизации населения // География и природ. ресурсы. – 2007. – № 2. – С. 118–122.

147. Сидоркина З.И. Территориальная организация и социальная самоорганизация населения в слабозаселенном регионе. Владивосток: Дальнаука, 2014. – 240 с.

148. Силкин К.Ю. Геоинформационная система Golden Software Surfer 8: учебное пособие / Ю.К. Силкин. – Воронеж: Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета, 2008. – 65 с/

149. Соціально-економічна географія / За ред. О. Шаблія. – Львів: Світ, 1994.

150. Социально-экономическая география: понятия и термины. Словарь-справочник. Отв. ред. А.П. Горкин. – Смоленск: Ойкумена, 2013. – 328 с.

151. Стан локальної демократії в містах України: роль громад та органів місцевого самоврядування. Аналітичний звіт за підсумками виконання проекту «Моніторинг діяльності органів місцевого самоврядування у сфері розвитку локальної демократії» / Під ред. В.І. Брудного,

А.С. Крупника, О.С. Орловського. – Одеса: ХОББІТ ПЛЮС, 2008. – С. 38.

152. Статистичний бюлетень «Громадські організації в Україні у 2013 році» / [відп. за вип. І.В Калачова]. – К.: Державна служба статистики України, 2014. –151 с.

153. Статистичний бюлетень «Житловий фонд України у 2013 році» / [відп. за вип. І.В Калачова]. – К.: Державна служба статистики України, 2014. –90 с.

154. Статистичний бюлетень «Регіональний людський розвиток 2013». / [відп. за вип. О.О Кармазіна]. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 62 с.

155. Статистичний збірник «Валовий регіональний продукт за 2013 рік» / [за редакцією І. М. Нікітіної]. – К. : ДП Інформаційно-аналітичне агентство, 2014. – 127 с.

156. Статистичний збірник «Доходи та витрати населення за 2013 рік за регіонами України» / [за редакцією І. М. Нікітіної]. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 106 с.

157. Статистичний збірник «Регіони України 2014» (II частина) / [за редакцією О. Г. Осауленка]. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 733 с.

158. Статистичний збірник «Соціальні індикатори рівня життя» / [відп. за вип. О.О. Кармазіна]. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 215 с.

159. Статистичний збірник «Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України/ [відп. за вип. О.О Кармазіна]. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 187 с.

160. Статистичний збірник «Україна у цифрах у 2013 році» / [за редакцією О. Г. Осауленка]. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 240 с.

161. Статистичний щорічник України за 2013 рік/ [за редакцією О.Г. Осауленка]. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 534 с.
162. Створення та діяльність об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Практичний посібник / Інститут місцевого розвитку.— Київ, 2007.— 288 с.
163. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком : навч.посіб. Д.М. Стеченко - К: Вища школа, 2000. - 223с.
164. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.
165. Сухомлинов Н.Р. Страна и государство: две стороны одного процесса // материалы IV Всерос. Науч. семинара «Самоорганизация устойчивых целостей в природе и обществе». – Томск: Спектр, 2000.
166. Теслюк Р. Т. Умови та чинники якості життя населення / Р. Теслюк // Вісник Львів. ун-ту. Серія географічна. – 2007. – Вип. 34. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка. – С. 286–291.
167. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навчальний посібник / О. Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с.
168. Топчієв О. Г. Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики: Навч.-метод. посіб. / О.Г. Топчієв, Т.М. Безверхнюк, З.В. Тігенко: Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Одес. рег. ін-т. держ. упр. – О.: ОРІДУ НАДУ, 2005. – 224 с.
169. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії.: Навч. посіб. для студ. геогр. спец. вищ. навч. закладів / О.Г.Топчієв. – О.: Астропринт. 2001. – 559 с.
170. Трепалюк А. Краткий обзор развития гражданского участия в странах Европы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://samoorg.com.ua/pomoshh-aktivistam/zarubezhnyiy-opyit/kratkiy-obzor-razvitiya-grazhdanskogo//>.

171. Указ Президента України № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>.

172. Факторний аналіз в STATISTICA (блог) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.statosphere.ru/blog/108-statfactor.html>.

173. Федеральный закон от 6 октября 2003 года № 131-ФЗ «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.base.spin-form.ru/show_doc.fwx?Regnom=5062.

174. Фінансова децентралізація в дії. Інформація про об'єднані територіальні громади, у яких на 25 жовтня 2015 року відбулися місцеві вибори: Офіційний сайт Міністерства регіонального розвитку будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс] / Мінрегіон – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/regional-dev/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/dobrovil-ne/ob-yednani-terytorial-ni-hromady/finansova-detsentralizatsiya-v-diyi/>.

175. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным явлениям / Г. Хакен. – М. : Мир, 1991. – 240 с.

176. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. – М.: Мир, 1985. – 424 с.

177. Ханин С.Е. Поиск путей развития социально-экономической географии // Теория социально-экономической географии: современное состояние и перспективы развития: материалы Междунар. науч. конф. (Ростов-на-Дону, 4–8 мая 2010 г.) под ред. А.Г. Дружинина, В.Е. Шувалова. Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2010. С. 126–134.

178. Хиценко В.Е. Самоорганизация: элементы теории и социальные приложения. М.: КомКнига, 2005. – 224 с.

179. Хорев Б.С. Территориальная организация общества (актуальные проблемы регионального управления и планирования в СССР) / Б.С. Хорев. – М.: Мысль. 1991 – 320 с.

180. Чернавский Д.С. Синергетика и информация. Динамическая теория хаоса, М.: Наука, 2001. - 105 с.
181. Чернавский Д.С. Проблема происхождения жизни и мышления с точки зрения современной физики // Успехи физических наук. 2000. Т. 170. №2. С. 157-183.
182. Чисельність наявного населення та кількість сільських населених пунктів в Україні: Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
183. Чунаєв О. Органи самоорганізації в столиці. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politikan.com.ua/2/10/0/57063.htm>.
184. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: Львів, нац. ун-т ім. І. Франка, 2001.
185. Шаблій О.І. Математичні методи в соціально-економічній географії: Навч. видання / О. І. Шаблій. – Львів: Світ, 1994. – 304 с.
186. Шупер В.А. Влияние синергетики на географическое мировоззрение // Изв. РАН. Сер. геогр. 2001. №2. С. 23–30
187. Щербань Т. Підвищення значення та ролі органів самоорганізації населення в системі місцевого самоврядування / Т. Щербань // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. - №2. – С.84-91.
188. Эйген М. Самоорганизация материи и эволюция биологических макромолекул. М.: Мир, 1973. - 214 с.
189. Boonstra, B., & Boelens, L. (2011). Self-organization in urban development: Towards a new perspective on spatial planning. *Urban Research & Practice*, 4(2), 99-122.
190. Hayton D. J. *The law of trusts* / 4th ed. – London: Sweet & Maxwell, 2003. – 215 p. (Британия)
191. Jantsch E. *The Self-organizing universe: science a human implications of the emerging paradigm of evolution*. Oxford, 1980.

192. Portugali J., Benenson I., Omer L. Sociospatial Residential Dynamics: Stability and Instability Within a Self-organizing City // Geographical Analysis. 1994. Vol. 26, № 4. P. 321 – 340.
193. Portugali, J. Self-organisation and the city. Berlin: Springer. 2000.

ДОДАТКИ

Додаток А

Кількість форм самоорганізації населення в Україні у 2013 році*

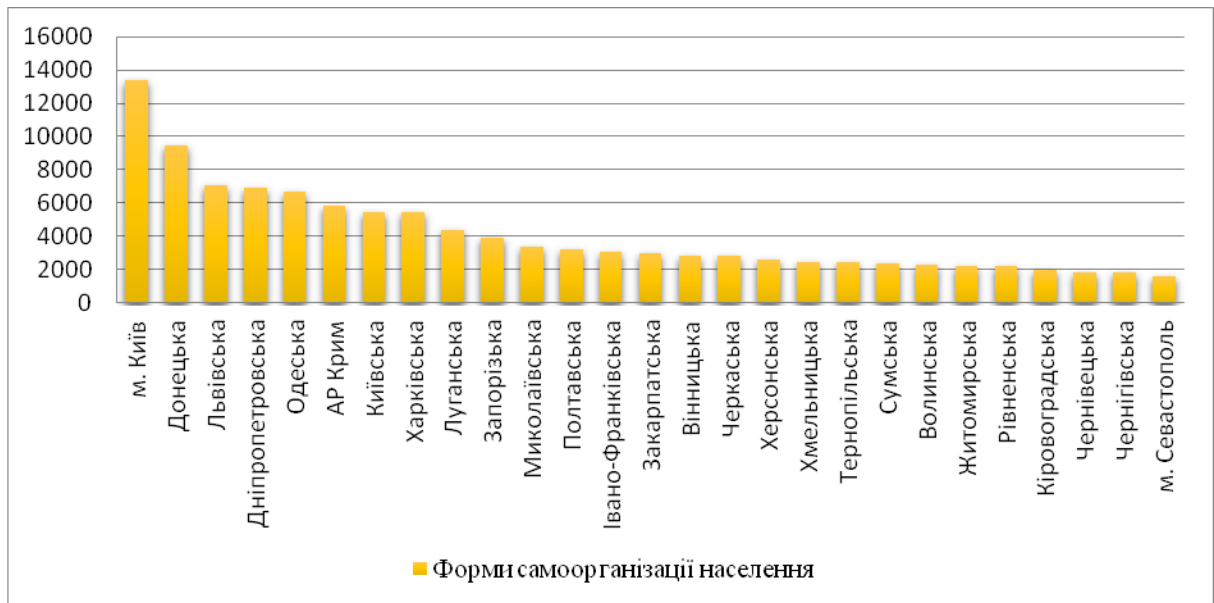

Рис.Б.1. Кількість форм самоорганізації населення за регіонами України станом на 2013 рік [66]

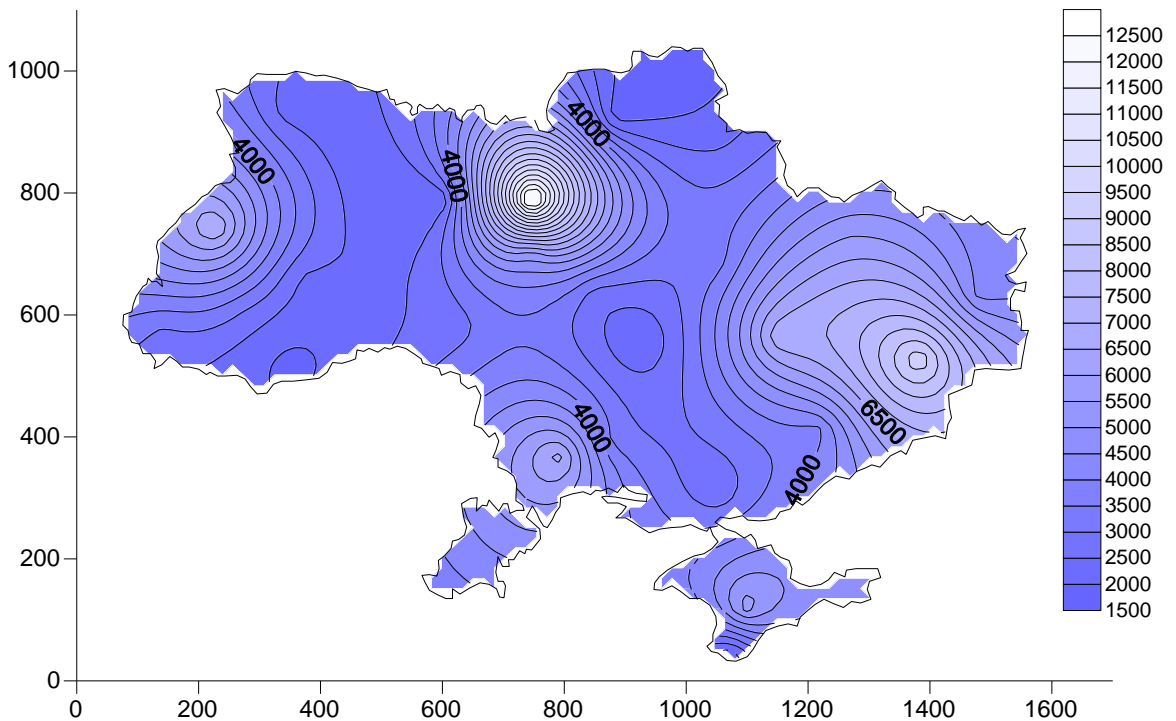

Рис.Б.2.Картосхема концентрації форм самоорганізації населення України (станом на кінець 2013 року)

* розроблено автором за даними [66]

Додаток Б
Форми самоорганізації населення
(2009-2015 роки) *

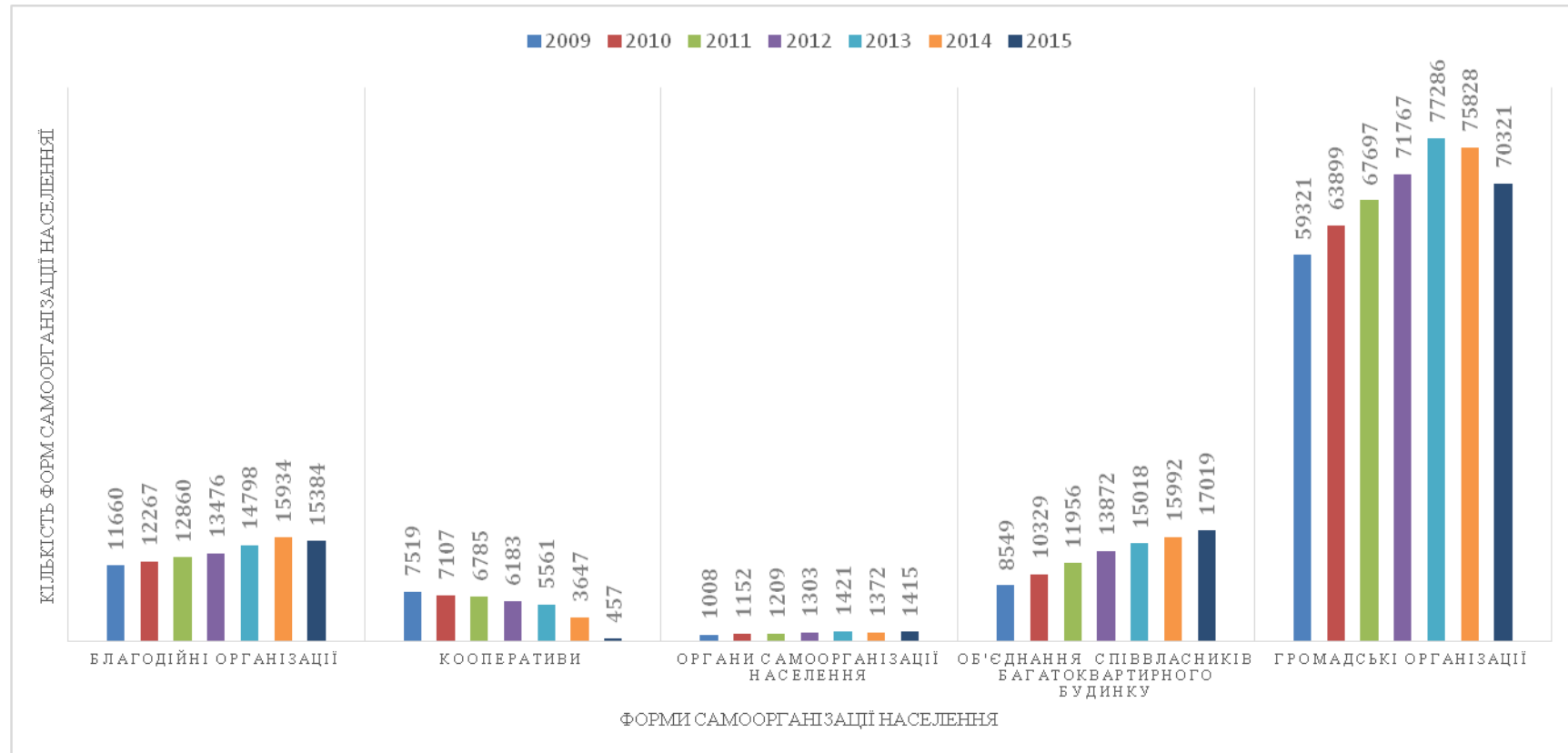

Рис. Б.1 **Форми самоорганізації населення за період 2009-2015 років**

*- розроблено автором за даними [66]

Додаток В
Об'єднані територіальні громади

Таблиця В.1.

№ з/п	Регіони	Кількість об'єднаних територіальних громад (ОТГ)	Кількість місцевих рад, що увійшли до складу ОТГ	Кількість населених пунктів	Площа, км.кв.		Відсоток площі ОТГ у загальній площі області, %	Чисельність населення <i>(станом на 01.01.2015, осіб)</i>		Відсоток чисельності населення ОТГ в області, %
					Області	об'єднаних територіальних громад		області	об'єднаних територіальних громад	
1.	Тернопільська	26	166	283	13 823	3 830	27,7	1 069 936	228179	21,3
2.	Хмельницька	22	213	490	20645	7414	35,9	1301242	298889	23
3.	Дніпропетровська	15	43	159	31914	3982	12,5	3276637	134635	4,1
4.	Львівська	15	46	151	21833	1107	5,1	2537799	66083	2,6
5.	Полтавська	12	44	179	28748	2101	7,3	1448975	86453	6
6.	Чернівецька	10	30	45	8097	768	9,5	909965	81523	9
7.	Житомирська	9	49	152	29832	2573	8,6	1255966	51694	4,1
8.	Одеська	8	40	98	33310	2586	7,8	2396442	85450	3,6
9.	Запорізька	6	21	57	27180	2262	8,3	1765926	39343	2,2
10.	Волинська	5	22	80	20144	1094	5,4	1042918	26636	2,6
11.	Рівненська	5	13	41	20047	948	4,7	1161151	26385	2,3
12.	Чернігівська	5	19	57	31865	1678	5,3	1055673	24798	2,3
13.	Донецька	3	20	65	26517	1738	6,6	4297250	57271	1,3
14.	Івано-Франківська	3	16	26	13900	409	2,9	1382553	34529	2,5
15.	Черкаська	3	8	12	20900	381	1,8	1251816	18391	1,5
16.	Вінницька	2	4	14	26513	218	0,8	1610573	23965	1,5
17.	Закарпатська	2	6	6	12777	168	1,3	1259570	32113	2,5

Продовження таблиці В.1

18.	Кіровоградська	2	6	25	24588	426	1,7	980579	25808	2,6
19.	Луганська	2	10	30	26684	1014	3,8	2220151	25675	1,2
20.	Київська	1	4	6	28131	211	0,7	1729234	10468	0,6
21.	Миколаївська	1	2	4	24598	229	0,9	1164342	3419	0,3
22.	Сумська	1	8	21	23834	465	2	1123448	5621	0,5
23.	Херсонська	1	4	14	28461	206	0,7	1067876	3166	0,3
24.	Харківська	0	0	0	31415	-	-	2731302	-	-
25.	Всього по Україні	159	794	2015	575756	35807	6,2	40041324	1390494	3,5

* розроблено автором за даними [174]

Додаток Г

Показники чинників, що здійснювали вплив на самоорганізацію населення в регіонах у 2013 році *

Таблиця Г.1

Регіони	Чисельність населення, осіб, тис	Зайнятість населення, тис.	Кількість пенсіонерів на 1000 осіб	Кількість чоловіків	Кількість жінок	Валовий регіональний продукт на одну особу, грн	Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.	Витрати у розрахунку на одну особу, грн.	Безробіття населення (за методологією МОП), тис.	Обсяг реалізованих послуг у розрахунку на одну особу, грн	Індекс рівня освіти населення	Міське населення	Сільське населення	Рівень урбанізації, %
АР Крим	1967259	911	284	1059287	899217	23595	22793,2	27307,5	55,2	2871	0,818	1233536	733723	62,7
Вінницька	1618262	704,6	314	722215	868962	22303	23000,6	25307,8	64,4	591	0,837	815269	802993	50,4
Волинська	1041303	445,7	271	489339	549236	19817	19804,9	25948,5	37,9	713	0,792	543654	497649	52,2
Дніпропетровська	3292431	1531	308	1503304	1785818	46333	30300,6	33067,8	106,8	1207	0,852	2751788	540643	83,6
Донецька	4343882	1968,1	321	1965322	2365675	37830	31048,5	32102,7	165,6	910	0,856	3937732	406150	90,7
Житомирська	1262512	552,3	323	586262	677019	20286	21652,1	25145	56,8	610	0,789	739719	522793	58,6
Закарпатська	1256850	541,2	233	601601	652416	17044	17929,3	21616	45,6	581	0,726	466862	789988	37,1
Запорізька	1775833	821,9	310	810126	964918	30526	28388,1	31482,7	57,7	1064	0,840	1369036	406797	77,1
Івано-Франківська	1382096	562,7	267	651579	727791	24022	20987,8	26057,6	43,8	630	0,759	600773	781323	43,5
Київська	1725478	758,4	326	795631	924068	39988	27390,6	32788	49,4	934	0,833	1070221	655257	62
Кіровоградська	987565	434	312	450030	531120	25533	21671,4	24916,3	37	575	0,834	617863	369702	62,6
Луганська	2239473	1011,7	327	1022694	1212182	24514	25590,3	27224,6	66,3	784	0,830	1945314	294159	86,9
Львівська	2538436	1104,7	282	1192990	1327076	24937	23138,3	26805,4	84,3	1296	0,825	1545862	992574	60,9
Миколаївська	1168372	534,5	293	539482	628175	27355	23868,8	27852,1	42,6	797	0,819	793762	374610	67,9
Одеська	2396493	1064,5	271	1119721	1265712	29118	25571,8	35988,8	59,5	1828	0,828	1603792	792701	66,9
Полтавська	1458205	648,3	320	666394	783973	39962	25371,2	26669,2	57,7	640	0,834	899072	559133	61,7
Рівненська	1158851	494,9	269	549057	608734	19003	21165	24262	51,4	493	0,764	553637	605214	47,8
Сумська	1132957	515,9	320	516691	614074	23517	23558,6	24211,4	42,8	688	0,822	771991	360966	68,1

Продовження таблиці Г.1

Тернопільська	1073327	442,9	285	498595	571481	16819	18993,8	22195,7	46,2	475	0,777	475145	598182	44,3
Харківська	2737242	1282,8	295	1257318	1464288	31128	26098,2	35706	87,8	1374	0,850	2202474	534768	80,5
Херсонська	1072567	480,2	288	496296	574839	19311	21724	25389,6	44,4	634	0,822	656222	416345	61,2
Хмельницька	1306992	573,7	322	603888	699941	20165	22789	23755,1	49,9	499	0,838	729473	577519	55,8
Черкаська	1259957	562,1	336	574427	681901	26168	21633,2	26782,7	55,2	782	0,824	712453	547504	56,5
Чернівецька	908508	391,6	261	425199	480244	15154	19438,2	22655,9	31,4	641	0,810	388215	520293	42,7
Чернігівська	1066826	473,4	347	479962	578322	22603	23599,7	24751,5	48,4	631	0,35	682038	384788	63,9
м. Київ	2868702	1413,1	265	1306012	1521383	109402	55841,6	74008,9	77,5	12595	-	2868702	0	100
м. Севастополь	385870	178,9	308	155914	187094	28765	26584,4	36444	10,9	1422	-	362018	23852	93,8

* розроблено автором за даними [33, 61, 155, 156, 160, 182]

Додаток Д
Індикатори рівня соціально-економічного розвитку регіонів

Таблиця Д.1

Блоки показників рівня соціально-економічного розвитку регіонів України *

ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР		ЕКОЛОГІЧНИЙ ВИМІР		СОЦІАЛЬНО-ІНСТИТУЦІЙНИЙ	
<i>Категорія</i>	<i>Індикатор</i>	<i>Категорія</i>	<i>Індикатор</i>	<i>Категорія</i>	<i>Індикатор</i>
I. Базові потреби	1. валовий регіональний продукт 2. середньомісячна номінальна заробітна плата 3 заборгованість з виплати заробітної плати	I. Екологічне навантаження	1. викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення	I. Соціальна допомога	1. соціальна допомога
	II. Ринок праці			II. Ризики та безпека життя	1. кількість облікованих кримінальних правопорушень)
				III. Демографічна ситуація	1. природний приріст 2. міграційний приріст
	III. Господарсько-підприємницька діяльність			1. індекс промислової продукції 2. індекс продукції сільського господарства 3. індекс будівельної продукції 4. обсяги експорту 5. обсяг імпорту 6. роздрібний товарооборот підприємств на одну особу	III. Розвиток людського потенціалу
IV. Інвестиційно-інноваційні можливості	1. обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств) 2. капітальні інвестиції				

* розроблено автором

Додаток Е
Показники соціально-економічного розвитку регіонів

Таблиця Е.1

Економічний вимір *

Регіони	Валовий регіональний продукт (млн.грн)	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	Заборогованість з виплати заробітної плати ,млн.грн.	Доходи населення (млн.грн)	Витрати населення (млн.грн)	Зайнятість населення (тис.осіб)	Безробітні (тис.осіб)	Кількість пенсіонерів на 1000 осіб	Індекс промислової продукції за регіонами (% до попереднього року)	Індеси продукції сільського господарства за регіонами (% до попереднього року)	Індекс будівельної продукції (% до попереднього року)	Обсяги експорту (до % загального експорту)	Обсяг імпорту (до % загального імпорту)	Розрідний товарооборот підприємств на одну особу за регіонами (грн.)	Обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств), за регіонами (у фактичних цінах; млн.грн.)	Капітальні інвестиції, млн.грн
	Базові потреби			Ринок праці					Господарсько - підприємницька діяльність						Інвестиційно-інноваційні можливості	
АР Крим	44536	2850	58,2	51759	52 904	911	56,1	286	100,8	103	97,4	1,4	1,4	9241	149,1	15453
Вінницька	33024	2651	14	44265	37 026	704,6	67,3	316	110,4	126,6	87	1,1	0,6	5396	34,6	6110
Волинська	20005	2580	5,2	25741	24 069	445,7	39	274	102,9	102,6	91	1	1,4	7847	21	3327
Дніпропетровська	147970	3336	10,4	118823	100 213	1531	108,5	309	98,5	130,6	96	15,5	7	11436	1016,9	21290
Донецька	170775	3755	172,9	158003	126 366	1968,1	171,8	322	93,6	105,5	77,3	19,6	5,3	9211	573,7	27912
Житомирська	24849	2561	13,9	34110	28 748	552,3	58,9	325	113,4	105,9	82,5	1	0,5	6253	23,7	3005
Закарпатська	21404	2553	10,6	28028	25 040	541,2	50,6	235	96,9	102,5	104,9	2,1	2,7	6433	37	2646
Запорізька	54828	3142	51,8	59191	52 260	821,9	61,4	310	97,1	134	80,6	5,8	2,3	9593	552,4	6839
Івано-Франківська	32286	2679	8,9	36186	31 263	562,7	46,9	269	95,3	102,8	117,9	0,7	0,8	5454	38,5	4797
Київська	69663	3351	1,4	55941	48 365	758,4	50,8	328	99,1	102,5	102	3,1	6,2	13072	189	20697
Кіровоградська	22056	2608	39,7	27129	23 017	434	40	314	106,6	128,4	87,8	1,4	0,3	6589	32,5	3224
Луганська	58767	3337	69,2	67025	53 270	1011,7	68,5	328	91,1	102,5	90,4	5,6	2,4	6656	166,1	11369
Львівська	61962	2789	58,3	72828	64 438	1104,7	89,1	283	101,2	100	92,8	2	3,4	7787	314,9	9817
Миколаївська	29205	3094	37,3	33907	29 640	534,5	45,6	294	96,5	135,3	68,5	3,4	1,2	7582	687,1	5009
Одеська	64743	2947	16,1	70429	79 024	1064,5	65,6	273	100,6	141,3	112,5	2,6	4,5	12064	235,5	11872

Продовження таблиці Е.1

Полтавська	56580	2988	15,4	44835	36 457	648,3	61,2	321	94,7	119,8	89,3	4,2	1,4	7422	77,6	9536
Рівненська	21795	2844	1,4	29557	25 980	494,9	53,3	272	91,4	107,3	77,9	0,8	0,4	5758	14,3	2837
Сумська	24933	2702	58,9	32415	25 676	515,9	49	272	107	115,5	95,5	1,5	0,8	5293	148,8	2721
Тернопільська	17957	2359	7	26102	22 515	442,9	48	287	99,5	101,1	92,4	0,6	0,5	4693	12,6	2976
Харківська	82223	2975	88,7	88352	90 573	1282,8	93	296	94,5	120,3	86,6	3,1	3	10208	2156,5	9293
Херсонська	19357	2464	17,4	27221	24 832	480,2	45,7	289	92,4	118,1	113	0,6	0,4	7234	46,6	2125
Хмельницька	26237	2641	14,8	35458	29 260	573,7	53,7	324	97,6	103,5	110,9	0,8	0,6	5709	13	3638
Черкаська	31265	2682	16,1	33484	31 174	562,1	55,8	336	95,2	106,5	121,7	1,2	0,6	6661	59,4	3413
Чернівецька	13166	2484	0,1	21012	19 295	391,6	33,5	264	103,7	103,5	84,2	0,2	0,2	5807	36,3	2257
Чернігівська	23934	2504	19,9	29654	24 253	473,4	51,6	349	89,6	103,1	83,5	0,9	0,8	6334	68,4	2842
м. Київ	275685	5007	80,7	194436	191 967	1413,1	81	266	89,9	0	81,8	19,5	34,7	27903	4929,7	70321
м. Севастополь	9891	3114	5,4	11973	12 959	178,9	11,3	313	112,7	101,3	112,2	0,2	0,1	15231	145,9	2402

* розроблено автором за даними [155, 157, 160]

Показники соціально-економічного розвитку регіонів
Соціально-інституційний вимір *

Регіони	Соціальна допомога (млн. грн)	Кількість облікованих кримінальних правопорушень	Природний приріст (скорочення), осіб	Міграційний приріст (скорочення), осіб	Кількість осіб, які навчалися на початок 2013/14 років в загальноосвітніх навчальних закладах, тис.	Кількість осіб, які навчалися на початок 2013/14 років у вищих навчальних закладах III - IV рівня акредитації, тис.
	Якість життя		Демографічна ситуація		Розвиток людського потенціалу	
АР Крим	11 335	34667	-2974	780	182	37,9
Вінницька	9 945	14880	-8016	-1388	152	29,2
Волинська	6 158	8366	1034	-1	124,3	20,5
Дніпропетровська	23 147	50388	-15007	-2169	294,4	119,8
Донецька	36 553	57558	-23311	-4516	338,2	100,2
Житомирська	8 957	10141	-5858	-1254	129	22,4
Закарпатська	6 155	10356	3690	-905	153,3	20,6
Запорізька	12 090	30335	-8364	-1916	155,3	71,4
Івано-Франківська	7 780	7884	-642	183	147,3	31,5
Київська	13 447	17469	-6687	8821	172,4	25,7
Кіровоградська	6 273	13663	-5951	-2183	89,6	11,7
Луганська	17 400	39757	-15291	-4365	170,9	66,3
Львівська	15 162	20645	-2124	-775	254,5	119,8
Миколаївська	7 340	13012	-4310	-1379	109,2	31,5
Одеська	13 592	31225	-4448	2533	235,2	110,2
Полтавська	9 793	17872	-10062	-554	126,2	45,1
Рівненська	6 914	8828	2889	-1151	143,8	31,9
Сумська	7 407	13625	-8808	-1602	92,3	37,5
Тернопільська	5 945	5567	-2875	-1233	107,9	35
Харківська	16 979	35031	-12765	1741	220	187,6
Херсонська	6 144	15035	-3748	-2145	105,7	23,2
Хмельницька	8 181	9382	-6033	-1171	127,3	32,8
Черкаська	8 346	13226	-8377	-1242	109,3	33,7
Чернівецька	4 628	7162	-55	681	97,3	22,7
Чернігівська	7 179	10221	-10057	-1432	91,3	17,4
м. Київ	22 128	47389	5302	14222	241,1	425,6
м. Севастополь	2 643	7929	-863	2420	34,2	12,5

* розроблено автором за даними [157, 158, 160]

Показники соціально-економічного розвитку регіонів
Екологічний вимір *

Регіони	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення за регіонами та окремими населеними пунктами (т)
	Екологічне навантаження
АР Крим	26,6
Вінницька	149,5
Волинська	6,6
Дніпропетровська	940,5
Донецька	1448,1
Житомирська	17,2
Закарпатська	7,7
Запорізька	245,9
Івано-Франківська	202,9
Київська	111,9
Кіровоградська	15,7
Луганська	442
Львівська	121,4
Миколаївська	20,4
Одеська	26,2
Полтавська	66,6
Рівненська	12
Сумська	30,5
Тернопільська	15,9
Харківська	210,3
Херсонська	6
Хмельницька	17,2
Черкаська	73,1
Чернівецька	2,7
Чернігівська	43,7
м. Київ	31,9
м. Севастополь	2,6

* розроблено автором за даними [160]

Інтегральний індекс соціально-економічного розвитку регіонів *

Регіони	Інтегральний індекс
АР Крим	11,478
Вінницька	14,783
Волинська	14,826
Дніпропетровська	10,435
Донецька	13,174
Житомирська	15,652
Закарпатська	15,087
Запорізька	12,870
Івано-Франківська	13,174
Київська	11,087
Кіровоградська	16,957
Луганська	15,043
Львівська	11,696
Миколаївська	13,478
Одеська	9,000
Полтавська	13,609
Рівненська	15,000
Сумська	15,609
Тернопільська	17,174
Харківська	11,913
Херсонська	16,870
Хмельницька	15,043
Черкаська	15,130
Чернівецька	15,522
Чернігівська	19,565
м. Київ	9,391
м. Севастополь	14,435

* обраховано автором за даними [155, 157, 158, 160]

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Чисельність наявного населення та кількість сільських населених пунктів в Україні **

<i>Роки</i>	<i>Наявне населення</i>	<i>Сільські населені пункти</i>
1990	51838,5	28804
1991	51944,4	28845
1992	52056,6	28828
1993	52244,1	28858
1994	52114,4	28863
1995	51728,4	28864
1996	51297,1	28838
1997	50818,4	28834
1998	50370,8	28794
1999	49918,1	28775
2000	49918,1	28739
2001	49429,8	28651
2002	48457,1	28619
2003	48003,5	28612
2004	47622,4	28597
2005	47280,8	28585
2006	46929,5	28562
2007	46646	28540
2008	46372,7	28504
2009	46143,7	28490
2010	45962,9	28471
2011	45778,5	28457
2012	45633,6	28450
2013	45553	28441
2014	45426,2	28397
2015	42929,3 *	28388

* без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя

** розроблено автором за даними [33, 182]

Додаток 3

**Анкета для опитування
думки громадян України щодо сфер впливу форм самоорганізації
на соціально-економічний розвиток регіонів України ***

1. Ваш вік:

- менше 18 років
- 18-24 років
- 25-35 років
- 36-49 років
- 50-60 років
- старше 60 років

2. Стать:

- жіноча
- чоловіча

3. Освіта:

- неповна середня
- середня
- неповна вища
- вища

4. Соціальний статус:

- студент
- робітник
- службовець
- підприємець/ власник підприємства
- непрацюючий
- пенсіонер
- інше

5. Що, на Вашу думку, є основними проблемами регіонів України (не більше 6):

- недостатня громадська активність мешканців
- зношеність об'єктів інфраструктури
- відсутність можливості самореалізації населення
- незадовільний рівень комунальних послуг
- алкоголізм, наркоманія
- низький рівень доходів
- відсутність мотивації до роботи
- трудова міграція

- демографічна криза
- обезлюднення сільських населених пунктів
- поганий стан доріг
- проблеми зайнятості молоді
- низька якість медичного обслуговування
- проблеми з постачання питної води
- проблеми з транспортом
- інше

6. Визначте ваш рівень довіри до діяльності співвітчизників:

- зовсім не довіряю
- важко сказати, довіряю чи ні
- переважно не довіряю
- переважно довіряю
- цілком довіряю

7. Чи знайомі Ви з діяльністю форм самоорганізації населення (органи самоорганізації населення, ОСББ, громадські організації, благодійні організації, кооперативи):

- так
- ні

8. Які, на Вашу думку, форми самоорганізації населення переважають у вашому регіоні:

- органи самоорганізації населення
- ОСББ
- громадські організації
- благодійні організації
- кооперативи

9. Визначте основні сфери впливу форм самоорганізації населення

10. Чи вважаєте Ви дієвою діяльність форм самоорганізації населення в Україні:

- так
- ні

Дякую за Вашу громадську позицію !

* розроблено автором самостійно

Додаток И

Таблиця И.1

Рейтинг регіонів України за Індексом інвестиційної привабливості *

Регіон	Місце в рейтинзі у 2013 році	Бал	Місце в рейтинзі у 2013 році	Бал
АР Крим	6	1,433978	27	1,228
Вінницька	13	1,367725	4	1,428
Волинська	19	1,323298	7	1,410
Дніпропетровська	5	1,449991	6	1,418
Донецька	3	1,470753	22	1,281
Житомирська	18	1,328964	10	1,385
Закарпатська	10	1,37958	24	1,274
Запорізька	25	1,270278	12	1,355
Івано-Франківська	15	1,348067	2	1,478
Київська	7	1,411819	13	1,353
Кіровоградська	24	1,290058	21	1,283
Луганська	9	1,396795	23	1,280
Львівська	2	1,482541	1	1,601
Миколаївська	16	1,344425	16	1,329
Одеська	11	1,37749	3	1,459
Полтавська	23	1,290666	20	1,283
Рівненська	8	1,401647	14	1,343
Сумська	14	1,364563	15	1,339
Тернопільська	17	1,334144	11	1,356
Харківська	1	1,51927	8	1,404
Херсонська	20	1,32279	25	1,264
Хмельницька	22	1,318155	19	1,289
Черкаська	12	1,372945	18	1,310
Чернівецька	27	1,225868	26	1,250
Чернігівська	21	1,31831	9	1,397
м. Київ	4	1,45908	5	1,419
м. Севастополь	26	1,246546	17	1,320

*- розроблено автором за даними [139, 140]

Додаток К

Таблиця К.1.

Матриця групування регіонів України за показниками соціально-економічного розвитку *

<i>Категорія</i>	<i>Високий рівень</i>	<i>Вище середнього</i>	<i>Середній</i>	<i>Нижче середнього</i>	<i>Низький</i>
<i>базові потреби</i>	м. Київ, Київська, Донецька, Дніпропетровська	Луганська, Одеська, Полтавська, Харківська, Запорізька	Львівська, Миколаївська, АР Крим, Івано-Франківська, Вінницька, Рівненська, Черкаська, м. Севастополь, Хмельницька	Житомирська, Волинська	Кіровоградська, Закарпатська, Чернігівська, Чернівецька, Тернопільська, Херсонська
<i>ринок праці</i>	м. Київ	Донецька, Дніпропетровська, Одеська, Харківська, Львівська, АР Крим, Київська, Луганська, Запорізька, Івано-Франківська	Миколаївська, Полтавська, Вінницька, Хмельницька	Черкаська, Сумська, Житомирська, Закарпатська, Рівненська	Херсонська, Волинська, Кіровоградська, Чернівецька, Чернігівська, Тернопільська, м. Севастополь
<i>господарсько-підприємницька діяльність</i>	Кіровоградська, Одеська	Дніпропетровська, Сумська, Вінницька, м. Севастополь, Черкаська	Запорізька, Житомирська, Херсонська, АР Крим, Хмельницька, Миколаївська, Полтавська	Чернігівська, Київська, Волинська, Івано-Франківська, Харківська, Закарпатська, Львівська	Тернопільська, Донецька, Луганська, Рівненська, Черкаська, м. Київ
<i>інвестиційно-інноваційні можливості</i>	м. Київ Дніпропетровська Донецька	Харківська Київська Одеська Львівська АР Крим Запорізька Луганська Миколаївська	Полтавська Івано-Франківська Черкаська Вінницька	Сумська Чернігівська м. Севастополь Кіровоградська Волинська Хмельницька Житомирська	Закарпатська Херсонська Чернівецька Рівненська Тернопільська

Продовження таблиці К.1.

<i>екологічне навантаження (дестимулятор)</i>	Харківська, Запорізька, Луганська, Донецька, Дніпропетровська, Харківська	Київська Львівська Вінницька Івано-Франківська	АР Крим Сумська м. Київ Чернігівська Полтавська Черкаська	Кіровоградська Тернопільська Хмельницька Житомирська Миколаївська Одеська	м. Севастополь Чернівецька Херсонська Волинська Закарпатська Рівненська
<i>демографічна ситуація</i>	м. Київ м. Севастополь Одеська Чернівецька Київська АР Крим Волинська Івано-Франківська	Закарпатська Рівненська Львівська Харківська Тернопільська	Полтавська Хмельницька Житомирська Миколаївська Черкаська	Вінницька Херсонська Чернігівська Запорізька Сумська Кіровоградська	Дніпропетровська Луганська Донецька
<i>розвиток людського потенціалу</i>	Дніпропетровська Донецька м. Київ Львівська Харківська Одеська	АР Крим Луганська Запорізька Київська	Вінницька Івано-Франківська Полтавська Рівненська Закарпатська Хмельницька	Черкаська Житомирська Тернопільська Миколаївська Сумська Волинська Херсонська	Чернівецька Чернігівська Кіровоградська м. Севастополь
<i>соціальна допомога</i>	Донецька Дніпропетровська м. Київ Луганська Харківська	Львівська Одеська Київська Запорізька АР Крим	Вінницька Полтавська Житомирська Черкаська Хмельницька Івано-Франківська Сумська	Миколаївська Чернігівська Рівненська Кіровоградська Волинська	Закарпатська Херсонська Тернопільська Чернівецька м. Севастополь
<i>ризики і безпека життя (дестимулятор)</i>	Харківська, Луганська м. Київ Дніпропетровська Донецька	Київська Полтавська Львівська Запорізька Одеська АР Крим	Миколаївська Черкаська Сумська Кіровоградська Вінницька Херсонська	Волинська Рівненська Хмельницька Житомирська Чернігівська Закарпатська	Тернопільська Чернівецька Івано-Франківська м. Севастополь

* (побудовано автором за даними [157, 160, 161])